

М. ДОРОШЕНКО

СТЕЖКАМИ
ХОЛОДНОЯРСЬКИМИ
СПОГАДИ
1918-1923

М. І. Дорошенко

СТЕЖКАМИ ХОЛОДНОЯРСЬИМИ

Шапка от. Хмари

НАКЛАДОМ АВТОРА

Філадельфія

1973

М. Д о р о ш е н к о

Тираж – 1000

СТЕЖКАМИ

ХОЛОДНОЯРСЬКИМИ

Спогади

1918 – 1923 років

Михайло Дорошенко

П Е Р Е Д М О В А

Свободолюбний і псневолений український нарід про-тягом довгих віків боровся за своє право бути вільним господарем на своїй власній землі, але такого права й досі не здобув. В наслідку революції 1917 року, мав щастя проголосити власну незалежну Державу, але оборонити й утримати в своїх руках не був готовий. Основною причиною цього безмірного лиха була національна невідомість, політична невиробленість, культурна відсталість, відсутність державно-національного патріотизму в народі, відсутність зрозуміння потреби власної держави. Ідея незалежності України була зовсім невідома українському селянству, та і взагалі була вона проблематична і не популярна.

Загальні бажання волі для більшості народу задовільнялись самим фактом повалення царяту і переходу влади до рук вибранців народу та демагогічними більшовицькими гаслами соціального і економічного та політичного характеру. При цьому багатством уявлялась перспектива нового, більш справедливого життя і братерської дружби всіх народів російської імперії; перспектива незаперечної волі для України, незаперечного права українського народу самому будувати своє життя на власній землі. Та незабаром виявилось, що українство під враженням здобутого щастя волі, згубило з політичного поля зору дуже важливу реальну, завжди суцюзугрозу своїй незалежності - страх російського уряду і народу перед українським сепаратизмом.

Цей страх незабаром викликав певні дії більшовицької влади проти творення Української Самостійної Держ-

жави, — почалась війна більшовицької червоної Росії проти новонародженої Української Народної Республіки. В огні воєнної хуртовини прокинулася окрадена Україна: почала прозрівати приспана свідомість, потягнулись руки до зброї, ожили ліси і байраки присутністю хоробрих воїнів. Тоді легендарний Холодний Яр збудився грізний і могутній: спокійно відкрив свої широкі гостинні обійми героїчним нащадкам давніх козаків; пригорнув їх і приголубив, дав пораду, як рідний батько, обдарував свинцем і порохом, нагострив клинки і шаблі, вози і коней до послуг доставив.

Холодноярське повстання вибухло!

Кров"ю, вогнем і залізом вписало в історію визвольної боротьби України свою славу бойову сторінку. Його завзяті бойові месники іще раз в історії вкрили невмирущою славою легендарний Холодний Яр і всю Україну. Треба тільки жаліти за тим, що повстанський рух Холодного Яру не спромігся вийти за межі локальної дії районів Холодноярщини і не став основним ядром Армії УНР.

Нарис подій Холодноярського повстанського руху "Стежками Холодноярськими" написаний на еміграції / в США / в 50-ту Річницю Визвольної боротьби України. Завданням цього скромного нарису було подиктоване бажанням закріпити пам'ять подій і людей того грізного і великого часу Відродження Країни для науки майбутнім поколінням. Бо кожен нарід, що бажає будувати свою власну Державу, повинен добре знати своє минуле і самих себе, щоб дійти до такого духового росту, який відповідає би рівню вимогам державного завдання. Шановний Автор цього нарису - Михайло Дорошенко - нащадок давнього роду українських козаків, доморослий Холодноярський повстанець і учасник тих великих визвольних змагань, цією скромною працею доповнив в нашій літературі й історіографії чималу сторінку спадщини того легендарного повстання.

П. Д. Сагайдачний

В С Т У П

Революційні події 1917–21 років проходили в Україні надто бурхливо й швидко. Вже восени 1917 нетерпеливе населення, підбурене найхавшими московськими агітаторами та повертаючими з фронту односельчанами, самовільно розібрали живий і мертвий інвентар з поміщицьких маєтків і почали ділити поміщицькі та й інших менших землевласників землю. Загроженими цим "соціалізмом" стали більші і менші землевласники – хлібороби.

Але напровесні 1918 р. за мировим договором у Бересті–Литовському, ввійшло в Україну війською проти московських большевиків німецьке військо й почало робити свої порядки – зокрема грабуючи Україну з продуктів харчування.

Вороже Україні й Центральній Раді про–російсько наставлене монархистичне поміщицтво з приходом німців підняло голови і в обороні своїх маєтків почало, перед німцями, свої підривні інтриги проти Української Центральної Ради й запроваджуваного нею в Україні ладу.

В квітні 1918 поміщицтво скликало в Києві з'їзд так зван. "Хліборобів–собственников" і на ньому, у згоді з німцями, проголошено було ген. П. Скоропадського гетьманом України. Центральну Раду і її правлячу в Україні владу було німцями розігнано, а багатьох її членів і однопіддумців ув'язнено.

До гетьманської виконавчої влади прийшло, як і сам гетьман, про–російсько наставлене реакційне поміщицтво, та вища бюрократія тощо. Здобувши владу поміщики розпочали акцію відновлення своїх маєтків. Утворилися збройні відділи їхніх гайдуків так зван. "Державна варта" "Карні – відділи", часто підсилені ще й німецьким

військом, літом 1918 р. грасували безустанно по селах ви-
магали від селян повернення поміщикам забраного майна й
урожаю, накладали на села непосильно великі контрибуції
і т. ін. При цьому, багато запідозрених селян арештовувано,
катовано їх шомполами й нагайками або й вішано чи роз-
стрілювано без якого будь слідства і суду а деякі села бу-
ло ще й палено.

Ось цей жахливий 1918 рік свавільних поміщицьких ек-
зекуцій над безборонним селянством і став початком рі-
зного бурхливого партизанського руху в розбурханій ре-
волюцією Україні, а проти гетьманського устрою зок-
рема. Воно й примусило змовника російських єдінонеді-
мців П. Скоропадського зректися влади над Україною та
переодягнувшись тікати з України разом з німцями.

Українські уніяти з поляками загнали колись знесиле-
ного ними гетьмана України Б. Хмельницького в хижі обі-
йми московських шакалів—царів, а народ у кріпацьку нево-
лю їхніх царів. А поміщицький ставленик П. Скоропадський
своїм наказом "Повернути поміщикам їхні маєтки" ... та
толеранцією катувань населення, загнав українське селя-
нство в обійми московсько—большевицьких кровавих нелю-
дів, у комуно—московське невілляництво.

Не обминули гетьманські езекуційні відділи й велико-
го селища, що заселене козацькими остатками Цибулева
на Херсонщині, а нині "Кіровоградщина". Рятуючись від
тих відділів, у лісі Чуту та Мотрин пішло і з цього села
чимало революційно активних селян, ворожих до П. Ско-
ропадського і поміщиків. На жаль всі вони після баче-
ного й перенесеного правосуддя при гетьманській владі,
включилися зимою 1919 р. в большевицький революційний
рух. Вернувшись з лісу, мобілізували людність, ширили й
закріплювали советську владу, про що й розповідається в цій
нарисі.

Р О З Д О Р І Ж Ж Я 1917-18 року

З початком Першої світової війни, чоловіків віком від 19 до 43 чи 45 було змобілізовано до царського війська. Найбільше у війську було неосвічених та малописьмених селян та робітників, яких в ті часи звали "голотою". Та голота й воювала та віддавала своє життя за батюшку царя та його вірних прислужників: князів, графів, баронів та поміщиків. Та коли настав 1917 рік, а з ним і "лютнева" революція то воювати за царя ніхто вже не хотів. Хто залишився в живих, збирались гуртами і сумували, думали як далі жити і що їм дала війна. Але більшовицький хитрий лозунг, що пройшов по всьому фронту взяв верх. "Грабуй награвоване". Земля без викупу селянам, фабрики та заводи робітникам. Війні кінець! Всі додому!

Солдати, де і як могли, кидали фронт і поспішали до дому зі зброєю в руках ділити землю. Кожний поїзд був обсажений солдатами так, що не було місця й для його обслуги. Було повно не лише у вагонах, а й на приступках, буферах та й на дахах вагонів. (Чимало людей гинуло під колесами вагонів) Повернувся бідний селянин додому, хоче землі, не чекаючи урядової реформи, а багатий каже що це є мое.

Скрізь по селах Херсонщини, як і в моєму селі Цибулеві панувало безвладдя як і по всій Україні. Большевики намовляли селян зразу ділити землю, не чекаючи урядової реформи. Такі самовільні розподіли мали місце в житті і нашого села Цибулева.

Знайшовся одного селянина син по прізвищу Неводничий Федір, виявив себе большевиком та підібравши собі прихильників, почав кожної неділі скликати збори селян, які в ті часи охоче сходилися. Неводничий виявився добрим промовцем, демагогом й закликав солдатів та селян не боятися а ділити поміщицьку та й інших землевласників землю. На однім таким зібранні ухвалили перевести розподіл землі. Неводничий запевняв, що він знає закони і бере на себе відповідальність перед владою.

На другий день вранці Неводничий зібрав біля сотні озброєних людей, сіли на вози та й поїхали ділити. Земля була десь за 15 верст від села. Земля була майже толочна, тому вся ця валка отаборилася серед поля. До землевласників Лупенка і Ткача вислали делегацію повідомити, що вони прибули з села Цибулева та будуть ділити Лупенкову й Ткачеву землю, яка належить до села Цибулева. Лупенко відмовився їхати на поле, а сказав: "якщо маєте право, робіть що хочете". Ткач приобіцяв вийти на поле і подивитися.

Землю Лупенка ділили без спротиву. Неводничий розпорядився міряти по одній десятині на родину, а багатодітним по півтори й по дві. Коли підійшли до землі Ткача й почали ділити, Ткач прийшов і запитав їх: "Що ви тут, браття, робите"? Неводничий відповів, що вони безземельні і малоземельні, а тепер є закон, що вся земля переходить до селян без викупу. Ткач відповів, що це не закон, а лише гасло, то може б вони почекали поки буде закон? Неводничий сказав, що для них і це є закон, згідно якого вони й ділять між собою землю. Ткач: "Це земля моя, я її купив та й ще сплачую". Неводничий сказав: "Лобре, я тобі заплачу". Витягає з кобури наган, наста-

вляє Ткачеві в груди і каже! "Ось тобі, кулацюго, плата, якщо хочеш, то я тобі заплачу!" Ткач від такої "платні" відмовився і більше не сперечався, лише з огірченням виявив свою образу словами: "Дякую вам, товариші, беріть її вже й без викупу", – повернувся й пішов. Ті, які були при цій розмові, глузували з власника землі, кажучи: "Що, одержав "викуп"?"!

Інші землевласники тієї округи, почувши про Ткачеві пересправи, більше на такі розмови вже не виходили.

Так була поділена земля по всій Україні, а маєтки різних князів, баронів, генералів, поміщиків та інших землевласників були розграблені.

*

* *

Згодом на Україні зформувалась українська національна влада – Центральна Рада і проголосила свої Універсали, де було сказано, що всі землі переходять без викупу селянам, але без застосування методів насилля. Большевики на деякий час мусіли притихнути й чекали нагоди.

На початку 1918 року майже по всій Україні, та й у моему селі, було переведено голосування в межах самовизначення. В будинку волосної управи та в інших залюднених місцях було виставлено ряд номерів та описи різних форм державного устрою, щоб населення могло довідатись і вибрати за що віддавати свої голоси. За незалежну Україну був н. 8-й. Біля цієї відозви майже все село гуртувалось, а за большевиків був н. 9-й.

До місцевих большевиків, на чолі з Федором Неводничим, належало не більше як 9-ть, а головні: Навроцький Гаврило /злодій/, Нечуйко Феоктист, Бондаренко Зінько, що пізніше був головою міста Зінов"євська, а ще пізніше помічником наркомзема Молдавської ССР. Вакуленко Іван /кравець / був головою Зінов"євського Ревтрибуналу.

Місто Єлисаветград було перейменоване в Зінов"євськ в 1919 році. Від імені жида революціонера Апфельбаума, що народився в сусідньому селі та прибрав собі ім"я Зіно - в"єва.

Ці більшовики тепер зверталися до населення, щоб віддавали свої голоси за тих, хто дав їм – селянам землю, цебто за н.9 /більшевицький/.

Але тепер народ уже почав розбиратися в політиці й за підступний н.9 в селі Цибулеві віддано лише 9 голосів. Всі голоси село віддало за н.8, за українську владу та її провід – Центральну Раду.Більшевизм після голосування майже завмер. Ці верховоди ставилися до населення з великим огірченням, що село їх не підтримало, а віддало свої голоси за Самостійну Україну. З таким же успіхом це голосування пройшло і по всьому "Югу Росії".

Навіть центральна російська газета з С.–Петербургу "Русское Слово", яку, на прохання мого головного кондуктора, я купував кожного дня, писала, що "Юг Росії САМОПРЕДЄЛЯЕТСЯ", бо населення віддало 77.8% своїх голосів за Самостійну Україну. Але не так сталося, як населенню бажалося. Та дійсність виявилась інакшою.

*

* *

За мирною угодою Центральної Ради з Німеччиною і Австро–Угорщиною німецьке військо вступило на Україну, та почало просуватись і на південь в напрямку станції Бобринська–Знаменка. Червона гвардія відступає. Станція Цибуловка була їхнім головним місцем збору.

Ця "гвардія антихриста", як казали селяни, досягла і села Цибулева, де утворилася неабияка анархія. Вони ходили по селі пообмотувані навхрест та кругом себе стрічками кулеметних набоїв, були завжди п"яні, кричали та лаялися найбруднішою російською матерщиною і розбишачили.Доброю поведінкою і ознакою большевицького вихо-

вання вважалось безбожна зухвалість, зневажання Бога, та осквернювання різними брутальними словами та матюками. Так російський більшевизм просував свою ідею, морально розкладав консервативні побожні українські села, що особливо мало успіх серед молоді.

В той час заможне населення переживало страх бути знищеним не нині то завтра й чекало змін чи кінця більшевицям та їхній сваволі.

Фронт, що був десь біля станції Бобринської підійшов до ст. Фундуклівки та на деякий час спинився, казали, що німців розбито і вони відійшли назад до ст. Кам"янки. Червоні хвалькувато підносили голови, що ними побито німців. Хто був їхнім командиром для мене не відомо, але бувші солдати легкої наживи та молодь навколїшніх сіл туди поспїшала. Кликали й мене, щоб і я йшов до того їхнього складу доїдати рибні та м"ясні консерви, де порожніми банками була засмічена не лише станція, але і вся округа. Надходила весна, березень місяць, ставало тепло. Німці готували наступ на ст. Цибуловку, оминувши цей відтинок залїзниці навколишніми селами та лісами, та однієї ночі оточили станцію. Поміж станцією й мостом наклали впоперек колїї шпал, а на шпали вповдовж старих телеграфних стовпів, вихід для ешелонів з військом, боеприпасами та провізією був повністю закритий.

Більшевицька згряя після денних трудів, походів, та смачної з горїлочкою вечері, добре спала. Навкруги все затихло, як перед бурею. І справді, буря не забарилась і їх навістила. О другій чи третій годині ночі німецьке військо зробило большевицькій гвардії "подїом": застрочили кулемети по ешелонах, а під вагони летїли ручні гранати. Дуже вибухи гранат рвали залїзо, людські тіла, рили вологу землю і стрясали нічну тишу навколо себе до двох десятків кілометрів.

В большевицькому війську зчинився не абиякий переполох. Два потяги що стояли на—поготові, вирушили, але доїхавши до "барїади", повилазили на стовпи та шпали і

зупинились. Команди ніхто не чув та й не було часу до неї прислухатися. Кожний спішив утекти з того пекла, покладаючись лише на свої власні ноги. Розпорошеній частині, що прорвалася понад залізницею через воду Інгульця, пощастило врятуватись втечею через село Цибулів Чорним лісом на ст. Знамянку. Друга частина в кількості до п'яти соток осіб, полягли трупом на ст. Цибулевій та навколо неї.

Німецьке військо пішло далі через село Цибулів, Чорний ліс на ст. Знамянку і далі без ворожого спротиву до самого Кременчука. Большевицьке шумовиння притихло, а їх отаманчики подалися в підпілля.

Находив квітень місяць. Між землевласниками пройшов розголос, що до Києва скликається з'їзд землевласників. Кожна округа або група має вислати на з'їзд свого делегата чи делегатів. В той час на хуторі рідного мого брата, відбулось зібрання землевласників цієї округи. Ініціатором був чоловік старшого віку тесть мого брата Нечипуренко Грицько. Присутніх було до двадцяти осіб, втім числі і я. Нечипуренко говорив багато про тогочасні події, про молодих політиків цього військового часу, за самочинність Ф. Неводничого та й інших розбишак. Говорив Нечипуренко і про вибір гетьмана, що має відбутися на з'їзді, і запевняв слухачів, що лише аж тоді настане спокій і лад в Україні. Були запитання: - як ми можемо повернути спокій і лад, коли більшість тієї чорної маси, що покинула війну, прийшла до дому зі зброєю в руках, та й робе що хоче? Не хвилюйтесь, сказав Нечипуренко, коли буде гетьман, то матимем допомогу і захист. Нам допоможуть німці: бачите як тепер все притихло і нема нам чого боятись, а навпаки, треба діяти. Німці беруть нас під свою охорону. Ми мусимо їм допомогти своїм хлібом, а за це вони зроблять нам лад. І запитав, чи ми з цим згодні. На це питання майже всі сказали: Згода!

Я в той час мав працю на залізниці, чув різні промови

багатьох ораторів, а часом і сам забирав слово. І ось тепер я вирішив подати свою думку, що не треба ставитись дуже вороже до цієї бідноти та малоземельних, що прийшов з війни озброєний і вимагає землі, мусить бути якась справедливість, бо сила не у нас, а в них. Німці чужі люди, як прийшли так можуть і відійти, а революція ще не закінчилась. Звичайно, мене тут висміяли, назвали "моллокососом", який хоче старших вчити. На закінчення цих зборів написав я під диктат ухвалу такого змісту: Промада землевласників Олександрійського та Єлісаветградського уездів висилає на з'їзд до Києва свого делегата - землевласника Нечипуренка Григорія Мусійовича, уроченця села Цибулева, власника 60 десятин і просить прийняти до складу делегації з'їзду, як уповноваженого делегата. Під цим документом поставило кілька присутніх осіб свої підписи. Нечипуренко взяв це уповноваження і сказав що назбирає більше підписів.

Слід підкреслити що Нечипуренко поїхав з села від невеличкої групки людей а виставляв себе делегатом цілого села. Але організаторам З'їзду це було тоді вигідно. Таке фальшування ми маємо й сьогодні.

З Києва Нечипуренко повернувся повний захоплення і радощів. Негайно скликав збори на хуторі у брата, на які тепер зібралось майже вдвічі більше людей. Він з патосом переповідає про висліди роботи З'їзду, що відбувся 29-го квітня 1918 року в Києві на яксму обрано гетьманом на всю Україну царського генерала Павла Скоропадського, великого землевласника з роду гетьмана Івана Скоропадського.

*

* *

Не дуже щасливо почалось гетьманування Павла Скоропадського. Почав своє гетьманування Павло Скоропадський з підбору міністрів серед російського чи зросійщеного інтелігентного середовища і це поступовування зра-

зу ж насторожило національно-свідоме українське населення. Прийшовши до влади за допомогою німецького війська вярештував Уряд УНР і цим озброїв проти себе ту частину населення що обирало і підтримувало Уряд УНР. Замість укріплення порядку гетьман наказав розпустити Синю дивізію, бо так наказало німецьке командування, і вояки цієї відважної Синьої дивізії одинцем впали жертвами большевицьких загонів. По селах гетьманат почав насаджувати своїх старостів та старшин і це викликало в селах загальне незадоволення.

В селі Цибулеві був старшиною Лимняненко Федір Митрофанович, старшим поліцаєм Лівий Микола з Красноділля "Княжа". Був він великим противником большевиків, але йому не було з ким боротись проти них, бо мав він лише двох чи чотирьох помічників. Большевицька згря ховалась в лісі Чуті і їх там ніхто майже не чіпав.

Внутрішня охорона Гетьмана була доручена донським козакам та вірменам, з яких були створені платні карні загоны. Ці карні, добре платні, служаци не за ідею а срібнякові юди не боролись з большевицькими розбійниками і душогубами які ховались в лісах, а верховодили над мирним населенням. Карні загоны безкарно гасали на конях по селах і нагаями наводили гетьманський порядок з такою ж сваволею як і за часів царяту. За часів царської деспотії козацькі частини посилались на "Юг Росії" утихомирювати окрадене селянство яке повставало проти поміщиків яким царі після невдалого визволення Мазепи роздаровували українські землі з населенням. Поміщицькі землі десятками чи й більше тисяч десятин лежали навколо сел і горе тому селянинові що ступить на загарбану від нього царями землю. Ця гірка кривда в селянина чекала і пильнувала нагоди аби громом вирватись назовні. Така нагода трапилась в 1905 році, блиснула й згасла. І тому то з такою жадобою бідне селянство ловило большевицькі гасла: "Вся земля без викупу селянам". І з цим справедливим домаганням селян потрібно було рахуватись кожній владі

яка брала до рук кермо Державою, Необхідні були негайні земельні реформи. Необхідно було виловити по чагарниках та лісах большевицькі ватаги. Але так не сталося. Влісах гніздилися большевицькі розбішаки до яких радо прилучались інші анархісти, розбійники, аматори легкої наживи чужим добром і з цих груп скоро творилися цілі загони збройної сили на страх і лихо людям.

Трудолюбиве селянство що стояло осторонь революційних подій які біля кожного села бушували, займалось помаленьку господаркою і чекали на висліди.

Ті, що брали участь в революції, подались чи в ліс чи примикали до якогось війська. А тих частин було безліч з різними прапорами і гаслами.

Німці, що допомогли Гетьманові здобути владу, не забарились показати справжнє своє обличчя, вони ж бо прибули в Україну за хлібом та іншим добром. Вони послідовно село за селом оточували, накладали податки і самі ж забирали все що мало вартість і поживу; хліб, худобу, сіно і навіть солóму.

Наближались жнива. В цей час прийшов у села гетьманський наказ повернути поміщикам усе розібране селянами майно в маєтках під час революції. Так само з урожаю половину відвезти на панський тік і скласти в стіжок так як велить пан.

Ось такі порядки заводив обраний селянами ясновельможний гетьман всієї України, ставленик німців.

Були покірні цього наказу, а були й не послужні. Тоді до таких репресії. Карні загони мов шуліки влітали в село і скликали збори з попередженням суворого покарання тих які не прийдуть. Звісно, ті що розбирали маєтки давно ховалися в чагарниках. Але карати когось треба. Карні загони оточували зібраних, розскладали рядами та частували нагайками винен чи ні. Інших тягли на ослони чи бочки і частували шомполами, вимагали виявити винуватців. А де ж їх впіймати як вони всі були в лісі - відповідали. Така несправедливість зробила ворогами гетьмана навіть частину

прихильників Гетьмана Павла Скоропадського. Спробувавши шомполів карного загону зразу ж подалися в ліс до большевиків.

*
* *

Неводничий Федір, що водив селян ділити землю, зібрав загін у лісах Чуті та Мотриному, до нього прилучився Коцур і Шостак. Це вже творилася неабияка сила. Жодні карні загони до тих лісів не заходили. Навпаки, вони здалека з острахом ці ліси оминали. Прийшла холодна осінь. Большевицькі ватаги з лісів почали нападати на села і хутори, ширився страх, терор і розбійство. Грабункам і злочинству не було законів і меж. В першу чергу нищили заможних селян і прихильників гетьманської влади. Під лісом Чутою вимордовано родину Костінських з семи осіб, в селі Цибулеві забито Олійника Пантелея. Не мало погроз отримав мій батько та брат. І та екзекуція не оминула нас сталася пізніше.

Заможніше селянство жило в постійному страху. Гетьманська влада слабшала а большевицьке шумовиння підносило що раз то вище свої голови. Наближався кінець жовтня, похолодало, упав маленький сніжок, в день потепліло, а надвечір брав морозець. Одной такої ночі, большевицькі ватажки на чолі яких стояли; Ф. Неводничий, Г. Навроцький, Ф. Нечуйко та інші прибічники скликають таємні збори селян. Місцем того зборища призначено старий цвинтар біля дороги, яка йшла із села, од Церкви св. Покрови до Чутянського байраку, а далі на село Гутницьку. З неба облягала біла ніч. На цвинтар зійшлося понад сотня осіб, переважно молодь та й ті що ділили та одержували землю.

— Бачите як гетьманська влада чеше нашого брата нагаями! — звернувся до присутніх Неводничий, — примусили панам не тільки повернути землю, а ще й половину врожаю віддати. А нагаї а зневага нашого селянина, он

Іванченко Онуфрій вже тиждень лежить на животі так йому гайдуки списали зад шомполами. Та це ж щойно на початок, а далі всіх нас на шибеницю потягнуть. То що ж нам, чекати шибениці чи боронитися? – запитував молодь що напружено слухала і стискала кулаки. І почалося як в казані. Гнів і погрози з кожних уст.

– Товариші! – знову вигукнув Неводничий, – Тепер таких як ми повно в кожному лісі, і всі вони проти німаків та їхнього ставленика гетьмана. Ми маємо відомості, большевики з Москви направляють нам добре ідейно

вишколених товаришів які допоможуть нам скинути гетьманське ярмо і здобути свободу. Тому, хто хоче здобути волю – готуйте зброю. Будьте готові до бою!

Тієї ж ночі інша згряя незадоволених під проводом ватажка Клавдія Клаповського зробила засідку і схопили старшину села Федора Дем"яненка і відібравши револьвера зі скрученими назад руками привели на цвинтар. Вивернувши кишені знайшли біля нього 15 тисяч українських карбованців та списки платників податку. Після цього над старшиною Дем"яненком почалась розправа.

Першим вдарив кулаком старшину Дем"яненка його двоюрідний брат Навроцький Гаврило :

—Ти, гаде, звик наймаюю працю жирувати, земельку в хуторі прикуповувати, досить, нажився! — і бах брата по лівому вусі.

Для розпаленої юрби цього тільки й треба. З усіх боків посипались на Дем"яненка стусани, потиличники, копняки чобітьми.

Старшина Лем"яненко стояв мов укопаний. Мужньо й терпеливо зносив фізичні тортури і духові зневаги. Ця стійкість ще більше розпалювала гнів юрби.

— Чого приїхав у село з Одеси, старшинувати захотів? — докоряв його брат Навроцький.

Після цього знущання вся ця люта згряя повела старшину до Чутянського байраку. Там знову почалось знущання, копняки переплетені лайками і нарешті змасакрованого прив"язали до дерева. Кляповський Клавдій з двома своїми товаришами, витягли пістолі і кілька пострілів луною гримнуло в лісі. Після цього всіх присутніх в однаковій мірі нагородили по 50 карбованців відібраних у старшини.

Наводничий ще раз нагадав активним і пасивним учасникам заподіяного злочину що аби всі були готові, щоб пам"ятали, приїде час боротьби то ми вас покличемо на допомогу. А тепер всі додому.

Наставав ранок, падав біленький сніжок, прикривав чорні сліди большевицького кривавого злочину. В селі тривожна чутка — немає старшини. Розшуки довели родину до Чутянського байраку, де старшина був розстріляний. Його мерзлий труп привезли до села, поклали у сіль у праві і звідтам поховали. Землевласники та заможне селянство затужило, решта населення не приховувала свого задоволення, говорили : " Не стало старшини, то може й гетьмана скоро не стане". Після цього вибрано пробольшевицького старшину теж на прізвище Дем"яненка, але Василя, який старшинував та передавав до лісу відомості

про хід тогочасних подій в селі та навколо. В побуті, цей старшина поводився так, як і всі большевики, був лаюкою та нахабник.

Настав листопад місяць, зима взяла своє.

Карних загонів по селах не було, але десь у повіті вони були. Старшого поліціста з села Красносілля – Лівиного та його помічників не стало. Коцур з Шостаком вийшли з лісів і пішли по селах, почалася розправа з прихильниками гетьманщини. Неводничий, Навроцький, Нечуйко та інші повернулися до села. Старшина урядує, але вже без гетьманської влади.

Саме в час такого безвладдя до села Цибулева прибуває зі своїми однодумцями штабскапітан царського війська, що називає себе "Григор'ївим".

Григор'їв з села Цибулева піднімає листопадове повстання проти гетьмана Павла Скоропадського і має неабиякий успіх.

ОТАМАН ГРИГОР"ІВ 1918 – 19 рік.

Григор"ів уродженець міста Олександрії на Херсонщині. Правдиве прізвище його : Серветнік Никіфор. В часи першої світової війни був мобілізований, перебував довший час на фронті в царській російській армії, де й дослужився до ранги штабскапітана. Був невеликого росту, зігнутий, мав обличчя трохи подзьобане віспою, але був енергійний та рухливий : з револьвера стріляв швидко і мітко. За політичним переконанням чи ідеологічно наближався до Махна : себто до анархізму, або як пізніше виявилось до безвідповідальної отаманії з хворобливою манією провідника.

Листопад 1918 рік. Григор"ів із групою своїх однодумців з"являється несподівано у великому селі Цибулеві, яке досить вороже ставилось до гетьманської влади. Тут він з допомогою місцевих, як тоді казали, "большовиків" організовує повстання проти гетьмана Павла Скоропадського. Нарід, не лише молодь, а й старші, колишні вояки, охоче вступали до його загону, бо боялися, щоб і в майбутньому не довелося підставляти їм своїх плечей та спини під нагайки гетьманського війська, як це вже було вліті за ту панську землю, що її поділив Неводничий Федір з гаслом большевиків: " Земля селянам без викупу", на яку так довго чекали селяни, але за гетьмана її мусіли повернути та ще й віддати половину врожаю, а непокірним до -

велось зазнати нагайок і шомполів / що й підірвало прес-тиж і владу Гетьмана /.

Большевізм зростав і здобував довір"я. З села Цибулева Григор"ів із своїм адъютантом Ю.Тютюником вивели до трьох сотень добре озброєних та дистиплінованих хлопців—вояків. З цією групою він пішов через села-Веселий Кут, Плоське, Дмитрівку, Деківку, Косівку. Хлопців збільшувалось. Доки він дійшов до Олександрії, то в його загоні вже було понад п"яти тисяч "війська", та ще й добре озброєного.

Одної ночі на початку грудня розпочав наступ на місто Олександрію. Місцевість він знав добре. Гетьманські частини, що були в місті, великого спротиву не чинили. То були служаки не за ідею, а за гроші, за які й кресали нагайками селян. Відійшли вони на Байдаківку, а потім через Катернослав на Дін. До години дванадцятої наступного дня місто Олександрія було опановане Григор"івим.

В Олександрії Григор"ів призначив коменданта, укомплектував свій штаб, перевів організацію свого війська. На станціях Користавка - Олександрія зібрав паротяги й вагони і укомплектувавши ешелони розмістив в них частини свого війська.

З пультманівських вагонів поробив панцерники, які почали курсувати: Олександрія – П"ятихатки – Крюків та Знаменка.

Ще гетьман Павло Скоропадський гетьманував, як під ним вже горіла земля, всю Херсонщину охопив повстанчий рух Григор"іва. Народ, переважно бідняки, солдати і хлопці, перші зі зброєю принесеною з фронтів а хлопці й чоловіки роздобувши з пограбованих магазинів, сипнули до Григор"іва з метою, вибороти українську державність. Рух Григор"іва ріс, поширювався, міцнів. Большевики побачивши що росте сила повели агітацію що й вони підтримують цей рух. Отаманчики вийшли з лісів. Коцур осів на станції Цибулівці, зосередив своє тут військо і зробив собі бронепоезд. Місцеві большевики раптом попідіймали го-

лови. Той рух охопив майже половину правобережної України. До Григор'їва вояки прибували й далі і він формував нові частини. По станціях збирав вагони, робив ешелони і розміщав у них своє військо. За не цілий місяць у нього була вже чимала армія.

Грудень 14, 1918 рік. Директорія У.Н.Р. вступає в Київ. Гетьман зрікся влади. Владу перебрала Директорія У.Н.Р. на чолі з головним отаманом Симоном Петлюрою. Українські війська, що були при гетьмані, визнали уряд УНР. Не підпорядкувались Директорії УНР лише полк. Болбочан та Григор'їв, що був збоку і сам не знав чого він хотів, вже почав був виступати проти Директорії. Може й сам мріяв стати головним отаманом, захопившись своїми успіхами. Україна опинилась у вогні й бурі. Московський комунізм зі свого боку повинню сунувся на Україну по хліб та інші харчі, бо Московщина почала вже голодувати.

Московсько-більшевицька окупація України

Червоний військовий комісар Лейба Бронштейн-Троцький організував червону гвардію до якої влилися: матроси,

лотиші, китайці та інші різуні, що милувалися чужою кров'ю. Це червоне військо з поспіхом сунулось на Україну. На Дону Денікін /цар Антон / формував свою білу армію, якому помагав і гетьман Павло Скоропадський. З Чорного моря Антанта зі своїми інтернаціональними військами, куди входила й дивізія "русскіх" зробили висадку /десант/ і захопили Одесу й Крим, а пізніше, Херсон, Очаків та Миколаїв. Не встигли ще опанувати Миколаївом, як уже виступили частину свідомої української інтелігенції. Про це донесли втікачі от. Григор"іву.

Григор"ів зі своєю армією вирушив на південь, узявши напрямок на Миколаїв – Херсон, щоб очистити ці міста від непрошених, як він казав, гостей, – військ Антанти. На станції Знамянка Григор"ів залишив, для охорони тилу, свого полковника Зайця з бронепотягом.

У той же час червона навала з півночі під командою Овсієнка і Муравйова посувалася в напрямку Києва. Військові частини армії УНР відступали з лівого берега Дніпра на правий, щоб приєднатись до головних сил української армії. Запорізька група під командою полк. Олександра Загородського тримала напрямок через Кременчук, Користівка, Знамянка, Бобринська на Київ. Але цей терен від Крюкова займав от. Григор"ів з десятком своїх отаманчиків. Запоріжцям приходилось пробиватися силою через ці терени. Правда, вони великого спротиву не чинили, бо боялися. Зкомунізовані робітники Круківського вагоно–ремонтного заводу готувалися зірвати міст через Дніпро, але це було своєчасно виявлено і зірвати моста їм не вдалося. Запорожці від Крюкова до ст. Знамянки спротиву не мали. Зі ст. Знамянка григор"івський пол. Заєць відступив на ст. Сахарову і почав обстрілювати з гармат свого бронепоезда запорожців, але хутко його примусили замовкнути. Те саме було і з Коцуром на ст. Цибулевій. Від села Цибулева Запорожці по обох боках залізниці, розгорнувшись лавою пішли в наступ. Коцур зі свого бронепоезду почав стріляти з гармат на удар і на шрапнель. Бронепоезд запорожців

вийшов з виямки і першим своїм гарматним стрілом поці-
лив коцурівського бронепотяга. Пара високо знялася до
гори і стрілянина затихла. Коцур та його "знамените"
військо залишили ст. Цибулеву і кинулись утікати на село
Красносілля (Княжа) та в ліс Чутки кидаючи мішки з на-
грабованим майном по дорозі.

Запорожці захопили станцію. Перевели ревізію майна,
підбрали військові трофеї і пішли далі згідно свого марш-
рута Бобринська – Цвітково. На Київ їм дорогу перетяли
війська червоних московських загарбників і вони з Цвіт-
ково звернули на Шполу – Звенигородку й зупинились аж у
Христинівці.

*
* *

На скромну думку автора, як тоді так і тепер – вели-
ку шкоду робить отаманія. На здоровий розум здавалося б,
що Григор"ів, будши сам українцем, та й частини його скла-
далися з українців, повинен би був злучитися з армією
УНР, а не поборювати її. Про це й радили йому багато сві-
домих вояків та старшин з ближчого його оточення. Зве-
ртався до Григор"іва й головний отаман Симон Петлюра,-
як твердили мені В. Кедровський та Ф. Меле-
шко. Переконували його щоб з Антантою не битись, а спі-
льно, разом з Армією УНР виступити проти нашого силь-
ного московсько-большевицького ворога. Українське роз-
дрібнене, кепсько озброєне військо, поділене різними по-
літичними течіями дуже потребувало здібного командуван-
ня і організованої єдності. Ми не тільки потребували єд-
ності і одного командування а й чесних союзників.

Але зарозумілий отаман Григор"ів і слухати не хотів
цих порад; він був дуже захоплений своїми успіхами,
особливо організаторськими здібностями які за короткий
відтинок часу принесли щедрі наслідки – численне, добре
озброєне військо. Він і сам тепер потаємці мріяв стати Го-
ловним Отаманом. Він відкидав політику замирення з Ан-

тантою. Він бездумно був готовий одночасно битися з ворогами на всіх фронтах.

— Треба бити Антанту, бити большевиків, бити білих і червоних ворогів, — говорив він у штабі. Навіть прибулу немов би ж і свою запоріжську групу він зустрів вогнем і погнався за нею. Захопив Бобринську, Цвітково, Звенигородку а там Єлісоветград аж до Вознесенська.

Головні свої сили Григор"ів перекидає проти Антанти в напрямі Николаїв — Херсон. Антанта почала укріплювати свої позиції. З Очакова до Николаєва ходили невеликі військові човни, виконуючи прибережну охорону, а великі пароплави підвозили військо, харчі та різну амуніцію. Від Херсона через станцію Кульбакіно, Копані, Водопой до Николаєва почали курсувати поїзди. Станція Водопой стала базою: її склади швидко заповнювались. Сюди довозились харчі, боєприпаси та різну зброю. На станції стояли состави з різним знаряддям, навіть один, як пізніше виявилось, був із грецькою горілкою. Для якої її мети привезли, було не відомо, але вона пізніше вирішила долю григор"івського руху.

Григор"івським військом заповнилися усі станції від Долінської до Баштанівки. Перша спроба наступу Григор"іва на Водопой була Антантою відбита. Ю.Тютюник сам зі своєю групою узявся за розвідку. Він обріс, став старшим і менше підозрілим, спустився з своїми провідниками до міста Николаєва, з Николаєва до Херсону, а звідтам назад. Десь зі ст. Копані до Баштанівки прийшов пішки. Приніс чимало новин, а саме; при вступі антанти до Николаєва при якій були і "руські" частини, які вже встигли заарештувати частину свідомої української інтелігенції, звели їх у якесь загородне дерев"яне приміщення і там, ніби за спробу втечі, закидали в мешкання запальними гранатами. Мешкання з усіма арештованими згоріло. Скільки там загинуло — невідомо точно, але понад двох десятків. Довідавшись про такий злочин Григор"ів спалахнув несамовитим гнівом і вирішив за всяку ціну помсти-

тись над жорстокими ворогами.

Плян наступу Ю.Тютюника на ст.Копані та Водопой був готовий. Григор"ів його затвердив. Війська в нього до 20 – 25 тисяч яке розділили на кілька частин залишивши і в резерві. Саме наближалась суха весна і погода дуже була сприятлива. Степ не ораний, під ногами твердо, за шию не капало, сонце не пекло а тільки пригрівало.

Тютюник з частиною йде в наступ на ст.Копані,Григор"ів – на ст. Водопой. Дійшовши до Водопою Григор"ів на відповідній відстані зупинився,Чекаючи початку боя в Копанях. Тютюник до Копанів дістався аж опівночі,Греки, не сподіваючись наступу спокійно спали, виставивши слабеньку варту.

В наступ Тютюник повів свою частину досвідком.Саме в час найміцнішого солодкого сну.Вояки,що докладно знали цю місцевість, розповіли Тютюникові про всі підступи і відступи та будови де розмістився ворог,про терен ст. Копані. Вислухавши поради Тютюник знав з якого боку найліпше вдарити. Він наперед вислав вершників -гренадерів які роптовим нападом змели сонну охорону і закидали гранатами мешкання з солдатами. Зчинилась несамоविта паніка. Розгублені й перелякані солдати антанти вискакували з приміщень роздягненими і потрапляли під постріли піхоти яка ввійшла в Водопой по слідах вершників. Хто впав трупом, хто встиг заховатися, хто з піднятими руками здався в полон а частина розбіглася в степу.

Це була блискуча перемога.Станція Копані була захоплена без втрат. Сполучення антанти між Херсоном і Миколаєвом перервано.

Григор"ів, почувши вибухи й постріли збоку Копані зі своєю сотнею розпочав наступ, очоливши гренадерів.А за гренадерами трьома лавами сунула піхота. Невеличкі розділи вершників прикривали фланги.

Наступ провадився так тихо, що чути було тільки дихання коней. Біля станції Водопой Григор"ів зупинився і наказав приготуватись до атаки. Григор"ів випустив ра-

кету. Золотою змієюю звисло в небі і вибухло іскрами. І в тій же миті все загриміло, заклекотало, загуло. В станцію полетіло сотня гранат, застрочили з усіх боків кулемети, затріщали рушничні постріли.

Грецьке військо в паніці звільнило станцію і відступило в діл, до води. Там поспішно почало творити шанці і земляні сховиська.

Григор"ів заняв Водопой. На сході підіймалось сонце. Але спочинку військам Григор"ів не дав, він продовжував тиснути ворога. Однак ворог встиг отямитись і зустрів шаленим кулеметним і рушничним вогнем. Довелось й григор"івцям робити шанці.

Наближалась обідня пора. Тютюник, упоравшись з ворогом на ст. Копані, половину свого загону залишив на охорону Копані з другою половиною подався допомагати і рятувати Григор"іва. Недалеко ст. Водопой розгорнувся в лаву і вдарив з тилу. Військо Антанти не витримало двобічного наступу відступило в напрямі Очакова з великими втратами. Біля моря григор"івців зупинила гарматним вогнем прибережна морська охорона Антанти. Григор"ів дав наказ зупиненим воякам копати окопи і залягти.

Ніч минула без особливих змін. Рідкі рушничні постріли з обох боків тільки насторожували. Ранком, коли розвіявся туман, Григор"ів побачив перед собою пусті, залишені ворогом шанці. Використавши темну ніч ворог човнами передістався до Очакова. Проте, Григор"в підібрав за вояками Антанти численну амуніцію, зброю, взуття, одяг та різні прилади військового характеру.

Це була ще одна блискуча перемога над Антантою. Ворога розбито і можна тепер воякам дати заслужений відпочинок.

Григор"ів наказав відвести всі частини на ст. Водопой, розквартирувати чи в гуртових мешканнях чи у вільних приміщеннях станції. Але більшість вояків розмістились у вільних ешелонах що стояли на станції.

І раптом появилася горілка. В кожного вояка стримі-

ла з кишені пляшка. Грецька добра горілка. Піснею, свистами, вигуками святкували перемогу і запивали грецькою трофейною горілкою.

Побачивши таке безладдя / дике гульбище / Ю. Тютюник скликав тут же, на пероні станції, військовий мітинг. Він нагадав воякам що живемо військовими часами, що за нами слідкує ворог і до цього зобов'язує дисципліна і порядок, закликав до спокою і додав що з ними хоче говорити сам отаман Григор"ів.

Григор"ів промовляв не довго. Він подякував воякам і старшинам за успішну перемогу над ворогом, признався що він закінчив школу прапорщиків тут, не далеко в Миколаєві, що служив в царській армії, був три роки на фронті в окопах разом з солдатами де і здобув військового мистецтва воювати і перемагати. А на останку покликав усіх до послуху, єдності і дисципліни – бо в цьому наша сила. На закінчення Григор"ів дав слово знову своєму ад'ютантові Ю. Тютюнику.

Тютюник обвів уважним поглядом зібраних вояків і голосно та чітко вигукнув:

Віднині отаман Григор"ів має титул " Отаман Херсонщини і Таврії!"

Вояки на мить завмерли а потім спонтанно кілька голосів вигукнуло – Слава! А між натовпом здивовано шепотіли: – Чому Херсонщини і Таврії, а де ж Україна.

На цьому мітинг і закінчився. Вояки розходились і занепокоєно обмірковували почуту новину про свого отамана: Чому Херсонщини і Таврії?

На третій день по одержанні перемоги над Антантськими військами Тютюник посадив своє військо у вагони та й рушив ешелоном назад до ст. Копані, а звідти через Кульбакино на Херсон. Антанта жодних перешкод не ставила і ще більше підіймало на душі вояків.

До отамана Григор"іва приходили представники від Антанти на чолі з генералом і пропонували замирення, але ж Григор"ів не тільки цю пропозицію відкинув а ще й пригро-

зив що зробити з ними такий порахунок як це було під Водопоем і в Миколаєві. На цьому розмова й закінчилася.

Залізничний рух поїздів між Херсоном і Миколаєвом в цих непевних обставинах відновився. По містах почались організовуватись управи. Незабаром повставали самоохоронні частини вільного козацтва. Але яку владу визнавати законною — ніхто не міг відповісти.

Зате дуже пожвавішав рух серед робітників російського походження та зрусифікованих українців з наголосом на большевицьку справедливість. Вони, робітничі середовища вороже ставились як до Антанти так і до руху Григор'їва.

Довідавшись що на ст. Водопой в складах, магазинах і вагонах лежить велика кількість накопиченого добра, харчів передусім, борошна, крупа різна, пшоно, різні рибні та м'ясні консерви а поруч з харчовими продуктами безліч уніформи, взуття, зброї, набої, гранат та гарманті і іншого добра то це для вояків була така непереможна спокуса погріти руки що годі й уявити. А найголовніше — горілка.

— Кажу вам братішки, там горілки на цілу армію! — говорив збуджено один вояк серед натовпу.

— Пішли! — гукнув другий і вояки рвонули до складів хто з чим міг. Одні прихопили з собою наплечники, військові рукази, інші побігли з мішками. Кожний рвав і пхав у мішок все те що потрапляло до рук. Всамперед взуття і одягу. Кожний потаємці думав про дому, про родину, братів, сестер, наречену. Бо ж всі хлопці думали про одруження.

Добра й майна в магазинах та вагонах щодня маліло і в той же час чисельність військових частин меншала.

Тютюник, як ад'ютант про це небезпечне явище доповів отаманові Григор'їву.

— Нічого, вони ще всі повернуться, завезуть здобич і повернуться, — спокійно запевняв ад'ютанта.

За три місяці постою наблизилась весна а вояки недумали повертатися. Війська залишилося третина. Тютюник і

цим разом попередив отамана що армія від бездіяльності деморалізується, розвалюється. В Україні бушує большевизм, комуна кріпне, поширює свої впливи а ми вилеже - мося. На Дону Денікін піднімає козаків, формує "белую армію", готується рятувати "Єдиную неделімую".

— Ми залишаємося, пане отамане, в небезпечному стані, щоб не прийшлося нам відходити туди, куди відступила антанта, але їх підібрали їхні човни, а нам човнів ніхто не дасть і нам буде один вихід — у воду!

Григор"ів задумався а через декілька днів дав наказ : залишити Херсон та Миколаїв і повернутися до ст.Знам"янки де ще тримався його полковник Заєць, де з правобережжя сходились рештки григор"івського війська.

Хотілось згадати той 1919 рік. В частині Херсонщини та й по інших місцевостях, що були під контролею от.Григор"іва, витворилася величезна сваволя : почалися грабунки, підпали, вбивства заможних селян. Робилось це в більшості під проводом сільських розбишак "отаманчиків", якими керували місцеві большевики. По селах свідоме населення організовувалося в так звані "самоохоронні загони", які намагалися припинити цю розбишацьку сваволю.

По містах, містечках та залізничних станціях місцеві большевики, за вказівками з Москви, теж організовували самоохорону. Туди входили зкомунізовані робітники та жида. Григор"ів побачив, що він втратив у населення довір"я, зрозумів свою поразку. Тепер він уже не був отаманом усієї Херсонщини та Таврії, але лише маленької частини на Херсонщині.

Свій штаб, що був приміщений у трьох вагонах, Григор"ів перевів до ст. Хировки, де стояв ешелон з військом, військовим знаряддям, провізією та горілкою. Все своє військо, якого заледве лишилась четверта частина з сорока майже тисяч, він зібрав сюди та розмістив на станціях : Хирівка та Трепівка. До міста Єлисаветграду доступу вже не було, ним опанували місцеві большевики. /Ходили чутки, що там був і сам Зінов"єв—Апфельбаум/.

Єлисаветград, одержавши підкріплення, яке підійшло з Вознесенська та Поможної, рахував себе укріпленим. По-года стояла суха, приємна. Був початок травня 1919 року.

В цей час, коли Григор"ів підготовляв наступ на місто Єлисаветград, до нього був посланий ще раз від Уряду УНР Фотій Мелешко, який мав би переконати Григор"іва, щоб він залишив свою отаманію та приєднався до війська УНР. Ця місія Мелешкові не вдалася, бо всі шляхи доступу до Григор"іва були перетяті і сам Григор"ів зі своїм військом опинився в оточенні.

Не маючи іншого виходу, Григор"ів підтягає свої сили до ст. Трепівки, готує наступ на Єлисаветград. За один день до наступу, його ад"ютант скликає мітинг на ст. Трепівці, де й оголошує, щоб вояки перевірили свою зброю та були готові, бо о 12 годині вночі вони від"їдуть до стан. Канатової а звідти підуть у наступ на місто.

Опівночі григор"івське військо було в Канатовій, а на світанку лави були готові до наступу. Дійшли до села Сизонової, яке було в двох-трьох верствах від міста, там спинилися. Як сонце почало підійматися Григор"івці пішли на місто трьома лавами.

Оборону Єлисаветграду большевики побудували в дві лінії. В першій, від передмістя Ново-Миколаївки понад моголю виставили кулемети і міномет. Друга, на якій опалась піхота, спереду першої – по хлібах.

Місцевість тут була рівна, як на долоні, жодного прикриття і тому була для обох сторін невідповідна.

Отаман Григор"ів пустив свою піхоту в наступ широко і ріденькою розстрільною аби не наражатись на зайві людські втрати. Піхотинці рвучко одинцем перескакували десять кроків і падали не даючи часу ворогові взяти на мушку. Так кидькома григор"івці наблизились до ворога десь на 150 – 200 метрів і поспішно окопалися. І щойно тепер з обох боків посипались спонтанно рушничні й кулеметні постріли але шкоди нікому не робили бо люди лежали в ямках.

В цей час на підмогу більшовикам збоку залізниці, з-за насипу, наспіла нова більшовицька частина піхоти і з вигуками : Ур-р-ааа.. кинулась у фланг. Кулеметчики та снайпери Григор"їва швидко зупинили цю флангову атаку і змусили більшовиків залягти. В цій же хвилі більшовицька піхота спереду й собі знялася і пішла в атаку. На зустріч їм піднялись григор"ївці і почалось пекло. Але вже за чверть години бій виразно показав перевагу григор"ївців. Рівне поле усіяне трупами і раненими. Ворог не витримав. Більшовики одні утікали а інші кидали зброю і здавались в полон.

Бій закінчився блискавою перемогою частини отамана Григор"їва. Серед великої кількості полонених виявились і жиди. Можливо вони і перерішили наслідки бою бо, вже давно відомо що жиди хоробрі над неозброєною людністю, або ж перемагають хитрістю та підступом. А тут же атака. В атаці боягуз ніколе не виграє Крім того серед полонених найбільше було недосвідченої збільшовиченої молоді яку агітатори повели на смерть.

Загорілі григор"ївці почали сортувати полонених за національними ознаками і виявили багато чужинців, інших народів. На запит чого вони пішли вмирати за чужі інтереси, вони, ці чужинці, кидались тут же на своїх політруків – жидів щоб помститися. Але григор"ївці самосуду і порохунків робити навіть серед полонених заборонили.

Вигравши бій в полі Григор"їв легко заволодів містом Єлисаветградом. Там він виявив наслідки жорстокого терору більшовицького над заможнішим населенням. В тюрмі повно трупів. Нищили перед відступом противників більшовизму. Кращі мешкання спалені, заможніші будинки пограбовані, люди з жахом ховалися.

Григор"їв дав суворий наказ своїм воякам, під карою смерти, нічого в приватніх мешканнях не чіпати. А щоб це мародерство припинити отаман зробив облогу, впіймав двох мародерів-грабіжників мирного населення і на площі перед натовпом розстріляв.

Залишивши частину війська для охорони Єлисаветграду, Григор'їв повів свої війська на відпочинок до станції Трепівка та Хировка.

Після цієї перемоги над ворогом я з перев'язаною ногою виздоровлював на хуторі. Сюди зайшов оборонець большевицького Єлисаветграду Петро Бевз зі своїм приятелем обидва обвішані наритниками як коні та й на плечах у них були чималі мішки.

Запитав він мене, що зі мною.

— Кілька днів тому мене вдарив кінь і розсік копитом дуже ногу, — відповів я.

— А що це за наритники на вас, — поцікавився я, — та що то у ваших мішках? Ви ж захищали большевиків, де ж то ви набрали все це?

— Так-так, — відповів Бевз, — коли б у голові не варило, то захищаючи й побиті там були б. Але ми втекли до григор'ївців, там дечого дістали, тай оці наритники...

Я ще цікавився, чи вони й у своєму селі так ітимуть з наритниками, але Бевз наказав мені мовчати, не базікати зайвого, та й пішов з приятелем до свого села Княжі.

Після такої розмови кортіло мені дати їм обом по кулі з нагана, що стримів спереду за поясом, та я стримався, а опісля дуже-дуже шкодував.

Через кілька днів я сів на коника й поїхав подивитися що робиться в григор'ївському військовому таборі на стан. Хировка. Побачив цілковиту руїну.

Переважна більшість тих, які понабивали свої мішки мануфактурою, пішли з награбованим по домах. Інші сиділи в лісі, в холодочку, по трудах піячили та горланили, а частина ідейних сиділи у великому крузі й сумували. Приєднався і я до цього кругу.

Нарікали ми всі на Григор'їва, а сотник Діброва сказав:

— Коли б об'єднався наш отаман з Армією УНР, можливо що й Україна була б уже вільна, а тепер невідомо, як буде. Одних червоних поб'ємо, інші лізуть, як сарана. Ми

вже опинились в оточені, — сумовито нарікав сотник Діброва що був в цьому товаристві.— Військо щодня меншає і меншає,—продовжував він,— я запитав ад'ютанта Тютюника що ж він далі робитиме а він мені порадив почекати аж прибуде отаман Григор"ів. І справді, за три дні прибув із Єлисаветграду отаман, оглянув рештки свого війська і сумно зітхнув. Тоді він звелів усі розпорошені частини зібрати на ст.Хировку. Коли всі зібралися, він зробив огляд і переконався, провадити війну нема вже доброго війська. Крім того довірені його люди сказали що між вояками є багато нарікань що він не приєднався до Армії УНР яка є упорядкована, організована і дистиплінована. Григор"ів і слухати не хотів про об"єднання.

Після цього, вів далі сотник Діброва,— ми з іншими старшинами вимагали від ад'ютанта Ю.Тютюника, щоб він влоштував нам зустріч з отаманом і він це зробив. Запитав нас Григор"ів, що ми хочемо йому сказати. Ми всі по черзі викладали свої думки про сучасний стан. "Торбохвати" з війська вже розійшлися, нас залишилося мало, ми не в силі тримати фронт, бо червоні з усіх боків просуваються на Єлисаветград. З Дону, з півдня іде з білою армією Денікін, що воює за "єдиную неділімую" Росію. А нам, пане отамане, немає тут місця. От.Григор"ів уважно нас вислухав і з нами погодився. Обіцяв подумати і в скорому часі скликати всіх старшин на нараду, на якій все буде обговорено й полагоджено. На цьому наша розмова з отаманом закінчилася і всі розійшлися.

Кінець травня, початок червня. Приємна лісова тиша, яку час від часу порушували п"яні голоси. Соловейки тьохкали свої трелі, а деякі вояки замріяно слухали. А отаман Григор"ів зі своїм ад'ютантом та іншими старшинами засіли на нараду. Становище створилося таке, що вже не було іншого виходу — або йти на захід, або в поризанщину.

На нараді Тютюник радив отаманові Григор"іву йти на захід, але Григор"ів не погоджувався, він твердо стояв

на своєму, тому він ліпше піде в партизанщину й чекати -
ме слухного часу, а потім передихнувши додав, що він ще
подумає і скаже про своє остаточне рішення завтра на на-
раді.

Потім, за звичкою того часу, випили, закусили добре і
розійшлись на відпочинок.

На другий день от. Григор"їв скликав найближчих ко-
мандирів в штаб до вагону на нараду. На нараді він лагі-
дно, спокійно розповів про військовий стан, про бої і фрон-
ти навколо, про партизанські рухи і на закінчення оголо-
сив що він на далі відмовляється від фронтової війни, яка
не приносить бажаних результатів а переходить на парти-
занський спосіб боротьби. Отже я й даю вам до вибору, ті
що погоджуються з моїм пляном залишайтеся, хто ж вва-
жає мій плян помилковим – тим вільна дорога на всі бо-
ки світу.

Всі старшини приголомшено мовчали. Підвівся адью-
тант Ю. Тютюнник. Він почав переконувати Григор"їва що
партизанка ніколи не дасть рішальної перемоги над воро-
гом, перемогу робить сильна армія і тому для нас єдиний
шлях, іти на з"єднання з армією УНР і підпорядкуватися
Головному Отаману Симону Петлюрі.

Григор"їв і цим разом відкинув пропозицію свого адь-
ютанта Тютюнника, рішучо захищав партизанський метод і
спосіб дольнійшої боротьби, і щоб виявити скільки ж коман-
дирів погоджується з ним попросив підняти руку тих що до
нього приєднуються. З двадцяти присутніх командирів під-
няло руку три особи. Він побачив що втратив між коман-
дами довір"я.

– Гаразд, мовив розчаровано Григор"їв, – свого ріше-
ня я не зрікаюся. Я не буду робити вам перешкоди а ви не
перешкоджайте мені. Від сьогодні я призначаю своїм адь-
тантом Микиту Головченка що підняв за мене руку /Голо-
вченко уроженець Цибулева, сліпий на одне око, мав ще ін-
ше прізвисько – Чечіль/, він же й моїм заступником, а ва-
шим отаманом тепер буде Юрко Тютюнник. Ідіть за ним
і провадьте боротьбу так як вважаєте найліпше.

Після цього отаман Григор"ів запросив усіх на перекуску на якій і закріпили дружбу між двома частинами. На закінчення розпрощалися щирими і приятними потисками вояцьких рук.

Старшини оголосили воякам остаточне рішення отамана Григор"іва. Почалися наради вояків, які теж розділилися на дві групи. До Григор"іва прилучилося не більше, як 4 сотні вояків, в більшості з найближчих сіл. До Тютюнника приєдналося до двох і пів тисяч. Це були вояки, які думали лише про боротьбу за самостійність України. Після розділу Григор"ів поставив свою групу в лаву, призначив командирів по війську та транспорту, наказав що вояки мусять брати і розпустив їх.

Григор"івці, що мали першість, брали що хотіли. Взяли 4 тачанки, 6 чи 8 кулеметів, декілька возів, на які наладували: рушниці, набої, гранати, медикаменти та провізію. Коли вояки Григор"іва були готові до вимаршу, отаман під"їхав на своїй тачанці і, звернувшись до свого колишнього ад"ютанта Ю. Тютюнника, побажав йому та всім його воякам щасливо дійти до наміченої мети. Попрощався і тихою ходою зі своїм відділом пішов у Чорний ліс. За ним військо та до півсотні кінноти.

Тютюнник забрав решту, що залишилась: дві тачанки, кілька возів, на які вояки поставили кулемети, та дві гармати, повантажили набої, гранати та провізію і поспішили відійти на захід. /Ст. Хировку залишили на призволяще, там населення провадило "ревізію" майже тиждень і дехто зробив собі чималі запаси, особливо "гречеської"/.

Тютюнник пішов зі своїм військом лісами: Раєвським, Вербовим та іншими і щасливо дійшов до ст. Христинівки, де і з"єднався з частинами армії УНР. Там усіх їх радо та широко привітали.

Ю. Тютюнник весь час був у складі армії УНР, брав велику участь у боях, ходив з вояками в Зимовий похід у 1920 році. Під містечком Базаром в 1921 році він зі своєю частиною попав в большевицьке оточення, військо його бу-

ло розбите, а сам він потрапив у полон. Після, він як великий фахівець партизанського руху, був викладачем військової Академії в Москві, а використавши, більшовики його розстріляли.

А Григор'їв з титулом великого отамана Херсонщини та Таврії, з десятками тисяч славної переможної армії, перетворився в партизанського отаманчика без титулу, без слави, без нагороди. Так часто буває що доля любить кепкувати з заразуміців.

В Чорному лісі приховавши частину зброї й амуніції, яка обтяжувала рухливість загону, Григор'їв подався до лісу Чуту, але й там партизани інші вже обібрали в селах харчі ще зимою. Звідсіль він помандрував до лісу Мотриного, хотів розташуватись в Холодному Яру, але там вже господарював Василь Чучупака /Деркач/ і колишнього великого отамана біля себе відмовився мати. Тоді Григор'їв подався з своїм загonom далі і біля села Бурякової спіткав з загonom Коцуру, якого вважав своїм приятелем. Але й Коцура відмовився об'єднатися. Не тільки відмовився, а ще й сказав щоб Григор'їв забрав військо геть далі і не обідав тут його населення.

Григор'їв не хотів сваритися, подався далі аж до Раєвського лісу, перейшов залізничне полотно поміж станціями Цибулівкою й Фундуклеевкою, дійшов до села Нерубаюде і став постоем.

В цей час несподівано на тачанках нарвався сюди батько Махно з своїми "синочками-молодчиками". Отаман Григор'їв кинувся до Махна і запропонував об'єднання. В першій хвилині Махно відмовився, а потім щось подумав і погодився. Але тому що село Нерубай не могло вмістити два загони, то вони перейшли до більшого села Осітняжки і там розмістили по хатах та школах вояків. Але й тут було тісно. За тиждень перемандрували до ще більшого села Сентово. Тут Махно зупинився в центрі села, школу заняв під свій штаб а молодчиків розмістив в хатах навколо школи.

Отаман Григор"їв свою частину розмістив по бічних вулицях села які прилягали до річки Інгул а сам оселився в священника.

Початок ~~Літ~~ня 1919 року. Субота але в полі жнива і всюду кипить робота, а до села всунулись непрохані та й небезпечні гості. Багато людей кинули в полі роботу і поспішали в село рятувати рештки свого добра. Вступивши в село вояки зразу ж розпочали гульбища. В кожного вояка запас грецької горілки. Всюду співи, крики, стрілянина. Люди в страху. Хто не зайде з "визволителів" в село то бешкетує і грабує, чи білі чи червоні чи й чорні махновці, – скаржилось перестрашене населення.

Неділя. В селі благодатний тихий ранок. Військо, після нічного гульбища, мирно спало. По обіді скликався мітинг. Люди ще щойно сходились як сюди прибули військові провідники, батько Махно та отаман Григор"їв і біля сільської управи розпочали суперечку. Потім зайшли в сільську управу. Щойно Махно переступив поріг управи, як вихопив з кобура свого мавзера... Але заки він встиг цей великий револьвер приготувати до стрілу, Григор"їв блискавично витяг наган і почав стіляти в груди Махна. Однак Махно злорадо посміхаючись направив уже мавзера на Григор"їва і стрілив. Отаман хитнувся, зігнувся, рука його з наганом в безсилі ослабла. Він ще знайшов в собі сили вискочити з управи на подвір"я, навіть гукнув про допомогу. Але в дворі були самі махновці. Він пробіг ще до рівчака вимитого водою і упав до нього. Махновці підскачили і дорубали його раненого шаблями.

Як виявилось згодом, зрадник з близького оточення Григор"їва, ще звечора підміняв отаманові в нагані набої на холості. Ось чому Махно під час двобою посміхався і не поспішав випередити в пострілі.

Смерть отамана Григор"їва рознеслась по селу блискавично. В таборі григор"ївців повстала паніка. Вони, довідавшись що Махно забив отамана почали тікати з села через річку до Пенькіно. За ними кинулись махновці і загнавши в болото вимусили здати зброю. В цій стріляни-

ні кілька Григор"івців загинуло, між ними і помічник-ад'ютант Григор"іва Чечіль. Поховали замордованого Чечіля люди в кінці садиби на огороді Чайковського.

Такий безславний кінець знайшов собі отаман Григор"ів, що відмовився об'єднатися з Армією УНР.

Забитих григор"івців Махно звелів похоронити на цвинтарі. Полоненим григор"івцям Махно дав право вибору: ті що пристануть до його загону отримають зброю, інші можуть повертатися додому.

Труп отамана Григор"іва Махно наказав вивезти за село і закопати в рові біля цвинтаря ніби стерво.

Після цього Махно посадив своїх молодчиків на тачанки та коні і тричі пролетів вулицями села демонструючи свою спритність та силу. Дочекавшись ночі Махно з своїм військом зник з села. Люди полекшено зітхнули.

Довідавшись що Григор"іва замордував підступно Махно в селі Сентово і похоронив в рові за селом як собаку, дружина з родичами приїхала, відкопала труп і забрала до міста Олександрії де його поховала за християнськими порядками, в труні і з священиком.

ПІСЛЯ СЛОВО

Ми щойно познайомились з безславно-трагічним завершенням руху високолетного і зарозумілого отаманчика Григор'їва. Хай буде ця подія новітньої історії нашого визвольного руху повчальною всім тим дріб'язковим отаманчикам яких ще й сьогодні так густо в нашому середовищі, які ще й сьогодні несвідомо руйнують нашу націю, а зокрема еміграцію. Ця отаманія на еміграції зводить нанівець всі наші зусилля на національній, політичній, громадській і навіть релігійно-церковній ниві.

Ці амбітні отаманчики, часто густо засліплені своїми вузько-партійними проблемами, дрібними осягами в свою волосному чи хуторянському загумінку, перешкоджають, ато й руйнують великі ідеї Соборности і Самостійности України.

Вони забувають, що для добра Соборности, Самостійности, Незалежности від чужого втручання, в ім'я великої ідеї України, часом треба поступитися своїми куцями політичними, партійними, громадськими чи й церковними постулятами, часто навіть помилковими чи й шкідливими.

Ми знаємо випадки з нашого еміграційного життя коли існує добра, конструктивна організація яку слід тільки підтримати, але зразу ж знаходиться амбітний отаманчик і починає демагогічними закличками творити другу, з такими ж цілями організацію тільки для того щоб бути там самому отаманчиком. І замість скріплювати нашу боротьбу з головним ворогом — московським більшевизмом, свідомо чи не свідомо цю боротьбу підважує.

Очевидно, в таких випадках безсумніву часто діє організована більшевицька агентура.

В 1917 — 21 роках такі отаманчики як Григор'їв, Волох, Зелений, Божко, Говоров та безліч інших які ніби

тоже боролись за Україну / я вже не згадую тих зрадників українців які відкрито пішли під московсько-большевицький червоний прапор і повели за собою збаламучену українську людність чим обезсилили нашу національну українську Армію УНР / але за яку вони боролись Україну? Бо ж їхня боротьба приносила не перемогу а руїну.

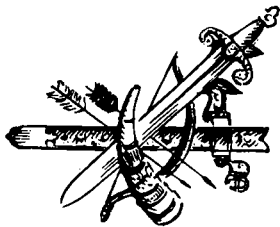
Отаманія, мабуть наше лихо спадкове. Ще великий князь Ярослав Мудрий боровся з цією пошестю і казав що в єдності сила. А славний наш гетьман Іван Мазепа писав що: ми самі себе звоювали. І чи не повторилось це саме з нашою новітньою визвольною боротьбою коли кожний з дрібненьких чи й більших отаманів хотів творити Україну під своїм проводом.

Чи не ганьбою себе вкрив командир Галицькою Армією Тарнавський у найбільш критичний стан Армії Укр.Н.Р. повів свою Армію до Денікіна, а коли Денікіна розбито то він перейшов до большевиків. То де ж та соборність, де ж те чесне лицарство. А ми все кричимо про єдність. А диктатор Петрушевич, замість єдності оголошує окрему Україну, Галицьку, католицьку.

Ось чому ми не маємо Самостійної України, бо тягнемо воза як у тій байці, де спілкується лебідь, щука й рак.

І те саме діється сьогодні на еміґрації, на наших очах. Одні до червоної Москви залицяються і валять носія державности УНР, другі танцюють перед Ватиканом, а є ще й такі отаманчики що зовсім нехтують боротьбу а закликають: Не трать куме сили, пускайся на дно.

А я скажу: Схаменіться!

ДЕНІКІНЩИНА

Військові події в Україні 1919 р.

Клекотав 1919 рік. Майже вся Україна була охоплена військовими діями. І в цей же час по всій Україні поспішно селяни закінчували жнива, днями й ночами звозили, тягли з поля снопи, своє добро – хліб додому. Поспішали бо з півдня сунула ненаситна біла денікінська армія

Із станції Знаменка до станції Бобринської тяжко стукуючи колесами котився бронепотяг. На новому паровозі з обох боків казана гарними білими літерами світився напис: "Г Е Н Е Р А Л Ш К У Р О"

Крім напису на паровозі і вагонах різними фарбами і мистецькими стилями виднілися мальовані дикі звірі що несамовито гризлися між собою. Тут були голодні вовки, розгнівані чорні пантери, тигри, дикі кабани тощо.

Ці дикі звірі на панцернику попереджали людей і ворога що й вояки в панцернику такі ж люті і безстрашні як і дикі звірі.

Щоб уникнути бою з денікінцями, щоб врятувати життя, большевицькі верховоди в селі Цибулеві з своїми прихильниками пішли в запілля. Частина з них подалась в ліси Чути і Мотринога, де діяв большевицький ватажок К о ц у р а, а інші притихли в селі.

Денікін, захопивши місцевість зразу ж оголошував мобілізацію старшин. Але старшин большевики вже встигли вимордувати і розігнати. В селі залишились тільки поручник Іван Трихманенко та прапорщик Іван Фелоненко яких і запрягли до війська.

Минало тепле літо а на зміну впевненою ходою наближалась мокра, дощова, холодна осінь. Ця несприятлива і дошкульна погода почала вигонити з лісів большевицьку партизанку, яка шукала захисту в хатах хуторів та близьких до лісів сіл.

Денікінці вишукували по селах своїх ворогів і нищили. Знаючи денікінську жорстокість большевики живими до рук не здавались. Одного разу денікінці оточили в селі двір комуністичного ватажка в Цибулеві товариша Гаврила Навроцького, якого ще до революції вся околиця й села знали як злодія, запропонували йому здатися до рук денікінців. Але Навроцький через вікно почав на денікінців стріляти. Після цього денікінці підпалили хату і ватажок вистрілявши набої, ще вибрався на горище. Коли на хаті стріха, хоч і мокра від дощів, почала горіти, він покінчив самогубством. Труп обгорілого Навроцького родина і люди поховали на цвинтарі біля Залізниці.

Крім Навроцького в селі ще переховувалось вісім чоловіків з большевицького підпілля але денікінцям не пощастило натрапити на їхні сліди.

Прийшла зима з дошкульними морозами. Тепер уже і в соломі чи хліві тяжко було большевицьким партизанам висиджуватись а сніг зраджував кожний рух. Тому місцеві большевики облюбували собі схованку в хаті Гонтаря Тимоша що його двір стояв край села і прилягав до чагарників лісу Чуток і цим давав змогу у випадку небезпеки і облави зникнути.

Гонтар Тиміш належав до бідняків, чи як то большевики окреслюють, до пролетарів бо був бондарем. Він з самого початку повалення царяту примкнув до большевиків, бо їхні гасла " вся влада пролетарям" йому дуже сподобалась. Тому то його контакти з большевицькою партизанкою були щирі і віддані.

Син його Андрій 1898 року народження, здобув двокласову освіту і числився грамотною людиною. В час революції був в царській армії, потім був при війську Болбочана, але швидко перекинувся до большевицького руху і став навіть провідником. В хаті його батька Гонтара Тиміша і знайшла надійну схованку большевицька партизанка. Тут же в хаті ховалися Дем'яненко, Нечуйко та Михайловський.

Денікінцям хтось з селян натякнув про большевиць - ке кубло в цій хатині на околиці села. Вони одного дня несподіваним нападом хотіли всіх захопити. Але большевицька сторожа помітила як денікінці оточують подвір'я і підняли стрілянину. З хати вискочили інші большевики і відстрілюючись відступили до лісу Чуток. Під час цієї сутички Дем'яненко ранено в ногу. Денікінці оточили хату вже тоді як большевики зникли. Старого Тиміша з дружиною арештували, посадили на сани і повезли до Єлисаветградівки. Але так і не довели, біля залізниці їх обох розстріляли.

Біла Армія під командуванням генерала Денікіна, боролась на всіх фронтах з одним гаслом: єдина незалежна Росія. Це вороже для всіх поневолених Росією народів шовіністичне гасло Денікіна і перерішило його боротьбу, зтягло в поразку. Проти Денікіна виступили большевики, проти його єдності політики виступила Армія УНР, проти його окупаційного походу виступили всі партизанські загони.

Менше як за місяць наступ Денікіна був не тільки зупинений, а його "блискуча" золотопогонна біла армія поспішно розпочала відступати, котилась на південь до Чорного моря.

Під Новий 1920 рік станція Знаменка вже була звільнена від денікінців, які поспішно відійшли до Єлисаветграду і тут почали зводити укріплення.

Денікінських реставраторів старої монархічної Росії били з усіх боків, били під прапорами червоними большевиків, били під жовто-блакитними Самостійної України і били під прапорами чорними Махна.

Не відчувачи більше денікінської небезпеки, виліз з своєї схованки Ниводничий Федір з поки що малочисленною большевицькою зграйкою. Він тепер сміливо й завзято почав збільшувати свій загін. Він почав стягати до себе і тих, невиразних прихильників що висиджувались по хатах родичів чи знайомих.

Плян був такий: Підняти проти Денікіна повстання в усіх навколишніх селах і вигнати з Єлисаветграду білу денікинську погань і цим здобути честь та славу серед населення округи. Цей свій плян він запропонував підпільному центрові, що перебував в селі Єлисаветградківці.* / Керував цими підпільщиками Скирда та І. Курченко.

Большевицькі ватажки погодились з цим пляном, але замість селянського повстання, в яке не дуже вірили бо знали що селяне большевиків не люблять, рішили оголосити загальну мобілізацію місцевого населення – чоловіків від 19 до 40 років віку.

По селах кинено пропагандистів які на загальних зборах селян оголошували наказ мобілізації та родинам покликаних до війська обіцяли різні привілеї: дозвіл заготовляти паливо на зиму в державному лісі, дозвіл рубати матеріал на ремонт і будову хатів та мешкань тощо.

Серед населення знялася метушня. Пропозиції дуже спокусливі, але ж і небезпечні. Гляди большевики програють а прийдуть інші. Але ж до обіцянок існує наказ.

Новий Рік зустрічати довелось в напруженій з великою тривоگوю. Рік 1920 не віщував добра. І дійсно, одного дня на Різдвяних святах цибулівцям довелося вряжати своїх вояків у похід. З усього села та й з інших навколишніх малих сіл зігнали людей і підводи. Ті, яких Неводничий наділив землею, та учасники різних езекуцій явилися самі, добровільно, але їх було небагато, може з сотню. Неводничий, як генерал, командував цією збірною "армією": всіх поставив до строю, розбив на відділи та призначив командирів. Потім став викликати по списку селян з підводами й наказував брати на кожну по 8 – 10 мобілізованих. Коли все було готове, валка виїхала в напрямку Єлисаветграду, що був за сорок кілометрів від Цибулева.

Переночувавши в селі Казарні, що було на половині дороги до місця призначення, другого дня вранці приїхали в село Високіх, де об'єдналися з Єградківцями. До Єлисавет-

* / Це село. ще звали Єградківкою.

граду залишалося біля десяти кілометрів. Дорога лежала через рівний чистий степ, що злегка був припорошений снігом.

Командири Неводничий та Курченко почали поспішно лаштувати своє "військо" до бою: в передні дві лави поставили людей з рушницями, а за ними третя лава була цілком не озброєна. Було наказано: як переднього вб'ють або ранять, то задній мусить взяти його зброю і йти вперед у наступ.

Так і пішли тими лавами, вгинаючись змійкою, та йдішли до підміського села Сізонова. Денікінці вже були готові до зустрічі ворожого війська. Від села Лелеківки показалася денікінська кіннота і застрочили кулемети. Большевицьке "військо" під команду Неводничого—Курченка спинилось і бійці залягли на снігу. Раптом з боку залізниці почулася інша стрілянина. Над головами зашумів вихор скорострільного вогню. Прихований денікінський панцерник вийшов на відкриту лінію Єлисаветград—Канатова і перед ним, мов на долоні, було видно все те "військо".

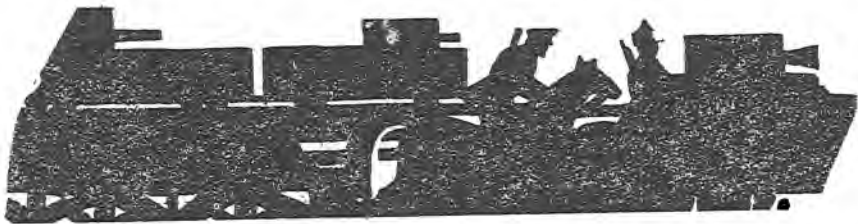
Перший гарматний постріл з панцерника прямісінько й точно вибухнув між першою і другою лавою наступаючого війська. Від вибуху зірвався селянин з відірваною рукою і тріпаючи скривавленим оцупком рештки руки подався спателічено вперед а потім обернувся, заверещав не своїм голосом тікав назад.

Мов би по команді перша лава схопилась і почала тікати бо ж створилась паніка. Залишилось тільки два трупи.

Намацавши першим пострілом дистанцію з панцерника посипались гарматні постріли як з мішка. До гарматних і кулеметних приєднались і рушничні. За пів години рівне і чисте поле встлалось трупами. Ранені і частина вцілілих чим дужче втікала з цього безглузкого бойовиська.

Не пощастило большевицьким ватажкам взяти Єлисаветград селянською юрбою, не здобули вони й слави, тільки невинними трупами встелили поле.

Панцерник ще зробив кілька гарматних пострілів туди

де ворушились запізнілі людські постаті в полі і зробивши протяжний гудок паровозом, мов би похоронну відправу над покійниками подався ліниво назад, на станцію.

Так безславно і злочинно закінчилась спроба большевиків чужим життям здобувати перемогу.

Проте денікінська армія і без большевицького наступу незабаром залишила Єлисаветград і подалась на Одесу та Крим. (Ходили чутки, немов би був наказ "царя Анто́на" ч.1-ша) Яким розіклав він своє військо.

Я з своїм приятелем, учасником багатьох боїв, тримались осторонь цього наступу, помаленьку відходили до села Високі, що лежало в балці. Коли раптом почули знову постріли з гармат. Снаряди на удар і на шрапнель вибухали над селом а часом мало що не над головами. Ми хутенько знайшли яму і лягли. Лежали аж стемніло, тоді піднялись і подались далі своєю дорогою. Хоч це була зима і навколо білів сніг, але небо закрите хмарами і ми щасливо дісталися нашого спустошеного хутора, що лежав недалеко станції Трепівки.

На хуторі господарював мій брат Артем, але після бандитського нападу большевиків там вже нікого з братової родини не залишилося. Брат змушений був лягти в лікарню а його родина перебралась до родичів. Але коли я постукав у двері, нам відчинив Костенко Корній, мій родич, якого в скрутну годину було запрошено доглянути на хуторі господарку.

Голодні і змучені ми зрадістю переступили поріг теплої рідної оселі в надії знайти спокій і відпочинок. Корнієва

Мотря подала нам добру вечерю після якої ми немов ожили і світ побачили. І тоді поплила між нами розмова.

Коли ж це большевицька банда зруйнувала ваш хутір, поцікавився і з сумом почав оглядати хату а з ним я де всі вікна вибиті, двері і все попсовано за винятком кухні. Чи й могло що уціліти коли в хату увігнато понад сто куль і 7 гранат. Майже півтора місяці, - відповів Корній. Большевики приїхали вночі і почали стукати, Артем відчиняти не поспішав, думав - їх небагато а двері міцні, вікна на прогоничах. Тоді вони почали стріляти у двері й вікна. Менші діти підняли галас, крики. Тоді Артем всю родину в кухню, а там в комірчину, звелів лягти. В цей час почали в світлиці рватись кинені гранати. Артем узув валянки, надів полушубок і вийшов у сніи відчиняти. В пробиті двері кинули третю гранату яка розірвалась біля нього. Він впав знепритомленим. Бандити дубовою сохою вивалили двері й увійшли в сніи, відсунули з дороги Артема, добрались в хату та й почали господарювати. Били їх, знущалися? - з жахом запитав приятель. Не били а тортували, - відповів я. На Гапку накинулись з кулаками, штрикали швайкою в боки і груди, били шомполом по обличчі й поперебивали їй губи, але нічого не вибили. Нарешті садист ударив два рази прикладом в груди, Гапка впала і більше не встала. Потім тортували тата з якого теж нічого не вибили. Як звірі казилися вимагаючи золота, а його таки й не мали. Нарешті садист ударив по обличчі Нечепурека і сказав: Вот вам падлеци Україна і ваш гетьман! А як же Артем? - запитав приятель. Артем в сніях лежав в калюжі крові і стогнав. Вже коли бандити всіх покалічили, запрягли пару коней і своєю підводою підіхали до порога, забрали все з хати і поїхали. Тоді й почали вони одне одного рятувати, перев'язувати рани. Насамперед Артемові, в якого потім лікар нарахував біля тридцяти осколків гранати. Коні з саньми знайшлися за селом Казарнею, недалеко лісу Високих. Артема відвезли в лікарню і ним заопікувався лікар Буксір. Тоді Артем сказав дещо перевезти до Цибулева, а родині переїхати до Єградківки.

Понад шість місяців лежав в лікарні Артем заки позаростали рани, але на все життя залишився калікою. Не витримала тортур і Артемова дружина. По двох роках відійшла у вічність. Незабаром померла й дочка Хрося.

Того вечора ми вдосталь набалакалися з Корнієм. Він мене розпитував про бій під Єлисаветградом, цікавився чи вигнали Денікіна. Я, жартома відповідав, мало-мало що не вигнали, бракувало нам одного лицаря, такого як Корній.

Було вже за північ як ми полягали спати. Щойно задрімав, як загавкав собака. Я кинувся до вікна. В двір їхало троє парокінних саней з високими драбинами.

– Що це за гості? – з тривогою запитав Корнія.

– Це господарі з Кучерявівки, приїхали за половою.

– Ти їх знаєш, давав дозвіл на полове?

– Чом не знати, я всіх людей в Кучерявівці знаю, але дозволу нікому не давав. Це ж ті що керуються большевицькою засадою; -Мое не твоє, а твоє мое. Ці хапуни самочинно все це звикли робити.

Я захопив зброю і вискочив з хати. За мною на допомогу мій приятель.

– Гей, лицарі темної ночі, чого це ви в таку пору собак прочите?!

У відповідь почувся грубий мат. Мій приятель вихопив наган але я заборонив в моїм дворі робити розправу. Для попередження він стрілив кілька разів в нічне небо. Те саме зробив і я щоб підкреслити нічним гостям що ми не жартуємо. Непрохані гості швидко повернули свої підводи й виїхали з двору та зникли в темряві.

Але минуло трохи часу і я вже потім шкодував що не стріляв по цих грабіжниках.

Незабаром прокотилась чутка що Командир Тарнавський перекинув Українську Галицьку Армію до Денікіна, а отаман Волох перейшов до большевиків, Укр. Січові Стр. самозліквідувалися. Кругом зрада. Армія УНР відступила, припинила фронтową війну і під командуванням генерала М.Омельяновича-Павленка готується в новий похід.

ЧЕРВОНА НАВАЛА

Початок 1920 року. Шойно біла армія відкотилась до берегів Чорного моря та Криму як большевики розгорнули й підняли червоні прапори і почали закріплювати за собою владу. Місцеві большевики під проводом Федора Неводничого тепер сміливо почали наводити свої порядки від яких в статечних господарів холодом проймалось серце.

Раптом до села Цибулева вступило військо з жовто-блакитним прапором. Виявилось, це була частина під командою полковника Гулого - Гуленка прибула із херсонських степів. Розташувалась вона по вулиці Берківці, яка межувалась з Чорним лісом. Село в цей час жило нормальним життям; люди варили самогонку, одружувались, справляли гучні весілля, співали парубки й дівчата, танцювали і робили хрестини.

Прибула військова частина не перешкоджала людям і молоді розважатися, навпаки, ще й самі приєднувались до кожної okazji. Так минув тиждень, коли б...

Полковник Гулий-Гуленко прибувши в село був запрошений розміститися з своїм штабом у приготованому мешкані Кузьми Погорілого. Він і не підозрівав пастки що готувалось для нього Погорілим який був пов'язаний з большевиками.

З приходом в село армії УНР під командуванням Гулого-Гуленка всі большевики раптом зникли. Але ніхто в цьому не підозрівав організаційної мети. Люди ж до вояків армії УНР ставились приязно і гостинно тому і військо почувало себе в безпечності.

Була неділя і люди спішили до церкви де мали вінчатися аж дві пари. А в цей саме час...

Лісами Вудюю, Креселецьким та Мотреним з Смілої в наш бік рухалась численна большевицька частина. Ця частина організована з російських робітників переправилась біля Черкас з лівого боку на правий і мала завдання нищити всі військові частини ворожі большевикам. До цієї частини приєднувались всі інші большевицькі групи які склалися з місцевих большевиків.

На своєму шляху цей большевицький загін уже закріпив большевицьку владу в Полуднівці, Матвієвці та інших селах. Цей загін навіть спробував заглянути в Холодний Яр, але йому дав відсіч повстанський загін отамана Василя Чучупаки що там стаціонував. Потерпівши тут поразку, червоні москвини пішли далі і зупинились в Вищих-Верещаках. Тут до них приєднався Коцура і всі місцеві большевики які й порадили напасти на військо УНР в Цибуліві, докладно розповівши де міститься штаб і в якій хаті скільки вояків.

Ото ж саме в неділю з Чорного лісу большевики розпочали наступ. Вони заздалегідь, вночі біля млинів по дорозі на Красножіль поставили гармати, а в Капшуковій ба-

лці причаїлась кавалерія.

Наступ большевики розпочали саме тоді як в церкві вінчалась пара і вся людність, в тім числі й вояки юрбилися біля церкви. Наступ був такий несподіваний що навіть полковник Гулай-Гуленко розгубився. Большевики розпочали стрілянину напавши на штаб, але там нікого в цей час не було. Всі юрбилися біля церкви. Від повного і остаточного розгрому врятувало армію Гулай-Гуленка те що всі вояки завжди ходили зі зброєю

Тут же біля церкви полковник наказав грати збір, і з тих що знайшлися біля церкви зорганізував оборону, а потім і наступ. Все населення налякане пострілами розбіглось і ховалось де можна.

Червона московська потолоч не сподівалася так швидко зорганізованого контрнаступу, і вже від першої атаки почали тікати назад в Чорний ліс що прилягав до села. Дізнавшись що большевики відступили з села, гармати з за млинів розпочали закидати село вибуховими та шрапнельними стрільнями. Большевики з лісу а кіннота з другого боку знову напали на село.

Аби не наражати мирне населення на жертви полковник Гулай-Гуленко заповів своїм військам прорвати оточення і вийти з села.

Большевики заволоділи селом і почали вишукувати й брати в полон тих вояків які відірвались від частини. Їх зводили до Миколаєвської церкви і тут тримали за орожею під вартою. Потім усіх разом відправили в Єлисаветград і доля їхня не відома.

З села Цибулева Гулай-Гуленко повів свою частину в напрямі села Гутнецького де й заночував. Відпочивши та впорядкувавши свій полк він подався в Холодний Яр. Його доля мені не відома.

Вигнавши з села Гулого-Гуленка большевики на другий день кинулись розшукувати залишених вояків українського національного війська. І знову почалось насильство над селянами, грабунки та розгнuzдана сваволя чужинця-зайди.

Пограбувавши Цибулев большевики подались до сусіднього села Єграднівки де битись не було з ким і сміливо продовжували насильства та грабунки населення. Московські обдерті зайди забирали в людей одяг та взуття щоб обмундируватися чужим коштом і поповнити запаси. Командир большевицького загону зайшов до хати де мешкала родина мого брата Артема, сам Артем перебував у лікарні, і забрав останній кожушок яким була на ліжку накрита хвора дружина. Тут же в хаті одягнувши на себе з посмішкою і задоволенням сказав: Харош полушубок, как на меня штиий!

Такий загальний грабунок селян навіть яничареві Коцурові не сподобався і він з своїми спільниками залишив большевицький загін і подався до Мотриного лісу і Чути.

В цей час ширились чутки що Армія УНР переформувалась, отримала поповнення людьми і зброєю, і започаткувала новий наступ на ворога для звільнення України. І ці радісні чутки говорили людям що ще не все втрачено, що боротьба продовжується, що сутички вже під Вознесенським. Ці чутки проникли навіть в Холодний Яр.

Отаман Василь Чучупака наказав Черноті тепер особливо стежити за ворогом, побільшити розвідку, виставляти всюду застави та секрети не тільки на узліссі а й на дорогах. Був наказ слідкувати не тільки за ворогом, пильнувати й за рухом військових частин Армії УНР, аби в разі потреби дати підтримку, нав'язати зв'язки, коли виникне потреба дати нашому війську притулок в Холодному Яру.

Отримавши такий наказ від свого зверхника Чернота, висилаючи стежі чи розвідку, наказував воякам бути особливо пильними, аби не зробити помилки та не стріляти в своїх здалеку.

Минуло кілька спокійних днів, і раптом до Мотриного лісу зайшла військова частина під команду Старостіна, Чорного та сотника Баланівського яка бере участь в Зимовому поході і має напрямок на Ведмедівку, а далі вже

й на Холодний Яр. Ця частина зупинилась під лісом і вислала розвідку на чолі поручника Зіневича. Дорога й місцевість їм не відома і боялися потрапити в засідку.

Не встиг Зіневич з своїм роєм проїхати й пів кілометра як раптом почувся грізний оклик: Стій бо стрілятиму! і в тій же миті з-за кожного куща, дерева на них стриміли цівки рушниць.

До зброї! - скомандував Зіневич але вже біля них щільним колом стояли холодноярівці і насмішкувато казали:

– Та ж ми свої, не впізнаєте? - і показали відзнаки в кожного на грудях.

Справді це українці а не москалі, та ще й з жовтоблакитними стрічками, – почулося здивоване і поплила розмова.

Зіневич розповів холодноярівцям що їхня частина належить до армії УНР, яка змушена була залишити рідні і окуповані ворогами українські землі, і що вони тепер знову вернулися- поспробувати своїм прикладом розворушити українців які зазнали ворожого насильства, підняти широке повстання. І він в розвідці хоче переконатись чи безпечно їм зайти в Холодний Яр.

Холодноярці радо погодились гостити своїх братів-воjakів армії УНР, і чим тільки можна – допоможуть.

Зіневич повернувся до своєї частини, розповів про зустріч з повстанцями в Холодному Яру, про щирі розмови, і що повстанці радо їх вітатимуть та допомагатимуть.

Українська частина, що вирушила в Зимовий похід, зразу ж помаршувала в Холодний Яр. Там їх гостинно зустрів отаман Чучупака з яким і узгіднили спільну боротьбу проти загального для українців ворога – московсько-большевицького окупанта.

Відпочивши три дні в Холодному Яру, гості рушили далі виконувати свої завдання.

Поручник Матвій Суржко

Чучупака, як подає крив - ний поручник армії УНР . Матвій Суржко, був лісником у графа Бобринського, мав посілість той мав змогу виховати своїх дітей. Його син Василь скінчив гімназію й був навчителем. В 1916 році був покликаний до царського війська, відбув підготовчу школу прапорщиків, побував на фронті і досягнув поручника.

Коли вибухла революція, Чучупака повертається до своєї рідної оселі й одружується. Революційна буря стрясала Україною, і в цей же час серце Чучупака палахкотіло вогнем козацької минувщини.

Пригадав він гетьмана Богдана Хмеля, народніх месників Гонту й Залізняка які ставали начолі покривджених, які тут, на цих тясминських лугах, святили ножі на ворога лукавого, закликали до єдності громаду, одностаино боротися за правду.

Передусім Чучупака організує в селі самоохорону, аби боронитися від численних банд що в той час множились як гриби по дощі. Нав"язує контакти з такими ж самооборонними загончиками сусідніх сіл як Росошенці, Погорільці, Буда Половецька, Трушівці, Худоліївка, Матвіївка, Полуднівка та іншими. Пробиував нав"язати стосунки з Суботомом, але там уже оголосив свою владу Кацур на спілку із чигиринськими большевиками і приєднуватись відмовився.

Чучупака В. скликає до Медведівки видатніших побратимів зброї з сіл та хуторів. На цих сходинах утворюється Військова Рада, яка обирає Василя Чучупака своїм і цілого повстанського руху старшим. З усіх дрібних частин сільських самоохорон твориться один військовий загін підпорядкованій Військовій Раді, а зокрема команди рові Чучупаківі. Для більшої рухливості й оперативній діяльності загін розбивається на дві сотні, які в свою чергу діляться на чоти й рої. Ця військова частина підіймає жовто-блакитний прапор і оголошує своє кредо: За Самостійну Україну, за Центральну Раду, за права оголошені 4-м Універсалом.

Утворився штаб з осідком у Медведівці, з якого послали зв'язкових до різних сіл цієї округи. За цю працю взявся малий на зріст, 17-літній Матвій Суржко, в ньому забуяла молодеча козацька кров і він став на захист Ватківщини. Всі доручення, часто пов'язані з небезпекою, виконував старанно і вчасно. Коли ж утворювалося військо то він залишив холодногорську округу, а вступив у м. Черкасах до Вільного Козацтва й пішов захищати Україну. Українське військо зводило бої з навалою числених большевицьких армій та матросні і поволі відходило на Захід. Так воно відступило аж до Польщі.

Холодноярська республіка залишається під проводом незламного В. Чучупака з його вірними однодумцями, прихильниками Центральної Ради, а противниками німців, П. Скоропадського з поміщиками та "карними загонами" та большевиків. У холодноярців був лад та спокій і так вони протрималися майже рік, все чекаючи на остаточний вислід.

Надійшов 1920 рік. Взимку того року до Холодного Яру прибула частина війська УНР, що брала участь в Зимовому Поході. Вони запевнили холодноярців, що наступного літа почнеться війна і щоб тоді Холодний Яр, на який покладається велика надія, допоміг Війську УНР прогнати з України большевиків.

Непохитному борцеві за Волю України, славному лицареві нашого народу і безкоппровісовому ворогові Московського червоного більшовизму Василеві Чучупаці, й усім його поляглим і залишених живими Слава!

Хай ці мої скромні спогади про великі повстанські дії та боротьбу, особливо про тих що загинули на полі бою від большевицько-московської навали, будуть лавровим вінком на розкидані відомі і не відомі могили по цілій Україні і особливо в Холодному Яру.

Я свідомий того, що масовий повстанський рух в Україні тільки частково згаданий мною в цих двох скромних і обмежених частинах. Але писав я тільки те що добре знає мені, або ж про те де сам був учасником.

У всіх тих, живих учасників і поляглих прошу проба-чення коли я їх не згадав.

Х О Л О Д Н И Й Я Р

С.Мельники що лежить під лісом КРЕСЕЛЕЦЬКИМ

Після ПАНАХИДИ й обіду по слав.пам"яті от. В.Чучупаки - "Деркача", на подвір"ї Чучупаки. На знімці зліва : Нач.Олександрівської поліції Григорій Закревський, зправа нач. Гібіту Іван Фелоненко. Обидва розстріляні німцями в 1943 р. В центрі, сивобородий батько В.Чучупаки, біля нього мати з онуками.

Робив цю знімку ЮРІЙ ГОРЛІС-ГОРСЬКИЙ

Червня 1942 р.

Наближалась весна 1920 року. Міцніли в людей сподівання що з приходом весни, з наближенням теплої погоди Армія УНР в спільці з Польщею знову розпочнуть боротьбу з московським більшовизмом.

Отаман В. Чучупака скликав зв"язкових своєї округи в село Медведівку на нараду. До цього часу ніхто з непрошених гостей: як німці, денікінці чи комунари сюди не заходили і холодноряці жили в цілковитому спокої. Тепер прийшли відомості, що ворог почав наближатися. Коли більшовизм закріпиться в околишніх місцевостях, то треба сподіватися, що й у нас на Чигиринщині почне ворохобити. Ми – холодноряці добре усвідомлювали, що самі, своїми силами "республіки" не здолаємо оборонити. Тож чекаємо, що вліті знову розгорнеться боротьба з більшовизмом і ми маємо пляни об"єднаних дій, та завдання: бути готовими до війни.

Про це доповів на нараді отаман Чучупака і ще до цього додав ;

– Отже тепер наше найважливіше завдання – поширити зв"язки по селах, психологічно підготувати населення щоб в слушний час підняти повстання об"єднаними силами а не розкиданими групами.

При цьому були запити до отамана про можливість використання існуючої ситуації та приєднання партизанського сусіда з Суботова – отамана Коцура, який був уже незадоволений більшевицькими шарлатанами, що грабували українське селянство.

– Я кликав Коцура до Медведівки, – відповів Чучупака, – але він не приїхав, мабуть доведеться мені самому до нього їхати. В разі щось злого зі мною трапиться, сподіваюся, панове, що ви маєте досить мотузків повісити кожного Коцурового партизана і самого Коцура, – закінчив Чучупака.

Наступного дня В. Чучупака, прибувши до Суботова, говорив з Коцуром. При цій розмові був присутнім і старшина Лука Полудень, що недавно прибув з німецького полону.

– Ти, Коцуро, – почав свою розмову Чучупака, — народився в цьому, славному з минувшини, Суботові, де й Богдан Хмельницький. То ти мусиш, так як і він, боро-

нити Україну. А ти чомусь "почервонів" та й почав поборовати військо УНР. Виступав проти Запорозців, проти полковника Дяченка з його чорношличниками. Вони після відомої перемоги над червоними у Смілій; заходили й до нас, хотіли зупинитися на відпочинок, та у нас для них не було місця і вони відійшли та зупинились у Яничі. То й що ти їм зробив? Роззброїв!

— Ти ж робив спротив, — обвинувачував далі Чучупака, — і Стрюкові та Ангелові. Ми думали, що ти одумався, як ти обіцяв, тому тебе й не чіпали. А ти знову почав допомагати цій червоній навалі, що намагалася зайти й до нас, але ми їм дали добру відсіч. Щоб не ти, Коцуре з своїм чигиринським жидо-дрантям, то ми б їх зовсім знищили, або ж вигнали. А ти з нею об'єднався та й поміг їм побити полковника Гулого-Гуленка в селі Цибуліві. Після цього він заходив до нас та нарікав особисто на тебе.

— Схаменися, друже, — на закінчення звернувся Чучупака до Коцура, — ставай до спілки з нами, бо твоє місце в рядах і проводі тих, що борються за рідний край. Будь з нами разом, Холодний Яр тебе не зрадить! Пам'ятай, Росія бореться за потрібний їй хліб, чому ж ми маємо своїми руками й кулями помагати їй здобувати нашу Україну?

Коцур спокійно слухав, здвигував плечима, нібито навіть трохи шкодував за свої вчинки, але й розумів, що для нього повороту назад нема. Раптом немов прокинувся та випрямившись патетично промовив:

— Чи знаєш ти, Василю, що я вже маю заслуги? Мені за мій труд большевики обіцяли нагороду — орден Червоного Знамені СРСР!..

Слухаючи божевільну тираду зрадника, вислужника "отечества чужого", Чучупака намагався бути спокійним, хоч в ньому вмить спалахнув гнів, Полудень обурився також.

Відчувши це, Коцур поспішив переключитися на мову більш дипломатичну, що, мовляв, про об'єднання він ще подумає, але перед тим він мусить поїхати на станцію

Знаменку до штабу большевиків.

На це Чучупака йому сказав :

— Ой, гляди, Коцуре, щоб ти там не дістав такої нагороди, якої й не сподіваєшся! ЧеКа з такими, як ти, бавитися не буде.

Таким попередженням Чучупака закінчив розмову з Коцуром і від"їхав.

Подумавши трохи над словами Чучупаки, Коцур все ж таки поїхав до Знаменки, повіз заяву до штабу большевицького полку "ВНУС" на одержання обіцяного ордену. Він був певен, що за співпрацю з червоними йому нагороду мусять дати. Адже ж він бив петлюрівців, німців, бив скоропадців, а ось тепер поміг розбити в Цибулеві український відділ Гулого— Гуленка.

В большевицькому штабі полку Коцуру зустріли непринятно, навіть дещо вороже. До нього присікалися з страшними обвинуваченнями:

—Ти ж отамане Коцуре не лицар, не отаман, як сам себе возвеличив а... пристосуванець, кар"ерист, а хочеш найбільшої нагороди Ордена Красного Знамені! — кепкував з нього молдаван комісар Прищенко.— Я ж тебе бачу наскрізь. Ти ж підленький кар"ерист яких серед хахлів чимало. Ти ж служиш і нашим і вашим. Служиш тим чия бере верх. Коли б брала верх Армія УНР, коли б перемагав Петлюра ти б був в Петлюри, коли б Скоропадський, ти б шмагав канчуками бідняків. А коли на всіх фронтах перемагають большевики—пролетарі, ти з нами. Ти перед пролетарями хвостиком махаєш. До большевиків пригортаєшся.

— Але ж я бив ваших ворогів, мої вояки кров проливали за большевицьку владу, — не стримався Коцура.

— Знаємо, бився і чимало твоїх повстанців полягло в бою з нашими ворогами. Але це не були твої вороги. Ти воював за кар"ери, за орден що оце приїхав получить. А ми таких хитрунів, підленьких кар"еристів не шануємо і не нагороджуємо — бо хахлам не віримо. Чому ти самовільно з своїми хахлами залишив 64 полк ВНУСа / Внутрі -

шня Оборона Страни /? Мовчиш! Бо ти ще розглядався? Вагався, вибирав сильнішого! – гнівно вигукнув комісар і повернувши голову до двох озброєних охоронців наказав командирським тоном:

– Обеззброїти й арештувати!

Не встиг Коцура отямитись як в нього відібрали револьвер і скрутили назад руки.

– Товариш комісар, та ж я вам служив що ви робите?!

– Потім розберемося, відведіть його!

І відвели, зачинили в льох. Яничарів, пристосуванців і підлабузників усіх чекає одна доля, використає їх ворог і до "стенки".

В кінці квітня 1920 року большевики Коцуру розстріляли і ніхто не знає його могили.

*

* *

Під кінець весни 1920 року блискавично поширились і прогрімилі чутки що Армія УНР підписала з Польщею договір спільними силами виступити проти большевиків. На Київ маршувало військо польське і Армії УНР. Комуністична влада зчинила галас. Червоні командири – Будьонний, Котовський, Щорс, Якір тощо пішли із своїм військом у протинаступ на Польщу. На залізничних станціях, по селах і містах висіли пропагандивно–мобілізаційні заклики до молоді вступати в ряди червонаї армії та йти на боротьбу проти поляків та буржуазно–націоналістичних Петлюрівців і захищати "родіну" – ССРСР. За таку службу молоді обіцяли безкоштовне навчання у вищих школах по закінченні війни.

Але молодь не дуже квапилась на такі обіцянки, а де-хто навіть каялись, що не вступили до Армії УНР, бо за короткий час уже побачили як в Україну щодень то більше напливає московського війська, при ЧеКа та Особих відділах формуються цілі загони головорізів зодягнених у шкурянки. Війна проти московського большевизму поши-

ривалась. Поляки з армією УНР наближались до Києва, в Криму висадився єдинеделімський Врангель і почав воєнні дії на півдні України. Большевики ширше розгорнули акцію за вступ добровольців у червону армію, але йтепер поспішаючих на їхні заклики та обіцянки в Україні було надто мало.

Наближались жнива 1920 року. Холодноярці напружили всі сили, намагаючись підняти повстання, але і в них успіх був незначний. Та незабаром з'явилася сприятлива нагода: большевики оголосили мобілізацію чотирьох річників. Отаман Чучупака скликав своїх зв'язкових до села Цвітної на нараду з метою зірвати большевицьку мобілізацію. Молодь, що не бажала йти до большевиків, скеровували б до Холодного Яру з метою розпочати повстання.

На нараду прибуло з околичних сіл національно свідомих мешканців – біля 100 осіб. Із села Цибулева прибув на нараду відомий В. Чучупаці Василь Мус. Халявка, якого намічали у представники від холодноярців до Української Центральної Ради у Києві. Був це вродливий і здібний, з освітою, чоловік козацького роду. До революції він служив у Петербурзі десь ніби при царському дворі. А в революцію 1917 р. вернувся в Україну, в рідне село Цибулево. Перебував у брата, відвідував сестру, яка була черницею в Чигиринському монастирі. Заходив і до Мотриного монастиря та не минав і Холодного Яру. Під час революції він умів так маневрувати, що комуністична влада довгий час його не чіпала.

Нараду відкрив отаман Чучупака коротким вступним словом. Поінформував присутніх про хід воєнних операцій поляків проти большевиків, про військо УНР та про Холодний Яр і його завдання – зірвати большевицьку мобілізацію та зорганізувати всенародне повстання.

Закінчивши свою інформацію, Чучупака попросив до слова, як він сказав, Батька, тобто Василя Халявку. Той встав, поважно скинув з голови капелюха, побожно перехрестився, обвів грізним поглядом присутніх і почав го-

ворити. В коротких словах згадав історію України, починаючи з подій 16 століття. Пригадав присутнім, що вони є нащадками славних козаків Запорозжців, нащадками хоробрих селян-гайдамаків, які, не шкодуючи життя, боронили Україну та рідну Віру Православну. Сказав зібраним і про те, що вони є прямі нащадки тих, що вкрили невмирущою славою Чигирин, Суботів та Холодний Яр і ту гору, що її обмиває чистими водами оспівана річка Тясмин.

— Ось на тій горі, — показав рукою Халявка, — князь Дмитро Вишневецький-Байда стояв зі своїм військом, що було оточене 500 тисячами татар, майже півроку, а коли не стало харчів, він пробився через оточення й відступив. На тій горі був поставлений пам'ятник Вишневецькому — великий кам'яний хрест. А на південному боці гори лишився історичний "архів" із списком імен і прізвищ козаків, осавулів, хорунжих — оборонців Батьківщини, писаний видовбаними на камені літерами. Ті написи кличуть усіх нас ставати на захист нашої України. Коли б Україна була вільною, ця гора була б у нас історичним пам'ятником-музеєм, де люди оглядали б славу пам'ятку козацької минувщини. А тим часом там виробляють бруски й точила, і половина того історичного заповідника вже знищено...

Далі В. Халявка згадав Суботів, преславного оборонця України і її Віри Православної — Багдана Хмельницького, його церкву, згадав Холодний Яр, Мотрин монастир і луги Тясмина, куди Гонта з Залізником збирали покритих польськими панами та католицькими ксьонжами, українських селян та козацтво щоб ставати до бою в обороні чести народу, його Віри й Волі. Сюди "сходилися батько з сином і брат з братом мов із хреста зняті, щоб на ворога лукавого одностайно стати"... Наш Холодний Яр ще не перестав бути тим Холодним Яром, звідки, за словами співця долі України Т. Шевченка, має "повіяти вогонь новий"...

— Ми, браття, мусимо встати і "повіяти" так, щоб ні

одного ворога не лишилось на "нашій, не своїй" землі. Допоможімо ж нашому урядові УНР і Військові відвоювати Україну і вступити до рідного Золотоверхого Києва. — Така була в загальному промова "батька" Василя Халявки, наскільки автор цих рядків міг зберегти її в своїй пам'яті.

Після промови Халявки всі присутні встали і зентузіязмом проспівали — "Ще не вмерла Україна"!

Далі, за порядком наради, слово мав землемір із села Цвітної Ол. Людюра. Він вніс пропозицію, щоб від ніні Василя Мус. Халявку звати "батьком".

З цього часу і став він для холодноярців не тільки батьком номінальним але й батьком ідеологічним, дорадником і порадником воєнному прововоді Холодноярських повстанців.

На нараді виступали ще й інші присутні, а між ними й Штиловий, зв'язковий із степу, який пізніше виявився зрадником. Всі промовці наполягали на тому, щоб якнайскорше готуватись до повстання.

На внесок Халявки вирішено, щоб Головний Штаб повстання був у Креселецькому лісі, в районі Холодного Яру. Головним отаманом повстання одноголосно обрано було В. Чучупаку, під прибраним прізвиськом — Деркач. Його заступниками обрано: Чорноту, Соловія, Хмару, Горбенка і Залізняка.

Було також устійнено плян повстанчих дій, зв'язків, заготівлі боеприпасів тощо. Спільно уложено й видруквано на машинці відозву до Українського Народу, копії якої, в багатьох примірниках, були роздані зв'язковим до розповсюдження.

В І Д О З В А

Український Народе!

Ти є нащадком Славного Козацького Роду. Ти посідаєш родючі землі, гори, ліси, степи, ріки та моря. В на д -

рах твоєї землі багаті мінерали, води, вугілля та залізо. На твоїх просторах надзвичайно лагідне підсоння і чисте та запашне повітря. Наші діди - прадіди віками боронили свою землю від зайдів - найзників: монголів, татарів, турків, поляків, москалів тощо які сунулися на наші простори, як чорна хмара, та ділили її між собою навіть сотками тисяч десятин, а нарід поневолювали. Наша рідна земля спливала кров'ю й омивалась сльозами кращих синів і дочок України.

Славнозвісний наш Чигирин не раз був устелений козацькими трупами. Не одно було містечко-Берестечко, де на чотири милі, наші славні запорожці "своїм трупом поле крили"...

Спроба гетьмана Мазепи в 1709 році вирвати з неволі Україну зробивши союз з Шведським Королем Карлом дванадцятим, зазнала невдачі. В рішальному бою під Полтавою проти Петра Першого з 50 тисячним московським військом Карл ХІІ ледве мав до 30 тисяч, а Гетьман Мазепа до помочі міг дати кілька тисяч, бо козаки не всі хотіли стати під команду Мазепи, а частина пішла на поміч катові цареві Петру 1-му.

Цей поділ українських збройних сил на два протилежних табори і створив в великій мірі поразку та завів Україну ще в тяжчу неволю.

Після перемоги над шведами під Полтавою Петро Перший зруйнував Батуричів, полонив козаків і на їхніх кістках збудував столицю Росії Петербург. Там, в північних московських болотах загинули кращі сини і батьки українського народу тільки тому, що ми не одноставно боронили свою державу, своє право на вільне життя.

Ми ще раз закликаємо український народ до єдності в боротьбі за право існування Самостійної України, аби не повторювалася трагедія минулого.

Московська цариця Катерина знищила наш легендарний Запорозький Кіш, а останнього кошового, отамана Петра Кальнишевського посадила, в кайдани закутого, на

25 літ у Соловецькому монастирі.

Хоч царів тепер нема, але їх замінили інші московські можновладці, які звать себе більшовиками—комуністами. Залицяються вони до нас та "дуже добра нам бажають". Не вірте їм! Вони такі самі, як і ті царі, що в Переяславі обіцяли Хмельницькому незалежність і рівність, а потім . . . Де ж дівся той договір, де ті незалежність та рівність? . . .

То ж женіть їх від себе, опікунів нам не треба! А разом з ними геть і своїх зрадників, яничар!

Український Народе! В своїй хаті ти мусиш бути вільним і сам собі господар. Ми визнаємо, підтримуємо й будемо боронити 4-й Універсал, проголошений Урядом УНР 22-го січня 1918 року.

Всі ж до зброї й оборони! Всі за свою Суверенну, Соборну, Самостійну Україну!

Холодний Яр, 20-го липня 1920 р.

Військова Рада Повстанців—Самостійників.

Большевики готувалися до переведення мобілізації та скріплювали по селах і волостях свою владу. Дня 24-го липня всі призовники мали зголоситися до повітових міст: Єлисаветграду, Олександрії, Черкас тощо. З цією метою міліція зганяла до сільських управ підводи і звідси мали везти мобілізованих до призначених пунктів. Селяни їхати на ту мобілізацію не хотіли, бо ще не скінчились роботи на жнивах. Хоч збір урожаю закінчувався, але в слід за ним починалася возовиця, а в декого й молотьба.

Напередодні мобілізації були розвішані по селах ще й відозви з закликом до повстання. З багатьох сіл молодь на большевицьку мобілізацію не пішла зовсім. Але в Цибулеві на заклик до повстання уваги не звертали і в призначений день усі підводи й мобілізовані були в зборі біля сільської управи готові до від'їзду.

Цвітнянські повстанці на чолі з Дядюрою вирішили не пустити мобілізованих із села Красносілля /Княже/, які

мали їхати через ліс Чута в Олександрію і зробили в цьому лісі засідку.

Попереду чималої валки підвід з мобілізованими їхав начальник районної міліції, Микита Компанієць з кількома міліціонерами, а позаду їхала теж міліція, пильнуючи щоб мобілізовані не втікали у ліс. Дорогою, через село Гутницьку до валки прилучилось ще кілька возів із мобілізованими.

Повстанці в лісі приготувались до зустрічі цієї валки. Впоперек дороги лежав великий гіллястий дуб, а поза деревами й кущами сиділи озброєні повстанці.

Валка під їхала й спинилась. Бундючний Компанієць жваво скочив з воза і став кликати мобілізованих, щоб стягти з дороги дуба.

— НЕ ТРЕБА! — пролунав мужній голос з лісу. — Ви вже приїхали на своє місце"...

Компанієць, кличучи свою міліцію до оборони, схопився за рушницю, але з лісу пролунали влучні постріли і він з двома міліціонерами впали мертвими. Міліціонери, що були ззаду валки побачивши це, в переляку втекли назад до Краснопілля.

Підводи з мобілізованими стояли на місці, чекаючи що буде далі. Вийшовши з—за кущів Дядюра; покликав до себе мобілізованих і промовив до них :

— Україна — це НАША Батьківщина і вона мусить бути вільною і ні від кого незалежною. Царів уже нема, а большевиків та своїх яничар нам не треба. Тепер саме є нагода всім нам взятися за зброю і вигнати з України московських грабіжників.

При цьому Дядюра прочитав відозву і пояснив, що повстанський провід постійно перебуває в Холодному Яру, то ж нема потреби мобілізованим їхати до Олександрії й запропонував їм приєднуватися до повстанців. Більша частина прилучилася, інші вернулись до Краснопілля, а з ними й кілька повстанців з дорученням зловити комуніста Кигима, щоб розрахуватися з ним за його криваві злочини.

ни, але Кигима хтось попередив і він утік у Знаменку.

Мобілізація пройшла незадовільно. Пішов до війська переважно різний набрид, якого тоді в Україні не бракувало, як поляки, жида, москалі танаші безхребетники, що не знали "на яку стати". Всіх їх примістили в кошарах в Олександрії, під зміцненою охороною. Але вночі 30-го липня 1920 р. охорону повстанці тихенько роззброїли, а мобілізовані непомітно розійшлися хто куди.

*
* *

Спаса – щедре українське православне свято. Це свято припадає на осінь коли закінчуються жнива і люди мають в коморах працю своїх рук.

На 6 серпня 1920 р. випав сонячний день. Була неділя і з причини неділі та ще й Спаса ярмарок в Цибулеві був особливо багатолюдний та великий.

Цю нагоду повстанці з Холодного Яру давно передбачали і рішили використати для ширення ідеї загального і всеохоплюючого українського повстання, вони всюду розвішували, всім роздавали надруковану ВІДОЗВУ повстанців.

Місцева міліція на чолі з Ф. Нечуйком та І. Вакуленком заходились ці відозви зривати з парканів та будинків, але повстанці, вибравши місце і нагоду, роззброїли міліцію і пригрозили сидіти тихо.

Перелякана "влада" комунарів втекла з Цибулева на ст. Знаменку.

Для повстанців це була дуже добра нагода діяти. Найперше вони вирішили промовити до народу живим, палким словом. До зібраних на ярмарку людей з патріотичною промовою виступив поручник кол. царської армії Яків Горбенко.

– Москва хитрим підступом поневолила Україну, знищила нашу Волю козацьку і наші історичні надбання. Ось

тут, за річкою Інгульцем та Веселим кутом, на островці колись був Дорошенківський курінь, в якому перебував і легендарний Мамай, але то вже було пізніше. Тепер наші історичні місця знищені, зруйновані. Живуть там переселені Вавіловим московські лапотники та "картопельку садять". Недалеко звідси село Богданівка. Чи ж не нагадає воно вам ім'я того, хто в грізний для Українського народу і його Віри Православної час підняв всенародне повстання на боротьбу з ворогами України. В Богданівці підлісна місцевість зветься Лагерями, там стояв табором Б. Хмельницький зі своїми героїчними повстанцями.

Біля промовця збільшувалась юрба народу й жадібно ловила кожне його слово болючої правди. Будилась, прокидалась приспана національна свідомість, людська гідність. Несподівано на возі, як на трибуні, звелась висока постать відомого на всю округу сивобородого і широкоплечого діда Трибуна. Його знають від малого до старого веселого байкаря діти, і як суворого переповідача козацтва січового старші люди. Йому ж бо понад 110 років.

Дід Трубин погладив долонею свою довгу сиву бороду, випростав широкі плечі, гліхувато відкашлявся і розпочав свою до людей мову:

Люди добрі, православні християни, слухайте і навчайтесь розпізнавати правду. Умійте відрізнати наших чесних людей від лиходіїв підісланих ворогами. Ідіть боронити свою волю бо ж ви козацького роду.

Почувши дідів голос увесь ярмарок зійшовся до воза з якого промовляв дід Трубин. А дід вів далі:

— Ось тут не далеко, на річці Інгулець, поміж лісами Чорним та Чуюю, стояв козацький курінь Дорошенків, який з своїми козаками колись обороняв людей і села від татар та поляків. А в Чорному лісі, як ви всі знаєте, ще й тепер росте три старих дуби, славні свідки нашої минувшини. На одному з них висів срібний дзвін у який скликали віча і дзвонили в час небезпеки. Але прийшли москалі, курінь зруйнували, Дорошенка прогнали, козаків поло-

нили а нашого срібного дзвона до Москви загарбали.

Потім між турками й москалями розпочалась війна що й забрала звідсіля москалів. Цією нагодою скористав козак Мамай і на згарищі Дорошенкового куреня заснував і закріпив свій козацький кіш.

Та не довго пощастило Мамаєві охороняти волю і тримати спокій для людей. Невдовзі до Цибулева прибуло московське військо під командою Вавілова. Цей московський полковник знов таки хитрістю заманив Мамаєя в Цибулів і там полонив, прив'язав до кожної ноги Мамаєя дужого коня і пустив в поле. Труп Мамаєя козаки знайшли вище великого яру де й вночі поховали та висипали високу могилу яка й зветься Мамаєвою. Стережіться люди москалів. Вони як ті жиди хитрощами людей у неволю беруть. Слухайте повстанців і помагайте їм,— закінчив дід свою мову і зліз із воза.

Люди ще довго обмірковували дідове застереження, і одні приймали до серця а інші пропускали крізь вуха.

Пізніше цю патріотичну промову діда Трубина большевики пригадали, вдень підпалили йому стареньку, як і сам дід хату. Двері навмисне ззовні ворожа рука зав'язала і дід разом з своєю убогою хатиною передчасно загинув як мученик за правду.

На тому ярмарковому мітінгові Якова Горбенка було обрано провідником - командиром повстанського загону а пізніше був обраний полковником Цибулівського полку. Повстання проти большевиків розпочалося. Нашвидку було в околиці зорганізовано 4 сотні повстанців. Люди щоденно прибували, але бракувало зброї та амуніції. Все це треба було здобувати від ворога в рішучих і жорстоких боях. Повстанці мали відомості що на ст. Знаменка стоять кілька ешелонів кінноти з боеприпасами. Большевики перекидали в цей час свої збройні сили на польський фронт. Залізничний рух був великий і поживлений. Для охорони потягів від повстанського нападу большевики виставили постійну охорону. Між станціями Знаменка і Бобринська курсував панцерник.

Але повстанці зважились напасти на ешелон з кіннотою та забезпечити себе транспортом. Це завдання взяв на себе сотник Микола Бондаренко. Він з своєю сотнею, відважними повстанцями, вийшов з Чорного лісу і залягли в невеличкому ліску Кушнерів. Це було яких сто метрів від залізничного полотна між станціями Хировкою та Цибулівкою. В цьому місці потяги завжди рухались повільно і тому найкраще надавалось для нападу.

Налягла ніч. Повстанці залягли. Сотник Бондаренко в напружені пильнував за залізницею, виставив "дозорців" і сам слідкував за рухом. З Бобринської вже пройшло кілька ешелонів, але це все порожняк. Рейки вже на стиках були розкручені, і шойно почувся здалеку потужний й голосний свисток паровоза, як хлопці розтягнули звільнені з шпалів рейки. Це було 10-го серпня 1920 року. Поїзд тяжко дихаючи, неквапливо наближався до роз'єднаних рейок. Машинист помітив що рейки роз'єднані і пробував за-

гальмувати, але тяжкого паровоза гальма не стримали і він зіскочив з рейок і усім своїм тягарем вгруз в землю. Буфера задзвеніли, колеса заскрипіли, люди підняли крики, безладну стрілянину, коні в вагонах били копитами, іржали.

Повстанці сипнули по зупиненому ешелону і з кулеметів. Під вагони кинули гранати. Большевики відчинили двері й почали викидати зброю а потім і самі виходити з піднятими руками. Деякі большевики вискочивши із ешелону тікали поміж деревами в поле. Розбігалися і ховалися в соняшниках та між копами. За такими летіли повстанські постріли. Інші здавалися в полон.

Так до рук повстанців потрапив ешелон кінноти Будьоного з усім устаткуванням. Дістали 92-е коней, сідла, рушниці, шаблі, 5-ть кулеметів та багато набоїв.

Наладувавши майно на придбані вози запряжені кіньми щойно виведеними з вагонів, повстанці щасливі легкою перемогою і багатою здобиччю подались в Чорний ліс.

Місцева большевицька влада шаліла зі злости на повстанців, скаженілі з безсилля, в ліс вони піти наступом не відважувалися.

Цей сміливий і одчайдушний напад повстанців на поїзд підняв дух, оживив надію в населення. Люди знову відчули за собою силу. Селяни з Цибулева кинулись до залізничного сполучення і зруйнували рейки. Частину викинуто в яр, а дальші перевернули догори шпалами від яру Мамаєв в напрямі ст. Хировка до 3-х кіл. і цим припинили рух.

Повстанський рух ширився, розпалювався далі. До лісу тягнулися озброєні люди щоб гуртом здобувати волю і захищати право жити вільно в своїй хаті. Всі дрібні повстанські загони приєднувались до холоднорців. Приходили в ліс піші й вершники. Піших привів і дальше брав під свою команду полковник Соловій та Горбенко, кіннотники ставали під команду отамана Хмари. Незабаром приєднався кінний загін з Цибулева під командою М. Бондаренка, а потім прибули з Єлисаветградівки піші й вершники до 3-х ти-

сяч під командою Залізняка. Це вже була поважна сила й грізна військова частина. Населення до повстанців ставилось приязно і скрізь допомагало чим могло, головна хара - рчами. Допомагало, співчувало але приєднуватись до повстанського руху, за винятком одиниць, не поспішало. Над людьми й тепер тяжіло оте хуторянсько-мужицьке: моя ж хата скраю я нічого не знаю...

Повстанський штаб почав обговорювати плян дальших дій боротьби з зайдами. Війна з ворогом ще не закінчилась, в Україні шаліла анархія, большевики провадили й далі грабунки населення, і люди з надією дивилися на повстанців очікуючи захисту. Повстанці й самі бачили що повстанськими силами не наведеш порядку, тому вони найбільше покладали надії на армію УНР під проводом Головного командувача Симона Петлюри яка билася з большевиками в спільці з поляками.

Бойовий дух повстанців був бадьорий, сильний, рішучий провадити боротьбу до переможного кінця, але щодня все більше й дошкульніше відчувалась нестача зброї, амуніції та лікарського обслуговування. Помалу назривала непевність, безперспективність, приреченість на власні сили, а головне брак сильного проводу на якій можна було, бо дай морально, психологічно покластись, звіритись, відчути що є міцна рука на яку можна опертись. І як його діяти далі?

З метою здобути зброї та боеприпасів, повстанці зажа - жились захопити станцію Знаменка. Були чутки що там є чим пожитись. Але на жаль їхні сподівання не здійснились. На станції боеприпасів майже не було і повстанцям не вдалося поповнити навіть тих, що було витрачено при нападі, то ж і перемогою не дуже тішились. Так само вони здавали собі справу, що большевики за всяку ціну захочуть звільнити Знаменку від партизан, бо це була вузлова станція.

Дійсно, ранком наступного дня від станції Бандурів - ка показався димок: червоні підтягали сили до наступу. Спереду сунулись два панцерники, а за ними два ешелони

з піхотою, яка стала вивантажуватись з вагонів і розгортатись у лаву. Большевики розбігалися по гладенькому Дмитровському степу як вівці на пасовиську.

Повстанці, перебуваючи на станції, пильно слідкували за розгортанням ворога виставивши дозорців з далекими дошками на водогонній вежі.

Полковники Горбенко й Соловій опрацювали такий план оборони: Свої повстанські сили поділили на дві групи, одну розмістили за залізничним насипом а другу залишили в резерві. Два зміцнених шпалами вагони з паровозом і зміцненою площадкою вивели на відкрите місце для стрільби з гармат прямою наводкою.

Розпочав стрільбу саморобний панцерник з гармат частуючи ворожі лави в степу шрапнелями. Большевики залягли. Тоді большевики відкрили вогонь з своїх двох панцерників по ст. Знаменка та по ліску на схід від лісу Чорного де залягла оборона. Але цей двобій наслідків не приніс жодній стороні.

На поміч большевикам з Зінов'євська прибула кавалерійська школа червоних старшин прихопивши ще й гармати та скоростріли. Ходили чутки що з школою червоних старшин прибув сам Ф.Дзержинський, голова кривавого ЧеКа, большевицький демон.

Червоні розпочали наступ на Знаменку з ст. Сахарова. На поміч школі червоних старшин прийшли робітники москалі які завжди були по боці московського окупанта. Вони й захопили Миколаєвський парк.

Повстанцям загрожувало оточення. Треба було вирватись з небезпечного кола.

Переконавшись що ворога вдвічі більше полковник Горбенко дав наказ залишити ст. Знаменку і відійти балкою в Чорний ліс. Він не хотів наражати повстанців на поразку.

Після такої перемоги над повстанцями Дзержинський заняв Знаменку без втрат і розташувався. Тут він негайно організував відділ ЧеКа назначивши начальником вірного яничара Пріщенка. Так само створив "Особий Отдел",

керівником якого призначив якогось ката чужинця това - риша Баландіна, а начальником міліції став цибулівський комуніст Ф. Нечуйко, начальником Военкомату, гнучкошиєнко з Еграднівки Іван Курченко.

Київський Губвоенкомат прислав свої відділи які розмістились на ст. Бобринська. Та все це було тоді, зокрема літо—осінь 1920 р., майже безсиле в ліквідації повстань, які охопили всю Київщину, половину Херсонщини, й Катернославщини та й на Полтавщині партизанські відділи проявляли активну діяльність. В херсонських степах розгорнув більше повстання отаман Блакитний, в селі Казанці, близько ст. Долгінцева і Долинська діяв дуже рухливий от. Іванів.

Щоб придушити ці повстання і втримати в Україні окупаційну владу, червоні комунари призначили Зінов'євську школу червоних старшин кінноти на боротьбу з повстанцями, надаючи їм необмежені права в жорстокості й терорі супроти людности в районах, де діяли повстанці. Катуючи й винищуючи населення України, червоні командири набували практики в будівництві комуністичного суспільства.

Перший наступ школа повела на повстанське село Еградківку, де Залізник з повстанцями приготував добру оборону. Біля Казанської церкви, на краю села, звідки чекали наступу, спорудили оборонну лінію з ровів, бліндажів барикад. На вулицях і дорогах було накидано борін, плугів, саней і всякого завалу. На головному відтинку оборони командував Сидір Назаренко з помічником Момса.

На світанку ворожі війська розгорнулись лавами перед селом і з криками урааа! ввірвалися в село. Кіннота нарвалася на вулиці на гострі зуби перевернених борін і зразу ж зупинилась, виникло замішання, покалічені коні бокували, збивали інших і створили з саміх себе живу й трагічну барикаду. В цей же час з засідки повстанці били рушничним та кулеметним вогнем. Вибухали гранати і ще більше творили паніку в ворожих лавах. Ворожі піхотинці забачивши спереду пастку зразу ж подались назад сподіваючись ще й інших пасток.

Ворог з великими втратами відступив залишивши позаду купи тріпів коней та ранених вершників.

Повернувшись на ст. Трепівку, червоні зупинились і почали упорядковувати свої частини. Тепер командир школи червоних старшин зрозумів, що з повстанцями воювати не так то легко, як йому здавалося, і він покликав собі на допомогу із ст. Знаменки нач.военкомату Ів. Курченка. Той зорганізував загін, в який ввійшла частина лотисів і приєднався до школи червоних старшин.

За кілька днів наступ червоних на Еграднівку повторився. Вже зрання вони почали обстрілювати село з гармат. За якийсь час силу вогню комунари збільшили і тоді в наступ пішла піхота. Зав'язався жорстокій бій. Коли на цьому відтинку було кілька забитих, а командир повстанців був поранений, оборонці села напружили всі свої сили й завзяття, щоб намарно своїх голів не скласти.

Після довгої і завзятої баталії, повстанці під натиском, хоч і не переважаючої кількісно, але добре озброєної ворожої сили, змушені були відступити в ліс Круглика та до ст. і села Цибулева. Еграднівку зайняли червоні.

Страшна була помста комунарів у повстанському селі. Довго не вгавав кривавий бенкет головорізів.

Катували винних і невинних. Били вікна, виломлювали двері в хатах, грабували все що було вартісніше і врешті підпалили село, якого гасити вже не було кому.

Найбільшу лють і жорстокість виявив начвоєнкомату, яничар Курченко. Він кожного, кого бачив, стріляв на місці. Так "робітничо—селянська" влада московських варварів закріплювалась і розправлялась із непокірними українцями.

За кілька днів червоні, укріпившись в Еграднівці, повели наступ на велике село Цибулево, яке за свій довгий вік пережило багато бурхливих подій. Бачило чимало кривавих воєн, змагань, жорстоких розправ, чужинецьких нападів і розгулів. В своїх лісах Чуті й Чорному зберігало багато таємних сховищ. По дорозі з села на Водяну стояли й до моїх днів три дуби—велетні, на одному з цих дубів висів срібний дзвін, яким, за часів Козаччини, кошовий скликав товариство на нараду. Недалеко села, вище Яру була й могила, як казали, козака Мамає, але всі ці, дорогі українському серцю, пам'ятки знищено москвинами.

Наступ на Цибулево червоні почали десь біля 10—ої години ранку. Перед наступом вони, за допомогою цибулівських яничар, розкинули по селі летючки, зі закликом здатися без бою, бо в іншому разі село буде знищене і мешканцям його буде гірше, як було в Еграднівці.

Селяни ж, не звертаючи уваги на заклики, продовжували свою працю в господарстві. Вони були майже певні, що оборонять село.

Одного дня червоні почали обстрілювати з гармат, били по Миколаївській церкві і по всьому селу, від посадки наступала піхота.

Першу атаку комунарів було відбито з засідок рясним вогнем і червоні відступили до посадки, а там залягли. Перестрілка продовжувалась до пізнього вечора. Потім, уночі до червоних прибуло підкріплення і ранок розпочався новим їх наступом. Червоні підійшли до залізниці і вздовж неї зайняли позицію, прикриваючись придорож-

німи кущами. Залізниця на цьому перегоні була зруйнована, дерев'яні мости спалені і навіть шпали розтягнені. Большевики припинили наступ на село і взялися за відбудову залізничного полотна. З Ерграднівки та інших ближчих сіл вершники зігнали все робоче населення до праці, і за три дні рух поїздів відновився.

Першою ластівкою прибув панцерник на якому большевики розмістили кілька гармат. Вслід за панцерником поїзд з червоноармійцями які зразу ж висипали з вагонів на поле лавою. Розпочався новий большевицький наступ в напрямку Цибулева. Большевики підійшли і захопили Мамаїв Яр, вулицю Лисівку біля залізниці та Пшенешнівку і розпочались грабити населення та палити мешкання. В цім наступі приймала вже участь і кіннота. Одна тачанка з кулеметом з розгону вскочила через міст в село аж до церкви і почали строчити по хатах, вікнах і дворах. За тачанкою низами сунула піхота.

Повстанці принишкло ховалися в засідках щоб заманити в село більше ворога і потім оточити. Кіннота школи червоних старшин вичікуючи не вступала в село.

Коли большевицька піхота зайшла в село командир Сидір Вусенко дав сигнал повстанцям відкрити вогонь. Сипнули численні постріли і большевики в паніці кинулись тікати. Вбитими й раненими стелилися вулиці, кінь один ранений в тачанці впав, тачанка перекинулася і большевики з тачанки кинулись тікати залишивши кулемет.

Два кіннотчики потрапили в полон і стали оповідати, що школа червоних старшин наступати на село не буде, бо командир боїться наразитись на велику поразку. Він вважає, що розположення села є некорисним для наступу кінноти а крім того, партизани зі своїх засідок перешкождали б цьому наступу.

Після довгої важкої перестрілки червоні відійшли від Цибулева. Але, з допомогою примітивного панцерника і якоїсь частини піхоти, фронт вони тримали.

За якийсь час, підбравши досить сил, школа чер-

воних старшин із відомими вже яничарами Кигимомі Курченком, повели наступ на Красносілля /Княже/, де повстанська оборона була малувата. Степове село лежало в рівнині, мов на долоні, а навколо не було ніяких природних об'єктів захисту.

Одного нещасливого ранку люта згряя червоних хижаків : піхота й кіннота, під дикий грім гармат , в блискавці скорострільного й рушничного вогню, швидко оволоділи нещасним селом.

Повстанська частина відійшла у лісок Чутки, а за нею й багато переляканих селян. В безборонному селі розпочали справляти свій кривавий бенкет червоні окупанти.

Почувши канонаду, довідавшись про жорстокі розправи червоних, селяни почали масово втікати у степ та до лісу Чуток, що був біля двох кілометрів. Червоні кіннотчики погналися в степ за безборонним утікаючим населенням, а коли доганяли, то били й рубали шаблями всіх, кого попало. Невинні люди падали на коліна й благали пожаліти, але їх не жаліли і нищили. Такий був наказ : нікого не милувати. Ранених або дострілювали, а більше рубали шаблями.

Побачивши таке нещастя, повстанські частини, що були в лісі Чуті і в Гутницькій, пішли в наступ на Княжу та й припинили там кривавий бенкет комунарів. Врятувалося пара сот населення. Вбито було 4-х курсантів, а три дісталися до полону.

Заходило сонце і червоні відійшли, залишивши скривавлене й пограбоване село. Кіннота школи червоних старшин з лотишами, обвантаживши своїх коней награвленим у селі добром, бундючно поверталися в Еграднівку на відпочинок, та підготовку до нових кривавих дій.

При цій жорстокій розправі було 122 вбитих, в більшості хлопці – підлітки та жінки. Плач і смуток огорнув усе село : рідко де була хата, що не мала б небіжчика а то й двох.

Та не дивлячись на це, військові події боротьби зоку-

пантом розгортались далі. Село Цибулево з Горбенком далі трималося непереможним, заволодіти ним большевикам було тяжко і вони його обминали.

По якомусь часі червона кіннота вступила в село Верещаки. Туди ж прийшла й запасна частина зі ст. Бобринської і тут отаборилась.

Штаб повстанців передбачав, що червоні готують наступ на с. Цвітну. Так воно і сталося. Щоб оборонити це село та не допустити до плундрування й інших сіл та мордування невинної людности, як то сталося в Красносіллі /Княжеві /, штаб повстанців скликав ширшу нараду.

На цій нараді крім повстанських провідників із сіл, були й полк. Соловій та Хмара. При обговоренні ситуації, бралось під увагу, що коли червоні будуть наступати на Цвітну, то напевно не обминуть і с. Бурякова. От. Хмара пропонував щоб повстанська лінія оборони була перед селами, натомість Штиль вніс пропозицію аби оборонну лінію мати під лісами. Мотивував він це тим, що треба їм бути обережними, з огляду на недостатню тут силу повстанців у порівнянні до сили і озброєння червоних. От. Хмара однак настоював на обороні сіл, щоб не допустити до того, що сталося в с. Красносіллі, а партизани, мовляв, боронять ліси та себе в них.

Рішено було не творити оборони в селі чи під селом, щоб не наражати сіл на кровопролиття і руїну.

Плян оборони був остаточно усталений: повстанці були готові дати відсіч червоним, що й далі стояли у Верещаках. Спокійний їхній тут постій наводив повстанське командування на думку, що червоні чекають якогось підкріплення. Старшина О. Дядюра навіть твердив що таке підкріплення у Верещаки вже прийшло.

— Можна сподіватися, що завтра червоні почнуть на нас і на Цвітну наступ, — додав Хмара.

На цьому ширша нарада повстанців закінчилася.

Минув тиждень після Красножільських подій і червоні почали на Цвітну наступ.

Першу їх атаку було відбито і комунари повернулися до Верещаків. Звідси почали наступ на невелике село Бурякове. Йшли вони широкою балкою розгорненим фронтом. Командир повстанців Штиль, який був на цьому відтинкові, не повідомивши штаб відступив і цим створив вікно для ворожого прориву на правому фланзі повстанської оборони. Червоні кинулись у цей прорив, а селяни переляколися, створили паніку, крики і в замішані почали тікати до лісу. Це небезпечне становище врятував Дядюра, що своєчасно помітив помилку Штиля і наказав частині повстанців із засідки в лісі йти в наступ на ворожу лінію. Червоні були відбиті. Тікаючи, вони наткнулись на засекречений відділ Хмари який зустрів їх густим вогнем із кулеметів. Червоні в паніці кинулись назад, в безладді розбігалися, тікали і всюду натрапляли на вогонь повстанців з скорострелів та рушниць. І напевно б всі большевики лягли б тут трупом аби не затявся в повстанця скорострел. Червоні побачили свою поразку і кинулись відкритою дорогою до с. Верещак.

В цій бойовій сутичці повстанці втратили тачанку, пару коней, кулемет і двох кулеметчиків.

Втрати червоних склалися: 21 вбитими, 8 полонених, між якими знайшлося два місцевих зрадники і два Елисаветградських жидки.

З села Бурякови червоні вбили 19 селян які почали в паніці утікати за відступаючим Штильовим.

Після бою відбулась нарада повстанців. Командири що були на дальших відтинках фронту в нараді участі не брали. Штиль також не прибув і ніхто не знав що з ним сталося. Дядюра оповів про самовільне залишення поля бою і визначеного місця Штилеві в час бою за Буряківку.

— Для мене Штиль не зовсім зрозумілий,—мовив Хмара. Штиль був зв'язковим до холоднорьських повстанців в ід Степової дивізії отамана Блакитного і в холоднорьців був не досить знаний, а тому його відсутність була особливо в підозрі та непокоїла Хмару і Соловія. Чи не шпигун він?

Залізник радив бути більш обережними з новоприбувачими бо, комуністи напевно будуть намагатись підсилати в наші ряди своїх шпигунів та провокаторів. Зайшла мова і про загальну ситуацію в Україні а на фронтах її боротьби за державність зокрема. Інформував Батько Халявка В :

— На польському фронті затишшя, можливо перед бурєю ... В ситуації яка зараз існує, можна передбачувати що наше майбутнє, мабуть, буде не дуже щасливе, — говорив сумно Батько. — Надходить осінь, нам слід думати й про зиму. Очевидно, нам і далі доведеться триматися в лісі бо селами все більше і більше опановують більшовики. Повстанців ми маємо багато, але боездатність наша не велика. Нам бракує зброї й амуніції. На мою думку доцільнішим буде зредувати наші ряди, розійтись частково, приховатись до слушного часу влившись непомітно до загального життя краю. Треба про це розповісти кожному повстанцеві, — пропонував батько В. Халявка.

Цю пропозицію поважно й довго обговорювали провідники з повстанцями і мало хто був проти.

А тим часом відділ школи червоних кіннотчиків, що прийшов був зі ст. Бобринської на допомогу, відійшов із Верещак до Олександрівки, а відділ школи червоних старшин кінноти повернувся до Зінов"євська і вже більше не брав участі в боях з повстанцями. Очевидно не було воєнної рації наражувати школу на деморалізацію в свавільнім розгулі по безборонних українських селах і на поважні втрати в людях, які завжди бувають в умовах партизанської війни.

На деякий час настав спокій. Ліси, яри й околишні села більшовики обминали. Цей час, неофіційного спокою, використовувала кожна сторона на підготовку і зміцнення своєї боездатности. Повстанці виробили плян окремих нападів та оборони. От Хмара взяв на себе обов"язок заправляти між повстанцями дисципліну, постійну бойову готовість. Повстанці поважали Хмару за його поведження

з людьми. За його наказом відділи рано й увечорі ставали до строю на повірку, обговорення внутрішніх справ та на молитву.

Одного грізно-непевного дня всі холодноярські відділи зібралися на віче. На широкій, зеленій прогалині рівні й стрункі ряди повстанців утворили чотирикутник, в центрі якого стояло старшинство.

Після загальної молитви "Отче Наш" до повстанців промовив от. Хмара. Він передав присутнім постанову Повстанської Ради про редукцію повстанчих лав з огляду на замирення, що настало на большевицько-польському фронті. Воно дало большевикам вільну руку зосередити свої сили на боротьбу з повстанським рухом в Україні, — інформував Хмара.

— До цього незавидного стану, — продовжував свою промову отаман, — долучаються ще й труднощі, які нам несе наближення зими. А нам і надалі доведеться триматися лісів. Хоч і зі зменшеними відділами, але наша боротьба буде продовжуватись — або переможемо, або згинемо. Боротьба буде нерівна, вимагатиме міцної волі духа і великих жертв, хоч ми й хотіли б мати найменше зайвих жертв.

Повстанці уважно й напружено слухали промову свого улюбленого отамана.

— Нехай же кожний подумає, — звернувся Хмара до повстанців, — хто має тверду волю і бажає битись далі, нехай лишається з нами в лісі, а хто хоче, може відійти та непомітно включитись до сільського чи робітничого життя, пам'ятаючи про слушний час і своїх побратимів-холодноярців. Отже, хто має замір демобілізуватися, виходьте з рядів.

Більша половина повстанців вийшла з рядів, лишилися козаки — одчайдухи, готові на все.

Старшині О. Лядюрі Повстанча Рада доручила подбати про запас харчів на зиму та побудувати в скритих місцях лісу землянки з відповідними входами й виходами

щоб було де примістити хворих і ранених, чи переховатися від холоду.

Дядюра добре знав всі такі ліси, бо виріс у них. Він згодився і взяв на себе цей обов'язок.

Тимчасове затишшя продовжувалось. Большевики підготовляли сили для дальшої боротьби. В цей же час у степах Херсонщини повстанці вели запеклі бої з різними частинами червоних, а зокрема з каральними загонами кривавої ЧеКа. Чекісти, після відвороту денікінців, жорстоко мстились на заможних селянах та свідомих українцях

Але повстанці Херсонщини, під проводом хоробрих керівників—отаманів: Гулого—Гуленка, Іваніва, Блакитного, Струка та інших, вели з ворогом запеклу боротьбу в Херсоні, Олександрії, П'ятихатках і Єлисаветграді. Червоні кидали в бій проти повстанців багато переважаючої сили і це примушувало останніх багато маневрувати, робити великі виснажливі переходи тощо. Довелося їм топтати стежку і до Холодного Яру, щоб там відпочити, та й нав'язати стосунки з холоднорцями для спільної дії проти червоних. Багатьох з них цікавили теж історичні місця і пам'ятки, що ними була багата околиця і сам Холодний Яр.

До Холодного Яру й околиць за час революції майже ніякі війська не доходили. Вийнятком були деякі відділи армії УНР, які брали участь у Зимовому Поході під командуванням ген. М. Омеляновича—Павленка в 1919—1920 р. Сюди завітав був тоді командир відділу Чорний, інформуючи холоднорців про воєнний договір армії УНР з Польщею і про розпочату спільно війну проти московських комунарів, та радив триматись армії і Уряду УНР, співпрацювати з ними.

У вересні 1920 року прийшов від Степової дивізії повстанців зв'язковий Штиль, який опісля десь зник, але це не перешкодило Херсонським повстанцям завітати до Холодного Яру.

Одного дня до штабу холоднорців надійшла вістка,

що повстанці—степовики підходять до лісів. Прошли вони по—між Олександрією і Прагою через село Бандурівку, Плоске, на ліс Чуту й вийшли на дорогу з села Глинського. Перші відділи Степовиків холодноряці зустріли під лісом Чута. Спереду їхала кіннота з весело повіваючим жовто—блакитним прапором. За кіннотою йшла, розтягнена на кілометр піхота, а за нею тачанки з скорострілами, дві гармати та кілька підвід з боєприпасами і харчами.

Від холодноряців назустріч їм виїхали от.Хмара та Залізник.

Колона зупинилась і назустріч холодноряцям виїхало три вершники. Попереду їхав командир кінноти Чорний Ворон. Наблизившись, він зліз з коня, підійшов до отамана Хмари, відрекомендувався і повідомив :

— Ми — степовики прибули сюди, в ліси, щоб спільно з повстанцями—холодноряцями стати на оборону Батьківщини і разом з ними боротися до перемоги, або загинути в боротьбі. Слава Україні! — закінчив він своє освідчення.

— Слава Україні! — гримнули дружно Степовики.

— Ми вас радо вітаємо, хоробрі Степовики, — відповів Хмара, — Гостинний наш ліс для вас відкритий, просимо заїздити!

— Слава! — знову гучно пролунало лісом і під цей оклик дивізія увійшла в ліс Чуту.

До холодноряців підїхав головний отаман дивізії степовиків, молодий, стрункий Кость Блакитний. Він звернувся до Хмари і висловив бажання побачитись з от. Чучупакою / Деркачем / — командиром холодноряців.

Хмара пообіцяв влаштувати бажану зустріч, але перш за все запропонував всім відпочити після дороги.

— Спочивайте, хлопці! А пізніше порадимось, устали — мо спільний плян наших дій, а товариство огляне місцевість і пам"ятки в ній, — пояснював от.Хмара.

Дивізію степовиків спрямовано в село Медведівку, де її зустрів от.Чучупака зі своїм заступником. Розташува-

вши дивізію, до Медведівки була скликана нарада на яку прибули командири майже всіх відділів повстанців з околиць. За внеском Батька народу відкрив старший віком і чином полковник Соловій. Відкривши нараду він представив присутнім, хоч молодого, але освіченого, знаючого воєнне діло та ворожу тактику отамана Костя Блакитного. В перебігу наради були до от. Блакитного запити: чи не могли б ми об'єднаними силами піти в наступ на Черкаси, Бобринську а потім і на Київ?

—Сили ми маємо, відповів Блакитний, але не маємо в подостатку зброї та амуніції щоб можна було взятись за здійснення такого пляну. Мусимо мати хитрість і витривалість щоб зберігти свої сили, щоб коли прийде час і червоні будуть відступати, ми могли перетягти їм шляхи і легко перемогти без зайвих втрат, запобігти знищень які в таких випадках неминуче бувають. Якщо Польща замирилась з большевиками, тоді нам буде самим боротися ще тяжче як тепер, закінчив свою мову от. Блакитний.

На цій нараді от. Чучупака запропонував обрати головним отаманом всіх повстанських загонів отамана К. Блакитного. Всі однодушно погодились з цією пропозицією, на заступника обрано от. В. Чучупака - Деркача.

На закінчення наради головний отаман Блакитний виступив патріотично-змістовну промову з попередженням і пересторогою бути всім пильними, а так само подякував за вибір і довір'я. На цьому нарада й закінчилася. Відпочиваючи в затишному лісі степовики чекали наказу щоб знову розпочати бойові акції і продовжувати визвольну боротьбу.

Червоні не дримали. Розвідка донесла що із Черкас — Бужина вийшов відділ червоних в кількості до 1000 осіб, переважно ново-мобілізованих москалів. Рухались вони по-під лісом Буда щоб захопити підлісні села. Дійшли до Трушівців а далі йшли в напрямку Медведівки й Чигирина.

Довідавшись про це повстанці добре приготувались і вже ждали на зустріч.

Під Медведівкою повстанці зустріли червоних смертельним вогнем з рушниць і скорострелів. Тяжко було червоним провадити наступ по піскуватих холодноряських дорогах, а ще тяжче було тікати по піску в лаптях. А тікати треба було не оглядаючись бо такого густого олов'яного дощу із Медведівки вони не сподівались.

Повстанці здобули дещо возів з боеприпасами, та захопили кілька полонених. Були це виключно чужинці москалі. При допитах розповідали, що командири інформували їх немов би "хахли" воювати не уміють, що вони, мовляв боягузи, що від одного пострілу розбігаються хто куди встигне. У них замість зброї – вила, коси а то й затесані кілки. А тепер ми переконались що нам "навралі, сволочі", – розчаровано бідкалися полонені.

Після цієї сутички з червоними Повстанча Рада вирішила зробити наступ на Черкаси. Головний от. Блакитний дав згоду, сили було досить і почалась інтенсивна підготовка до наступу. Соловій і Хмара не були призначені до участі в задуманому наїзду на Черкаси. Вони залишались в резерві для охорони холодноряського району.

Наступ на Черкаси відбувся, згідно плану, вночі. Більшевиків було вигнано з міста. Здобувши від червоних чимало військових припасів, повстанці повернулись до Холодного Яру, щоб відпочити і підготуватись до дальшої акції супроти червоних.

От. Блакитний дав наказ перейти залізницю між Цибулево і Фундуклеївкою та очистити від червоних села, де

оперують Бобринські та Ново—Миргородські відділи ЧеКа допомагаючи комуністичній владі "викачувати" хліб та інші харчові продукти в українських селян. Награблений більшовиками хліб вивозився на ст.Фундуклеївка та Кам"янку й відправлявся в Московщину.

Напередодні наступу полк.Соловій наказав Чутинцям та Чорнолісцям бути готовими вночі до маршу. До кінноти Хмари мав долучитись відділ кінноти Степовиків під команду Чорного Ворона. Всі були з цього задоволені й веселі.

Користуючись із нагоди, степовики попросили показати їм повстанця на прізвище Кібець, про якого в степах України вони чули багато легендарних оповідань.Була в тому й велика доля правди, бо холодноярський Кібець справді нападав на червоних, як хижий птах на курей, не сподівано.

Отаман Хмара відрекомендував кіннотчикам Миколу Кібця — невеличкого росту чоловіка з великим носом та чорними, гострими очима. Веселий гомін покотився між вояцьким товариством, почулись і дотепи: "Маємо двох птахів " кібця " й " чорного ворона "... А два побратими з пташиними прізвищами, жвавi й веселі подали один одному руки та обіцали один другого боронити.

Призначеної ночі повстанці перетяли між Цибулево і Фундуклеївкою залізницю й прямували до сіл Рубаний Ліс та Івангород. По дорозі зустріли валку підвід, які везли продподаток із Розумівки та Бовти жка. Валка супроводилась більшою охороною червоноармійців, яких повстанці роззбрóили. Дещо з продуктів узяли собі, а решту підвід з вантажем завернули назад у села.

Повстанці помаршували далі на Захід і розтяглись по різних селах. Сотня, що нею командував сотник Д.зайшла до села Сентова, а звідтам пішла в напрямку Ново—Миргорода, пройшла де—які села й зупинилась у Красносілці. Туди повстанці теж наспіли вчасно, транспорт, навантажений збіжжям, готовий був відійти до збірного пункту.

Головних збірщиків промподатку переловили, а решта, що ходила ще по селі, почула про повстанців, встигла втекти і приховатись.

Надходив вечір. Повстанська сотня зупинилась ночувати на бічній вулиці, що розтяглась понад степом. Ніч пройшла спокійно, але на ранок повстанцям довелося вступити в бій з червоними, які раненько підійшли й зайняли частину села.

Сотня зайняла позицію в рові через перевал, вище кладовища. Сотник на лівому фланзі по всій лаві подавав команду. Позиція була не вигідна, але сотня міцно трималась.

Почалася від кладовища й села стрілянина. Червоні пішли в обхід щоб відрізати сотню від головних сіл. Але чотовий Марко Пшеничний відбив цей обхід, хоч і сам тут положив свою голову

Команду над чотою перебрав автор цих скромних рядків, бо бій продовжувався. Прийшлося озброїтись Марковим біноклем та пляшетюю і зосередити всі сили на перемогу над ворогом.

Біля другої години дня бій закінчився нашою перемогою, комуністи втекли, залишивши кулемет.

Того ж дня ще й друга частина червоних, підійшовши зі ст. Бобринська, заатакувала наші інші сотні. Ця червона частина була під командою якогось Лопати, що добре знав цю місцевість, та через це й був для нас небезпечним. Наступ розпочав Лопата з вербового лісу на село, в якому були степовики. Вони й дали Лопаті добру "відправу", навіть обстріляли з гармат. Решта червоної частини поспішила зникнути.

Між тим зв'язкові принесли нам недобрі вісті: на Польському фронті настало перемир'я. Польща зрадила армію УНР. Большевики вже перекидають свої частини на південь.

Захвилювались степовики, бо їхні рідні села стали відкритими об'єктами большевицьких наїздів і грабунків.

Стали степовики домагатись від Блакитного, щоб повертатись назад на Херсонщину та стати в обороні своїх рідних сіл.

— Краще загинемо в своїх селах, — казали вони, — коли не сила буде боронитись, аніж тут, в далеких лісах будемо гинути.

З великим жалем отаман Блакитний мусів на це погодитись.

Почався вимарш степовиків. Спереду рушило до сотні вершників, за вершниками піхота а далі обоз. В ар"єрді вершники Чорного Ворона кількістю до двох сотень. Степовики вийшли від Вербового лісу й плянували перейти залізницю між ст. Трепівка та Канатова щоб прямувати степами де села на півдні зустрічаються дуже рідко. Та нещаслива доля судила їм смертельну зустріч із червоним ворогом. Якраз в той час червона кіннота в розмірі повної бригади, перемаршовувала тут з польського фронту. Біля села Сентова роз"їзд Чорного Ворона наткнувся на роз"їзд бригади червоних. В цій зустрічі двох червоних потрапило до степовиків у полон, а інші втекли і сповістили червоних про небезпеку. Розгорнувшись лавою червоні оточили ліс де сховався Чорний Ворон із своєю кіннотою.

Зав"язався тяжкий, нерівний бій. Чорний Ворон не знав добре місцевости і вивести частину не міг непомітно. Повстанці відважно боронились, робили контр атаки і бились у відкритому полі, але прорватись їм не щастило і вони з втратами повертались в ліс. Тоді червоні почали обстрілювати ліс гарматами. Три години невтихаючи гупали гармати руйнуючи останній захист степових вершників — густий ліс, обсипаючи хоробрих воїнів та їхніх коней осколками смертельного металу. Падали знесилені повстанці, не самовито ржали з переляку коні, розгрібаючи під собою підковами землю, і сумно, з жахом дивилися добрими, великими очима на своїх скривавлених вершників. Іноді жалібно хилили гривасті шиї й гостровухі голови над свої-

ми хоробрими господарями. Нюхали пролиту кров, знову іржали, відходили з наміром тікати і знову вертались, несучи на своїх спинах сідла для своїх вершників. Не хотілося розлучатися ні людям, ні коням. Голі стовбури поламаних дерев люто дивились на ворога, що залізними кліщами своїх п'яних лав стискав чим раз більше й тісніше арену боротьби хоробрих синів України.

Ще один—два тісніших кроків до середини поля бою і тисяча червоних горлянок закричали :

— Сдавайтесь!.. Вам всьо будет прощено!..

Ніхто з козаків Чорного Ворона й на думці не мав, щоб здаватися, просити прощення у тих, хто був винен у цьому кривавому замірі. Час від часу ще лунали спорадичні постріли повстанців, попереджуючи ворога що ще не всі оборонці Правди тут полягли... ще жила між ними надія, що побратими—холодноярці, які були не так далеко, почують стрілянину з гармат і прийдуть на допомогу.

Полковник Хмара, почувши ураганну стрілянину і видавши сь про окруження Чорного Ворона червоними, поспішив на допомогу, але з двома сотнями кінноти стримався встрявати у відкритий бій з бригадою комунарів. Піхота холодноярців і Хмари спішила на допомогу, але віддаль узяла своє.

Наблизившись, розвернулись і фронтом пішли у наступ. Червоні, побачивши фронт, заметушились, зробили декілька пострілів на удар і на шрапнель, але повстанча лава не спинилась.

Червона кіннота скоро зникла. У закутку лісу було відрізано до двох десятків червоних кіннотчиків, яким частина недобитих повстанців Блакитного ще робила спротив.

Як не поспішали холодноярці, але відбити червону навалу вже не встигли.

Коли наблизилась, то було вже пізно... навколо була мертва тиша... Ніхто вже не стріляв, не стогнав і не плакав. Все лежало покотом, спочатку червоні, а далі

в перемішку. Горді бійці Степовики разом зі своїм командиром, хоробрим Чорним Вороном спали вічним сном.

Ліс і поле навколо постелили їм рідну постіль своєї ласкавої МАТЕРІ—УКРАЇНИ.

Стомлений велетень—ліс поклав їх спати на своїх пахучих здорових грудях, а вінок, уквітчаних васильками й материнкою меж навколо поля й лісу, сумно й тихо ронив буйні сльози цвіту. В ранковому і вечірньому тумані довго пахла вологість рідної крові.../ Червоні ж пішли далі катувати Матір—Україну /.

Наступного дня рідні українські села з невимовною й глибокою любов'ю і печаллю ніжно збирали до купи тіла хоробрих Синів України. З тихою молитвою, з безмежним пієтизмом хоронили Лицарів Волі...

Так у лісі Раєвського над просікою, що проходить ма-

йже балкою із Шпакової до Розумієвки, де сходяться дві балки, на тому підвищенні, постав бугор—могила хоробрим Борцям за Волю України.

Не забудь і ти, мій читачу, тієї, й багатьох інших таких могил в Україні. Помолися за тих, що в них спочивають, а пам"ять про них зберігай навіки.

*
* * *

Після трагічного двобою Чорного Ворона з червоною кіннотою, з полонених червоних приєдналося до загону от. Хмари кілька кубанських козаків. Вони подивлялися хоробрість і завзятість загону Чорного Ворона.

— Були ми на польському фронті учасниками багатьох боїв, але такої впертої героїчної боротьби не зустрічали, — призналися кубанці. — Тільки з Українською Армією Петлюрівців доводилось зводити такі рішучі й завзяті бої.

Розповіли полонені кубанці, що червоні командири намагалися обминати українців, вибирали відтинок фронту, де були поляки. Проти Петлюрівців посилали помічника Будьонного, Пархоменка, але й він часто примушений був відступати перед хоробрим Українським військом.

Сумні холодноряці верталися до своїх лісів. Біля села Сосновки переходили залізницю, тут два рази на добу проходить примітивний большевицький панцерник від стан. Знаменка до Фундуклеївки.

— Треба спинити ту прогулку, того большевицького одоробла, що швендяє у нас під носом, — промовив якимось от. Хмара і дав наказ розмонтувати рейки та приготувати комунарам несподіванку.

Так і зробили. Чорнота зайняв становище від ст. Фундуклеївка, а Хмара від Цибулева. Було по півночі, ждали довго. Нарешті почувся далекий свист паротяга, чекаючи в засідці насторожились, наготовили гранати і чекали. Ко-

ли панцерник увійшов до кар"єру і наблизився до повстанців, на нього полетіло кілька ручних гранат. Машиністові з переляку затремтіли руки і він додав швидкості. Паротяг з усією силою рвонув вперед. Ще мить і паротяг в безсилі сидів між шпалами на піску і тяжко шипів парою не рухаючись з місця. Платформи опанцеровані і вагони з кулеметами з розгону наткнулись на зіскочений з шин паровоз поперевертались, стали дибки і тепер лежали на шпалах безпомічно.

– Цього нам тільки й треба! - вигукнув Хмара і повстанці вискочивши із засідок поспішно оточили потяг. Розправа з ворогом була коротка. Захопивши два станкових кулемети "максіма", скриньки з набоями, рушниці, гранати та іншу амуницю повстанці знову залягли в прикритті.

За пів години чи й швидше почувся стукіт другого потяга що наближався з Фундуклеївки. Підійшовши до місця аварії машиніст помітив нещастя і став гальмувати.

– Що сталося? – хтось із вагону голосно запитав.

– Крушення! – відповів машиніст нервово і рушив потяг назад.

У вагонах піднявся переполох, крик, паніка.

– Давай скорей назад! – кричали, але назад ходу теж не було.

Піроксилінові шашки покладені біля рейок, на команду Чорноти, почали раптом вибухати і розривати рейки. Потяг зупинився.

Як виявилось, це був спеціальний потяг Знаменського ЧеКа, який забирав із своїх відділів заарештованих і віз їх десь до Креманчуга. Біля 30 осіб арештованих сиділи в останньому вагоні, яких повстанці зараж же випустили.

Чекісти ж, що сиділи в інших вагонах, виходити не хотіли, а відстрілювались скільки могли. Повстанцям дозволялося кинути в їхні вагони гранати.

Нарешті стрілянина стихла і вагони повідчиняли. На підлогах лежали вбиті й ранені, останні просили помилування, не стріляти, бо їх, мовляв, примусили працювати

ЧеКа. Були між ними й наші зрадники, а решта жиди, мешканці Олександрівки та Кам"янки.

Звільнені арештовані селяни показували сліди чекістських тортур та просили дозволу розраховатися з тими, хто їх тортував. Майже всі звільнені з ув"язнення пристали до повстанців, бо вертатися додому їм уже не можна було.

Звідси от. Чорнота й Горлиця пішли зі своїми людьми в Холодний Яр, а Соловій та Хмара до Чути і Чорного Лісу. Ушкоджена залізниця була декілька днів не чинна. На ст. Фундуклеївка і Кам"янка зупинилось кілька потягів з червоним військом армії Будьонного, яке верталось з польського фронту та їхало на південь України.

Для очищення холоднорських лісів від повстанців московські верховоди призначили тоді цілу дивізію війська. Але зазнавши, при сутичках з повстанцями, поважних та дошкульних для них втрат, а можливо і з мотивів політичних, червоноармійці з цих околиць виїхали.

Вслід за цим влада комунарів вдалася до хитрощів, було оголошено амнестію. Центр.Ком.партії вживав усіх можливих заходів для приборкання повстанського руху в Україні. Звичайно, ніхто з повстанців не вірив у щирість тої амнестії, але між повстанцями було багато людей випадкових, що рятували свою шкуру і з революційним рухом не мали нічого спільного. Вони й шукали всякої нагоди вийти на легальний спосіб життя. Та й замирення на польському фронті промовляло про те, що для повстанців настала загрозлива ситуація. То ж трюк амнестії прокладав, і стелив шлях для боягузів, був на часі.

Для "пущей важності" сам Калінін прибув у найбільшу повстанську округу щоб оголосити підступний декрет про амнестію. Через Київ - Бобринська - Знаменка цей московський хижак дістався одного дня аж до села Дмитровки, в дев"яти кілометрах від Знаменки. Тут був скликаний мітінг мешканців всіх довколишніх сел на якому промовляв Калінін. Спочатку говорив про московських царів та їх

псарів що тримали людей у злиднях, потім про совладу і большевиків, які, мовляв, дали селянам безплатно поміщицькі землі, а через те дали їм хліб та добробут. Але його, хліба того, бракує робітникам, червона совармія голодає і просить у вас хліба. То ж не відмовте і дайте нам хліба! – з притиском промовив Калінін.

– Пам'ятайте, що радянська влада бореться за ваше краще життя... Але у ваших лісах є досить несвідомих людей, що ставлять спротив своїй владі, перешкоджають робити заготовку хліба і продуктів харчування, бо роблять збройні напади на заготовчі відділи. Отже тепер совєтська влада іде назустріч усім, хто опинився в тяжкому становищі – дезертирів і інших, що з несвідомости блукають у лісах. Щоб допомогти їм вернутися до праці у своєму господарстві, вернутись до своїх родин і жити нормальним мирним життям ЦК оголошує амнестію для всіх таких хто до 1-го грудня 1920 р. перейде на становище мирного життя. Всім таким будуть видані документи про помилування! – викрикуючи поясняв Калінін.

Присутні мовчали. Якийсь комунар подякував промовцеві за приїзд аж у Дмитровку та додав, що народ "сознав" потребу совлади, піде назустріч її вимогам і дасть хліба...

– А як хліба вже нема, тоді що?! – почувлись гнівні й голосні вигуки селян.

Але Калінін їх уже не слухав. Воєнком Кучеренко закрив мітінг і сказав розходитись по домам. Наказав, щоб усіх тих, які на мітінгові не були, повідомили про те, що говорив Калінін.

Чутки про амнестію скоро докотилась і до повстанців. Дехто мав бажання повернутися додому. Скликали на збір усіх холодноряців і на ньому поінформували їх про загальну ситуацію на фронтах і в запіллі.

– Для нас – повстанців настала грізна небезпека, бо треба воювати з добре озброєною і неспівмірно чисельнішою большевицькою армією, – інформував от. Хмара при-

сутніх повстанців.

Сумно похиливши голови, прислухалися холодноярці до слів свого отамана.

— Не знати, — продовжував Хмара, — чи ми будемо далі спроможні втриматися більшими відділами. А тому, хто бажав би використати нагоду амністії, його воля, може йти і пристосовуватись до обставин, може при цій нагоді легше буде хоч декому приховати своє минуле. Отже, хто бажав спробувати щастя в нещасті, щастя амністії, виходьте те наперед, — зокінчив свою інформацію от Хмара.

Хоч майже ніхто не вірив у цю амністію, але хоч на короткий час, хоч у якійсь малій мірі сподівалися найти щілинку, з якої можна б почати робити більшу дірку виходу.

Чимала частина повстанців вийшла з рядів, а між ними й двоє старшин: Гор.Миронів та Дмитро Гачковський.Ряди повстанців поріділи.

Всі, що виходили з рядів, здавали зброю. Були пропозиції здаватись й зі зброєю, для більшого доказу в широкій покаятні, однак командування не погодилось на це повчаючи: — "воювали, мовляв, штилями, а тепер їх вже викинули"... Саме в цей час вирішив залишити лави повстанців і полк. Яків Горбенко, добрий, досвідчений організатор, палкий промовець і щирий патріот. Під час війни, за царя - ту, був ранений і це поважно давалось йому в знаки призвичаюватись до тяжкого повстанського життя. Прохання Якова Горбенка було узгляднено і П.Хмара прийняв на себе командування Цибулевським полком і переіменував його на Чорноліський. Яків Горбенко подякував побратимам за бойову співпрацю та висловив жаль що надії повстанців не завершилися успіхом.

—Україна вільною ще не скоро буде, журно говорив та зітхав він, нас знову поневолює Москва, і за те що ми робили спротив, що борольсь за право вільно жити, москалі будуть мститись над нами і нашим народом. Переховатись нам пощастить, мабуть, тільки де кому, одиницям. Наше ж повстання плянувалось як допоміжна сила Армії УНР, ча-

стина повстанців мала діяти в запіллі ворога. Це і намалось ми здійснювати. Але поляки зрадили Урядові УНР, і зрадили нашій визвольній боротьбі. А самі ми вже не в силі вигнати московського окупанта з України. Не тільки Москва чи Польща заперечують Україні право бути вільною державою, але ціла Європа, навіть увесь світ мов би змовився проти нас. Україна змушена чекати іншої, кращої нагоди на своє визволення. А поки що тримайтесь купи братове, бо в гурті сила, а коли на цьому має бути й кінець нашої боротьби, пробуйте вирватись за кордон для дальшої боротьби іншими методами, а я вже нездатний ні до чого, зовсім погано почуваю себе, мабуть скоро доведеться розпрощатись і з білим світом. Широ жалію, що не мав шастя в лицарському бою покласти свою голову на полі бою за Україну, як оце вертатися додому без перемоги над ворогом...

Полковник Хмара радив Горбенкові подумати і лишатися з повстанцями далі, але той відмовився покликаючись на фізичну недугу, що не хоче бути тягарем для повстанців в цей напружений і рухливий час, але він має надію можливо видужати і тоді ще прислужиться Україні.

Більша частина повстанців уже розійшлась по хатах. За якийсь час большевики їх забрали і зачислили в робітничі бригади на вільних роботах так зв. "железкому" що заготовляв паливо для паротягів. Не довго бідолахи втішались волею, багатьох з них покликала на розправу Знаменська ЧеКа. Заарештували також сотника Миронова та Гачковського, потягнули в ЧеКа чотового М.Квітку, а на донос якогось зрадника знайшли й пол. Горбенка, хоч здавалося ховався він в безпечному місці. Разом з Горбенком заарештували й господаря в якого перебував Горбенко. Але на волі ще лишилась якась частина "амнестованих" повстанців, бо треба було робітників, і вони далі різали дрова.

Про долю холодноярців, які сиділи першими в ЧеКа, і яким пощастило врятуватися, зокрема сот. Миронів яко -

му пощастило втекти, розповідав :

— Десь на початку березня 1921 року, одного вечора ЧеКа викликала вісім осіб, в тому числі й пол. Горбенка і сот. Гачковського. Зв'язали їм дротом назад руки і повели на розстріл. Полк. Горбенко, в цій небезпечній ситуації, обміркував плян і домовився з іншими, щоб вони тікали, коли він у дорозі впаде, як безсило-хворий.

— Так і сталося, — продовжував розповідь сотник, — Коли підходили до лісу і стали переходити рів, Горбенко почав спотикатися і впав. Охорона кинулась до нього та й стала тягнути його, волочачи по землі. В цей час в'язні раптово кинулись на охорону і хто чим, і як хто міг, почали бити конвоїрів. Зчинився крик, метушня під час якої втекли Д. Гачковський, Г. Миронів та два інших. При втечі я був ранений в ногу, — закінчив Миронів.

Ось такі були наслідки большевицької амнесії, оголошеної Калініним.

Після цього випадку Знаменська ЧеКа вже більше не водила на розстріл до лісу, людей стріляли в підвалі будинку ЧеКа а трупи відвозили до викопаних у лісі ям. Полк. Горбенко не втік, бо не мав сили і був розстріляний. Але своїм героїським вчинком він допоміг утекти кільком іншим.

Після втечі Миронів і Гачковський переховувались у своїх рідних, бо десь інде шукати безпечного пристановища було дуже тяжко.

Начальник Знаменської міліції Нечуйко довідався, що заарештовані повстанці вже є дома і написав до них "доброго" листа. В ньому зазначив що вони помилувані по амнесії, а були арештовані помилково, безправно та що їм тепер треба зголоситися особисто до нього і він візьме їх під свою товариську охорону та видасть відповідні документи, з якими вони будуть жити вдома чи де хочуть

Миронів та Гачковський ще раз повірили в амнесію і з'явилися до яничара Нечуйка. Він зфотографував їх, дав

якісь папери і відпустив, але ненадовго.

В червні 1921р. їх знову заарештувала Знаменська ЧеКа. Горем прибиті родичі щодня оббивали пороги цієї установи, бажаючи довідатись що буде з їхніми синами та чоловіками, але з ними ніхто не хотів говорити. Однак вартувий шепнув одного разу :

– Як не розстріляють, то дадуть їм по 10 років ув"язнення в далеких таборах півночі "...

Повстанці про всі ці події добре знали і в декого із них, а особисто в автора цих спогадів, виникла думка – написати до Кременчуцької Губ.ЧеКа та й описати все що діється. Якщо влада не буде дотримуватись виданої амністії, то ніхто з повстанців не буде вірити і не повернеться додому.

– Ми знаємо що зроблено з поворотцями – Миронівим і Гачковським і тому не хочемо повертатися, – такими словами повстанці закінчили листа.

Цим зверненням до Губ.ЧеКа повстанці сподівалися врятувати життя деяким холодноярцям, які були заарештовані. Пізніше довідалися, що цей лист в деякій мірі подіяв.

За тиждень до Знаменської ЧеКа приїхав якийсь чекіст-росіянин, викликав до свого кабінету в"язнів, їх було зо 20 осіб і оголосив що вони є вільні, бо ув"язнено їх помилково. При цьому сказав, щоб вони йшли по хатах та переказували своїм товаришам – повстанцям, щоб ті зголошувалися до "амністії" й жили спокійно, вільно разом зі своїми родинами.

Після цього звільнення, авторів цих спогадів довелося випадково зустрітись з побратимом Миронівим, який не знав причини свого швидкого звільнення з ЧеКа.

– Зникай з своїх околиць, – порадив автор, – і то якнайдалше, бо тут тебе рано чи пізно знову заарештують і розстріляють...

З повстанців уже ніхто більше не вірив у "амністію" і не поспішав здаватися на ласку ЧеКа.

Одного дня всім тим що працювали в " Железкоме " наказано було зібратись на переїзді біля Цибулева та на посту біля Еграднівки. Сюди під"їхав " службовий потяг", на який забрали всіх і привезли на ст. Знаменка, де їх було віддано під варту міліції, а потім відвезено до Кременчуку. Тут ними вже " заопікувалася " ЧеКа, їх припровадили до в"язниці і повідомили, що вони вороги советської влади — дезертири й учасники банд.

Почалися допити й тортури. Хто признавався до провини, того зараз же виводили й стріляли, а хто якось викручувався, того поволі добивали щоденним катуванням. А кого не добили, з Кременчука перевели до Павлограду та й кинули за колючі дроти.

Незабаром настала осінь з вітрами й холодними дощами, і половина в"язнів у цій ізоляції вимерла від перестуди. Другу частину перевезли в Харків, до в"язниці на Холодній Горі, а звідти аж до Вологди на лісорозробку. Тут також не довго " розкошували ", бо забракло хліба, одягу, взуття і тому в січні 1922 р. їх, що були вже кістяками, знову привезли в Україну, з правом розходитись по домах, помирати дома.

Аторові цих рядків, виконуючи розвідку, трапилось зустріти їх на залізничній станції в Кременчуці. Всі вони були неймовірно виснажені й обдерті. Деякі з них пізнали побратима і хрипкими голосами просили хліба.

— Хоч крихотку хліба, побратиме, вже три дні нічого не їли... — ледь чутно просили.

Автор спогадів дав своїм колишнім товаришам — холодноярцям по шматочку хліба, перекинулись кількома словами і поспішив відійти, ховаючись від " всевидячого " ока сексотів.

*
* *

Находила друга повстанська зима. Землянки в скритих місцях лісу Дядюра викінчив і замаскував так, що й

самі повстанці часто блудили. Землянок було досить для людей і коней. Большевики були зайняті південним фронтом і в підлісні села, як і в ліси, не заходили і повстанців не турбували. Тож щоб не марнувати часу повстанці зробили реорганізацію своїх сил, бо після амністії ряди їх змаліли.

Команду пішими частинами й на далі доручено Соловію, Залізнику та Вусенкові. Кіннота залишилась під командою Хмари та Кібця. Було вирішено кінноту кинути на допомогу Завгородному, відділи якого доходили до Ново-Архангельських та Голованівських лісів. Туди пізніше й піхота мала вирушити.

Одного разу, переходячи через залізницю біля станції Цибулево натрапили на робочий поїзд який підбирав по дорозі робітників і підвозив їх до ст. Знаменка. Паровіз стояв на парах готовий щохвилини рушити в дорогу. В повстанців виникла думка використати цей поїзд нормального залізничного руху — для саботажу. Машиніста і кочегара та пасажирів було знято з поїзда, знайшлися й повстанці що розумілись в паровозі, пустили поїзд в рух, самі позскакували і ешелон на всіх парах порожняком помчав до ст. Знаменка. На ст. Хировка помітили дикий поїзд що мчав без машиністів і відкрили йому вільний шлях повідомивши про це Знаменку. Знаменка в свою чергу дала знати всім дальшим станціям відкрити вільні шляхи для дикого поїзду що мчить на всіх парах. І аж коли в паровозі забракло палива поїзд зупинився аж недалеко ст. Бандурівка.

Цей повстанський трюк шкоди нікому не наробив а самим повстанцям, комуністи знову пустили по цій лінії курсувати свого панцерника.

Прийшовши в Красносільці повстанці зустрілись там з відділом Завгородного. Сюди згодом прийшли й Холодноярці — Чорнота зо своїм молодим старшиною, прозваним Горлиця та інші. Горлиця був малого росту але на диво жвавий вояк, він крутився на всі боки, як в"юн та про все турбувався. Повстанці тут краще обмундировані, бо отам.

Завгородний захопив частину большевицького обозу з новими шинелями, шоломами і т.ін.

Найболючишим питанням, яке всіх мучило, була безперспективність повстанської боротьби після того, як на польському фронті настало замирення. Що робити далі, де шукати виходу з невідрадного становища?.. Один реальний вихід може тепер бути – пробиватись до своїх у Польщі, з'єднатися з армією УНР.

Полк. Хмара не погоджувався на це і радив ще підодждати. Однак, більшість бажала йти на Захід.

З Красносільців вирушили в напрямку Немирів – Брацлав, переходячи Бог нижче Тростянця. Ночували в малих, глухих селах, але червоні нас виявили й почали за нами слідкувати.

Наближалася вже весна з новими для нас турботами: треба було подбати про зміну засобів транспорту. Сани довелося замінити на вози.

Так дійшли до Красного. Тут, під селом, біля дороги, є історична пам'ятка – могила славнозвісного пол. Нечая. Щоб вшанувати пам'ять легендарного козака, наші командири під'їхали до цієї великої могили славного борця за волю України. І тут, несподівано, біля цієї могили, прийшло до вирішення дальшої долі повстанського руху.

За могилою лежав чоловік, сховавшись від надходячого війська. На запит, хто він та що він тут робить, сказав що він тутешній селянин, а йде в сусіднє село до сестри.

Та по довшій розмові, коли він впевнився що ми повстанці, він признався що був в армії УНР, а тепер втік із Польщі, бо поляки підписали мир із большевиками, та й роззброїли всю армію УНР, інтернували і посадили в табори, обведені колючими дротами. Він не схотів сидіти в таборі і втік, з надією вернутись до своїх рідних.

Скаржився сердега, що вже кілька днів майже нічого не їв, та висловив бажання залишитися з повстанцями, бо на те щоб дістатись додому, надії мало.

Всі козаки підїхали до могили, проспівали "Заповіт" і попросили втікача з Польщі, щоб перед усіма розповів що знає про армію УНР, що сталося з нею.

Вийшовши на могилу, він промовив :

– Дякую Богові, що попав до своїх. Родом я з Полтавщини, а служив у Запорозькій дивізії, командиром якої був полк. А. Загородський. Війни поляків з большевиками вже нема. Чи то мир, чи перемирря – не знаю.

Уважно прислухалися повстанці до слів кол.вояка армії УНР, засмучені такими новинами.

– Я вже сказав, що Українську армію поляки обеззброїли, – продовжував втікач невеселу розповідь, – та й посадили за дроти а що буде далі, ніхто не знає. Сумують усі там та нарікають на зраду. Я не стерпів такої наруги і вирішив утікати щоб вернутися в Україну. Кажу вам, братове, правду, от вам хрест святий! – і він, знявши шапку, перехрестився.

Такі невтішні новини пригнобили козаків і вони відчули всю гіркоту ображеної людської і вояцької гідности. І знову ця нездолана вічна зрада випала на долю України!

Сумну тишу порушив голос полк. Хмари :

– Дорогі побратими! Ви тільки що чули, що поляки з військом нашої армії УНР зробили. То ж хіба нашою метою є йти з вільної волі та в польську неволю?! Хто куди, братове, а я йду назад. Краще померти на рідній Українській Землі, ніж у польському полоні.

– Хто за те, – звернувся Хмара до повстанців, – щоб повертатися прошу піднести шаблі вгору!

Тих, які хотіли продовжувати марш на Захід було заздаледе 10 – 15 осіб.

До них Хмара співчутливо промовив :

– Якщо маєте тверду волю і переконання що вам там буде краще рятувати своє життя – нехай вас Бог благословить, а ми бажємо вам усього доброго!..

Після цього всі вирішили вертатися назад, в Україну. Ті що думали йти до Польщі, роздумали і приєдналися до

більшості.

Під кінець наради Хмара запитав зустрінутого втікача, що він думає робити далі.

– Прошу прийняти мене до вашого повстанського загону, – була його тверда відповідь.

Назад вертатися було спокійніше. Червоні, бачучи нас одягненими так як і вони, мабуть думали, що це якась їх частина поспішає на заслужений відпочинок.

Річку Бог перейшли біля Люшнюватої, зайшли в Голеванський ліс, а далі в село Покотилове.

В цій місцевості випадково натрапили на загін якогось Вернигори. Він видавав себе за прихильника "петлюрівців" та бунтував людей до повстання проти червоних та, провокуючи людей, говорив навіть що виконує доручення самого Головного Отамана С.Петлюри. Вернигора роз'їжджав по селах, скликав збори і на них агітував вступати до його загону, бо він воює за визволення України від червоної Москви. При цьому, щоб здобути довіру, він вдавався до найогидніших лайок на комуністичну владу, проклинав червону армію і все разом називав чужим і ворожим Українському Народові.

На горе бідних, довірливих людей, його підступно–провокативні слова зворушували патріотичні почуття не в одного широкого українця, і найкращий цвіт села вступав до загону цього провокатора, не помічаючи в цьому згубного для себе кроку. Жили бо вони не довше як до наступної ночі, а тоді всіх їх у лісі розстрілювали й закопува-

ли а сліди злочину замаскували від людського ока.

Одного разу на нараді старшин повстанців, полк. Хмара повідомив що загін Вернигори – це спеціальний відділ ЧеКа, який недавно зорганізований в місті Зінов"євському з найзапекліших негідників, карних злочинців і голворі зів. Треба за ним слідкувати і при нагоді ліквідувати, бо він провокатор і робить людям багато лиха, – суворим і наказуючим голосом зауважив Хмара. Тут же постановлено поділити загін повстанців на два відділи і переслідувати Вернигору двома напрямками. Полковник Хмара пішов із своїм відділом на Виску, а Чорнота і Завгородний в напрямку Ново-Миргорода. Незабаром повстанці натрапили на сліди кривавої роботи Вернигори, було виявлено братню могилу розстріляних ним людей. За наказом полк. Хмари зроблено в лісі засідку на хижака, який мав сюди повернутися з новими жертвами. Так і сталося. Вернигора прибув із своїм загоном та новопресталими людьми до нього і привів нові жертви до розстрілу.

В одну мить загін Хмари оточив Вернигору з усіх боків наставивши зброю:

– Стій! Хто ви такі, складайте зброю бо всіх розстріляємо! – наказав Хмара.

– Ви що, не бачите хто ми такі? Та ж ми спецчастина! – люто відповів Вернигора.

– Ми також спецчастина і наказуємо скласти зброю бо всіх тут розстріляємо.

Для Вернигори це була велика несподіванка. Він і не думав що це може бути повстанський загін. Але його вояки почали кидати зброю.

Вісімдесят рушниць, два станкових кулемети "Максіма", два легких, ручних "Люйса", сто ручних гранат, тридцять наганів з набоями. Цієї зброї повстанцям дуже потрібно було. Коли самого Вернигору зв"язали, він став кричати не своїм голосом:

– Ми попали в руки бандитів! Пропали тепер ми всі! Хмара, посміхаючись, спокійно відповів:

– Не хвилюйтесь, товариші! Ми не бандити, а будь-яка частина уповноважена по боротьбі з бандитизмом.

Тут же в лісі було болото, а серед нього невелике озерце ще покрите льодом. На цьому озері й найшли собі належну нагороду чекісти разом з Вернигорою. Залишилися вони будувати комуністичне царство в гнилому озері. Довірливих хлопців, після остереження, відпустили додому.

Після цієї операції повстанські відділи з'їхалися на відпочинок до села Осітнянки. Туди прибули також Чорнота і Завгородний та й розповіли про пригоду з комісаром Подільської Губ. ЧеКа і його коханкою.

Цей комісар звернувся до них за допомогою щоб скоріше добратись йому до Харкова, або хоч до Кременчука, поки весна ще не поспувала дорогу. Їхав він особовим авто і віз терміново важливі доручення від Дзержинського. Місцевих доріг до Харкова він не знав, а тому попросив провідника.

Чорнота доручив ад'ютантові Ю. Горлиці зайнятися комісаровою подорожжю і Горлиця вирушив у дорогу разом з комісаром. Возив їх кругом та довкола доки вистачило бензини. Шофер догадався, що попали в пастку і зумів утекти, а тоді Горлиця промовив до комісара :

– Ми вже приїхали на місце . . .

І дві партизанські кулі перетяли червону нитку подорожі кривавого комісара та його супутниці.

Забравши пакети і все що було треба, Горлиця поспішно зник у лісі.

В пакетах було знайдено багато списків із прізвищами. Біля кожного прізвища було зазначено село, а зверху стояли примітки: червоним олівцем літера "Р", що, як видно, означало – розстріляний.

Після наради полк. Хмара поїхав на відпочинок до землянок у Чорному лісі та Чути, а Завгородний лишився в районі Головинське Ставидло.

По дорозі, близько села Кучерівки, Хмара наказав ро-

зібрати залізницю і викопати на насипові яму. Вночі потяг вскочив до цієї пастки але користі з нього повстанцям не було жодної, бо був навантажений лише залізом.

Пішли далі, обминаючи Богданівку, бо тоді стояли в ній червоні частини вислані на боротьбу з повстанським "бандитизмом". Большевики вже встигли обшукати малі ліси, в яких нічого не знайшли, а тому почувалися спокійно: пили, їли досхочу, бо досі село це зберігалось не торкнене війною і харчів мало досить. Цю частину червоних водив по лісах наш місцевий зрадник Трихманенко, який і розмістив їх на постій по вул. Лагерній.

Та не довго червоні тут розкошували. Надійшов Хмара і наказав Кібець вигнати їх геть звідси.

На світанку, коли всі спали солодким сном, Кібець з повстанцями підкрався до села і дав наказ сурмачеві грати збір. Червоні скоро вискакували з хат і строїлись уряди. В цей час із-під лісу застрочив кулемет повстанців і червоні в паніці почали тікати, при цьому їх було багато вбито і поранено. Частина з них побігли до залізничного рову, там залягли й почали відстрілюватись. Наступу на них Кібець не робив, щоб не наражувати селян на помсту та непотрібні жертви, підібрали трофеї і відійшли.

Настала весна 1921 року. Оживає природа, радіє пташка, комаха й тварина. Але у повстанців нема радості, а сум огортає їхні душі, бо не видно надії на краще, щасливіше майбутнє.

На польському фронті стабілізація миру. Махно допоміг червоним покінчити з Врангелем, незабаром червоні візьмуться по-справжньому очищати ліси і від повстанців.

Та наразі є спокій і повстанці почали відвідувати своїх рідних.

У таких відвідинах, на жаль, загинув завзятий повстанець Момса із Еграднівки. У його хату зайшло троє червоних, тікати не було куди і він, схопивши свою палаш-шаблю, почав рубати непрощених гостей. Тим часом

червоні оточили його хату і в боротьбі з ними Момса загинув. Але слава про нього не загинула. До Кіровоградського революційного музею потрапив цей палаш Момси і над ним було написано: "Цією шаблею бандит Момса зарубав трьох червоноармійців".

Чимдалі, тим більше комуністи почали вдаватись до сильніших засобів для ліквідації повстанських загонів.

З цією метою Олександрійський военком організував Владимировський ескадрон по боротьбі з "бандитизмом". Ескадрон цей було розташовано на постійно близьких до лісів селах. До ескадрону вербували місцевих людей, які знали в лісах усі входи й виходи.

Командиром ескадрону, склад якого доходив до 250-х осіб, був якийсь Грецький, а полткомісаром Яша Големба, жид. Їздили вони по селах, скликали збори, вивішували на всіх видних місцях оголошення про амністію та гарантували всім поворотцям недоторканість.

— Але грім і блискавиця на тих, кого зловимо зі зброєю в руках! Їм помилування не буде, бо вважатимуть тих найлютішими ворогами советської влади, — загрожував комісар.

Тепер повстанці не мали великої сили і наступальних акцій не провадили, обмежуючись несподіваними наскоками на місця з малою охороною. Там вони карали большевицьких провідників, перешкоджали переведенню всяких акцій, що прискіпували закріплення комуністичної влади.

Одного разу розігнали в Цибулево театральну виставу, яка відбувалася в клубі. Хата загорілася з середини, там були поранені Онуфрій Іванченко і Гонтар А.

Після цього в село приїхала частина Владимировського ескадрону на розвідку але наскочив безстрашний Кібець і червоні розбіглися, мов курчата, залишивши одного вбитого та двох поранених. В дальніших операціях ескадрон уже не ділився на малі відділи, а діяв усією силою.

Щоб повстанці не нудьгували в бездіяльності, Хмара дав наказ прочистити східні від лісу Чути села від продо-

вольчих агентів, які були дуже енергійні у "викачці" від селян хліба. Перейшли Деківку, Маржанівку і зайшли в Косівку. В Косівці оточили й роззброїли прибулих мобілізованих курських та рязанських робітників що "викачували" в селян хліб. Тут повстанці робітників вигнали до московщини а їхніх командирів-комунарів до суду... Таку про - чистку сіл від чужих зайдів повстанці проводили всюду де натрапляли на заготовельні большевицькі загони. Наві - дувались й до ст. Знаменка щоб і там наполохати ворога який грабував Україну.

Несподівано під кінець березня 1921 року пролунала сумна вістка яка потрясла вже й так не численні повстанські лави : Загинув найвідважніший отаман холоднорярськ - их повстанців – Василь Чучупака " Деркач ".

Поховали його холоднорярці самі, без чорнолісців, а на його місце вибрали Чучупакового заступника Черноту. Що день то тяжчим ставало становище повстанців, питання як бути далі, не переставало непокоїти лісове військо. Що далі то ворог насувається і збільшує кількість провока - торів та агектів, які зробили замах і на головного отама - на і підбурювали людей. Аби зберігти військову силу Хма - ра дав наказ знову перейти до Холодного Яру, там переві - рити свої кадри та обговорити плян дій на майбутне. Тут навіть знову виникла стара думка, пробратись на Захід, бо певних відомостей, крім почутих від втікачів про вій - сько УНР, немає, а ходять контрверсійні чутки: нібито українська армія готується до нових воєнних дій. Дехто радив розіслати по селах спритних хлопців і роздобути якнайбільше штампів та печаток сільських рад, виробити на кожного відповідні посвідки й самоліквідуватися.

Стан повстанської армії та її майбутнього був всебіч - но обміркований. Чорнота заявив, що він з своїм загonom лишається й далі в Холоднім Яру, іншим частинам перей - ти на Таращанщину для поєднання з Завгородним, а тоді й - махнути до Звенигородщини і там відвідати Гонту та Гри - зла, які там оперують.

Почали готуватись до переходу : переглянули зброю, дістали з схованок набої та гранати, поділили між собою та й чекали наказу. Повернулась з розвідки Галя і повідомила штаб повстанців що на шляху жодних ворожих большевицьких загонів не має. Наступного ранку повстанці й вирушили в похід. Обійшли деякі села щоб скоротити дорогу, а біля Цибульовки перейшли залізницю. Хмара не зупиняючись пішов на ліси Нерубай і Раєвський, а Кібець з частиною кінноти відокремився і зайняв станцію. Саме на станцію прибув знайомий вже нам поїзд і Кібець використав цю нагоду, зробив що треба про що повстанці дізнались пізніше. Виконавши все що передбачалось, Кібець подався далі слідом за Хмарою до лісу Раєвського.

На одній чудовій прогаліні цього лісу й отаборився загін Хмари. Весна в повному розквіті бує зеленню, пахощами квітів, наповняє людські серця радістю, силою, бажанням жити і втішатися Божою красою. За лісом скільки оком сягнеш – море збіжжя, пшениці, жита, просо, гречка та інші скарби трудових рук селянина. Ой, хліба, хліба! А хто збиратиме, споживатиме? Хто дочекається споживати ваше життєдайне зерно? Чиї засіки виповняться стиглими й дорідними перлами пшениці, жита, вівса та іншого зерна? Що дістануть діти твоїх степів за свою тяжку працю, свій піт, сльози, кров пролиту за ці ниви. Нічого, ще й битиме московський зайда, жорстокий окупант. Битимуть, в тюрму сажатимуть і плакати не дадуть ...

Так міркував полковник Хмара дивлячись з узлісся понад степові простори рідної землі. Була обідня пора і саме до нього жваво підійшов Кібець, привітався.

– Що доброго привезли, любий друже? - запитав Хмара відповівши на привітання.

– Трохи привіз, - посміхнувся Кібець, але головне без жодних втрат. Битись не було ворога, а грошей здобули. Того потяга, що прибув на станцію, я спрямував назад, проти зустрічного що вийшов із ст. Хировки. Зудар стався саме там де мені хотілося, біля Цибулева і саме навпроти

моєї вулиці Пшенишнівки, там і зустрілись ... Ох, і гуркоту було, гамору, криків... Я все це спостерігав через далековид. Вантажні вагони сплелися з пасажирськими. Дим і пара стовпами знялися над катастрофою. За пару днів будемо знати все докладно.

— Це добре, похвалив Хмара, але буде шкода як в пасажирському поїзді крім війська були й безвинні люди.

— Я певен що то був ешелон військовий, - виправдувався Кібець, взяв коня за повід і поряд з Хмарию тихою й чіткою ходю попрямували до постою, де вже готовий був повстанський обід.

На другий день під вечір розвідка принесла відомості про потяг, що зударився. Був це потяг особливого призначення з класними й товаровими вагонами. На місце аварії із ст. Знаменки прибув панцерник з посиленою охороною. Військо оточило місце катастрофи і нікого не допускало аж поки все було впорядковано. Виявилось, потяг з вагонами був наповнений великими скарбами, золото, коштовні прикраси і гроші награвовані в Криму в багатих людей, з церков та музеїв. А тепер ці українські скарби ворог спроваджував через Єкатеринослав, Київ до Москви.

Дуже шкодували повстанці що не знали про це раніш і не відібрали в большевицьких розбійників народніх скарбів. Та й самим можна було поповнити свою скарбницю.

Залізник між іншим зауважив що розбійникам москалям впродовж цілої історії фортунить...

Вечором, як наліг туман, повстанці попрощались з затишним та гостинним лісом і подались далі вести боротьбу з московським зайдою.

К І Н Е Ц Ь

першої частини спогадів

Р І Д Н И Й К Р А Й

Україно, рідний краю,
Я в тобі зростаю,
Запахне твоє повітря
В себе я вбираю.

Ходив босими ногами,
Стежечки топтаю,
Поле сірими волами
З піснею ораю.

А надвечір, по роботі,
Як у двір вертаю,
Хату білу, цвіт — садочок
Мрійно оглядаю.

Защебече соловейко
Часом у садочку,
Я під спів його солодкий
Вчасно спати йду.

О, мій любий, милий краю,
Чи ж я тебе знав?
Ні... Ось тут, лише у мандрах
Я тебе впізнав.

Та ж за тебе було варто
І життя віддати,
Щоб свою державу вільну, —
Україну мати.

Де родився та хрестився
Там би і вмирати,
В боротьбі з одвічним катом
Славно погибати.

Хоч і впав би в тяжкій змагу, —
Двічі ж не вмирати;
Було б легше рідну землю
На собі держати.

1965

*Панахида над могилою холодноряського отамана
В. Чучупаки в с. Мельники.*

*З ліва на право. стоять: Нач. укр. пол. Ів. Філоненко,
симвобородий батько от. В. Чучупаки. Далі хор.*

Червень 1942

Пам"яти Василя Чучупаки

Як ішов на Україну москвин – ворог лютий,
Із густих лісів орлом піднявся наш Василь рішучий.
Гукнув: Хлопці, нумо браття, нумо всі до зброї ...
Покажім своє завзяття з ворогами в бою.
Всю комуну й білі зграї до ноги стинаймо,
Та з нашого степу краю, геть всіх виганяймо!
Як збирались отамани в Холодному Ярі,
То прибув до них завзятий і отаман Хмара.
І вже разом в одну лаву гнали погань всяку,
Щоб здобути Україні її Волю й Славу.

ЧАСТИНА 2 – ГА

Чорноліська група пол. Хмари перейшла до Лебедина і тут зустрілися із Завгороднім та Гонтою і відбули спільну нараду. Загальне становище погане, на фронті з поляками панує відносно затишшя, комуністична влада в Україні зміцнюється, стає що далі то більша небезпека на шляху повстанської армії та її боротьби. Комуністична зграя продагентів нахабніше і сміливіше грабують українські села, забирають хліб і фураж...

Нарада остаточного нового рішення не винесла, рішили далі вичікувати "у моря погоди", можливо виникнуть кращі якісь зміни та певніші вияснення з армії УНР. Тому Завгородній, Гонта і Гризло тимчасово залишаються в своїй місцевості і будуть провадити боротьбу з продагентами які завзялись безоглядно "викачувати" хліб від селян, а лише під осінь всі відділи мають з'їхатись на чергову нараду до Холодного Яру.

Після такого домовлення роз'їхались кожний відділ в наміченому напрямку. Хмара повів свою групу по лівому боці Богу, по дорозі вони мали багато сутичок з різними ворожими відділами, дійшли майже до станції Гнівани, зупинились, як не помиляюсь, в селі "Миронівці", й прочистили село, що розкинулось по обох сторонах Богу. Пороном перебрались на правий берег і повернули назад. Дорогою зустрічалися з деякими малими частинами повстанців, але прізвища їх отаманів вже не пригадую. Вони давали Хмарі поради і вказівки кудю ліпше пройти аби обминути червоні частини, якими було заповнене все правобережжя. Та не завше щастило перейти спокійно, бувало й не одна несподівана зустріч, де право переходу дорогою доводилось і зброєю добувати.

На лівий берег Богу перейшли біля Тростянця й пішли старою дорогою. Був серпень 1921 року, кінчалися жнива а починалась молотьба. Нарід поспішав обмолотитись та після голоду наїстися хліба. А тим часом продагенти підсилені своїми яничарами сиділи по селах і теж ждали нового обмолоту, щоб як найскорше забрати хліб та нагодувати своїх червоних голодрабців у московщині. В кожному селі плач і стогін; не встигли намолотити хліба, як комунарі вже спішають забрати все. Повстанці переходили з одного місця на друге, робили маневрування, бо поспішати не було куди. Де не було близько війська, там стояли довше. Не раз доводилось зводити бої з міліцією та воєнною охороною, що ходили разом з продагентами.

Тоді за нами починала слідкувати кіннота Котовського й підсилювала своїх агентів. Оголошували амнестію за амнестією й використовували інші різні приманки, намагаючись захитати волю повстанців. Але тепер на ці брехливі обіцянки ніхто з повстанців не реагував, бо знали з не одного гіркого досвіду, що це все робиться з підступною метою.

Одного дня на світанку біля Тростянця перейшли річку Бог та й зайшли до голованівських лісів. Звідтам через романтичну річку Ятрань, що "круто в"ється і по камені шумить", попрямували до лісу Покотилівського, а потім через Сенюху простували у свої ліси — Чорний та Чуту. По дорозі заходили в більші ліси, а інші обминали.

Жнива майже закінчилися. Степи вже були напівголі й непривітні. Де-не-де маячили, сумовито похнюпившись, соняшники, проса, рудувата гречка та пожовкла кукурудза.

Продовжуємо свою дорогу, ночуючи в степах і попасемо коні. Прямуємо поміж Златополем та Миргородом. Пробиваємося до лісу Вербового, а звідтам і до Раєвського. В селі Шпаковій що є понад самим лісом, зустрічаємося з ворожою "спецчастиною", що чекала на нас. Звели бій. В тім бою спецчастина червоних була розбита на дві частини і мала втрати. Одна з них відійшла на Сентово,

а друга лісом на Розумієвку і Бовтижку. Але в цій сутичці було вбито козака Федварського Булаха, трьох поранено та трьох забрали до полону, між ними й Явдоким Щербак.

Після бою, підібравши ранених, поховали побратима і вирушили далі в дорогу. В дорозі тягарем були ранені, яких мусіли возити зі собою в обозі, бо не було безпечного місця, де можна було б їх залишити на лікування.

Раненого Грицька Довженка довгий час возили при повстанському обозі, згодом завезли до села Федваря та й залишили там на лікування.

В тому селі мешкала його родина.

Отаман Хмара намагався якнайшвидше добратися в ліс Чуту, де були землянки, медична обслуга й медикаменти. Там було безпечно покласти ранених на лікування.

Коли прийшли до Чорного й Чуту, тут і тепер був належний спокій і порядок. В часи відсутности от. Хмари ворог землянок не виявив і Хмара радів з цього, бо, як він казав: "яничара ще не було". Ранених негайно примістили в спеціальних землянках та призначили обслугу, а решта повстанців розмістилась в інших землянках. Після довгих перемаршів, всі мріяли про відпочинок.

Та відпочивати довго не довелося. Почалися знову часті сутички з Володимирським ескадроном. Ранених ставало більше.

Прошло не повних пару тижнів, як з большевицького полону з'явився назад у ліс Чуту Явдоким Щербак. Повстанці не вірили своїм очам та дивувалися як то могло бути, що Явдоким повернувся цілим і здоровим. Кожному козакові не давала спокою думка, чи не з'явився в лісі, в рядах повстанців зрадник?!

Хмара теж був стурбований цією подією і він запитав Кібця, що він думає про такий дивний поворот Щербака.

Кібець без вагання рішуче ствердив:

— Маємо, отамане, між нами большевицького агента.

Покликали Щербака і почали допитувати. Він, як герой, без хвилювання твердив лише те, що йому пощастило втекти :

– Присягаюсь вам, хоч і розстріляйте, нічого злого на сумлінні я не маю "!

Розповідав, що після допиту в ЧеКа, його вели вночі до Особого Відділу. Один конвоїр штовхнув його і він кинувся тікати.

– Блискавкою промайнула у мене думка: "нехай краще мене вб"ють на бігу, ніж мають мордувати та стріляти в підвалі ". По мені знялася стрілянина, але мене сам Бог врятував. Слава Богові одному, що я лишився живий! Вірю, що Господь мені допоможе разом з вами бити запеклого ворога нашого народу – безбожну комуну, та кривавих катів чекістів, – так закінчив свою розповідь Щербак.

Доброго туману напустив Явдоким і трудно було довести, що це не так, як він каже, адже ж бувають у житті чуда...

От. Хмара уважно вислухав і, як видно, вагався. Лише Кібець ніби пронизав Щербака своїми чорними орлиними очима і твердо сказав Явдокимові :

– Не правду ти говориш! Того не могло бути! Ти, Явдокиме, вже на службі у комуні. Гляди, ліпше відійди від нас і не заводь нас у блуд!

Щербак знову почав божитись і христитись, щоб довести свою правдивість :

– Хоч убийте мене, але я вам кажу правду!

Доказів проти нього не було і тому він залишився в загоні, хоч і не мав довір"я ні у козаків, ні у проводі .

Комуна насувалася з усіх сторін. Під селом Гутницьким звели бій з Володимирським ескадроном, думаючи його оточити в куті й знищити. Але ворог скоро зорієнтувався і почав тікати непрохідними чагарниками через ліс і, хоч мав не малі втрати, проте врятувався.

В цій сутичці повстанці теж мали декількох ранених.

в тому числі і Явдоким Щербак був теж ранений в ліву руку.

— Може маєш ти місце на хуторі чи де інде аби було де лікуватися,— запитав його Кібець, то можеш іти.

— Не маю жодного місця, буду там де і всі,— відповів.

Ранених примістили в землянці, де їх тепер було аж шістнадцять осіб. Минав час, козаки лікувалися. Хто міг, то вечорами виходили й провітрювались скільки хто хотів чи здужав. Були й такі що цілу ніч насолоджувались і відпочивали на просторі і в тиші. А вже ранком всі зникли під землею. Тяжко, але іншого виходу не було. Явдоким багато докладав зусиль обслуговуючи ранених, бо почував себе в змозі допомогти слабшим, тяжко раненим.

Червоне військо щоразу то більше скупчувалось в селах біля лісів, для поборювання петлюрівського "бандитизму". Крім Володимирського ескадрону були й інші частини та в додаток місцева міліція до якої щодня то все більше й більше присмоктувалося пристосуванців та яничарів. Але й вони не могли дати ради не лише з повстанцями а й з відчайдушним спротивом населення, яке щораз то гірше ставилося до продагентів та міліції. Дійшло до того, що для "викачки" хліба прибуло з московщини спеціальне військо. На цьому грабункові України особливо і жорстоко прославився 64-й полк ВНУС, який переходив від села до села, зупинявся постоем і допомагав продагентам "викачувати" хліб. Група відібраних головорізів спецчастини ходила від одного заможного чи й напівзаможного двору до другого, носили якусь скриньку що звали її "апаратом" для вишукування зброї, а зброю вночі наперед десь господареві в стріху стромляли і знайшовши таку бідного господаря жорстоко карали, лякаючи інших. Таке військо тепер ходило по Знаменській окрузі, а потім і завітало до великого села Дмитрівки в якому відокремлено мешкали дві нації: москвини й українці.

До цього села, як ми вже згадували раніш, рік тому, приїздив сам Всеросійський Староста тов. Калінін, який то

й обіцяв людям "золоті гори та медові ріки", що виявилося брехнею, а його обіцянки насильством. Отож до цього села надійшло військо та й стало тут постоем. Велика частина війська складалася з кінноти та тачанками з кулеметами. Почалась енергійна "викачка" і хліб поплив потоком до ст. Знаменка. Не один селянин був арештований. Уповноважений партії на Знаменську округу москаль Перевалов дуже радів що досягнув не абияких успіхів у хлібозаготівлі. Та не радів український селянин, позбавлений продуктів харчування.

Гнівно дивились на большевицькі "успіхи" Холодноярські отамани й козаки, і вирішили почастивати червоних грабіжників не хлібом-сіллю, а шаблями та гарячими кулями. Отаман Хмара, порадившись з Кібцем та іншими командирами, які завжди брали на себе найтяжчі завдання, зважились діяти. Кібець порадив отамана Хмару щоб дав наказ зробити несподіваний напад на село Дмитрівку. Повстанці добре знали розташування ворожого війська в селі, вони знали всі входи й виходи, та навіть стежки й доріжки усього села Дмитрівки.

Однієї ночі на світанку, отаман Хмара з групою кінноти із тачанками та двома "максимами", переїхали вулицю що простяглась понад Інгульцем до мосту. На цій вулиці жили майже одні Іванови. Головна дорога проходила через міст, сельце Шамову на станцію Знаменку. З вулиці перейшли на огороди і зробили засідку. Кібець з своїм відділом зайшов з другого боку села щоб підняти червону кінноту та спровокувати її до погоні, коли він, піднявши тривогу буде тікати дорогою що веде через міст, де в засідці, зайнявши відповідне місце, чатував на ворога отаман Хмара.

При в'їзді в село Кібець зіткнувся з червоними вершниками з трьох осіб. Заки ті впізнали чи це свої, повстанці зняли їх з коней меткими пострілами. Почувши стрілянину червоне військо в Дмитрівці заворушилось. Кібець з своїм загоном зчинив стрілянину й галопом подався подо-

розі через міст в напрямку Знаменки, а за ним в погоню летіла з усіх сил розлючена червона кіннота. Після умовного Кібцевого пострілу, отаман Хмара відкрив із засідки гураганний вогонь по ворожій кінноті.

Вцілені меткими кулями падали коні й вершники, деякі зіскакували з коней і залягали по ровах, городах та за насипами дороги. Повстанці без жодних втрат відійшли спокійно до лісу Чути. Добре замаскували наші сховища, переднювали, а наступної ночі перебралися до лісу Чорного. Того часу в цій окрузі було чимало війська Буденного, то повстанці передбачали що комунa може зробити наступ на ліс Чуту. Так воно і сталося. Наступного дня об'єднаними силами Буденного та й інших червоних частин пішли наступом на ліс Чуту. Пройшли його майже від початку аж до самого кінця /до Заломів/, але нічого не виявили, ні одного сховища.

Повстанці, пробувши кілька днів у Чорному лісі, повернулись назад до Чути, де було все спокійно. Комунa ж напевно думала що "банда" Хмари забігла десь далеко, то в цій окрузі на деякий час настав повний спокій.

Минали дні, наближалась осінь. Одного дня от. Хмара скликав козаків на нараду щоб обміркувати плян майбутнього поступу. Останні часи на нарадах завжди стояло одне і те саме кардинальне питання: як бути далі, що робити? Наближалась друга повстанська зима, час тяжкий, одяг та взуття доношуються, треба думати як одягнутись та взутись...

Вирішили, слідкувати за транспортом і зробити напад на ешелон або на склади з одягом на залізничних станціях чи де інде. Інше важливе питання що всіх дуже хвилювало, це питання: – загальна ситуація наших визвольних змагань за волю Україні. Від Уряду УНР, що перебуває на терені Польщі, жодних відомостей немає. Ходять різні контроверсійні чутки, яким не йнялося віри. Громадянська війна наближається до закінчення, комунa закріплюється і що раз то сильніше насувається на нас. Наше

існування дуже загрожене і нема іншого виходу окрім двох несприятливих альтернатив : або самоліквідуватись, або пробиватись на захід, на еміграцію.

Мало хто висловив бажання йти на захід, більшість з повстанців висловилося за самоліквідацію. Отаман Хмара і цього разу не радив йти на еміграцію, прихильніше він ставився до поступової самоліквідації і переходу до цивільного стану життя на терені України. Але нікому не боронив вільного вибору рятувати своє життя. Сам же він лишався на своєму становищі доти, доки буде з ним разом хоч один повстанець. При цьому просив козаків не кидати загін самочинно, а докладати йому про свій намір, щоб він знав хто і куди відійшов.

— Кожному дам пораду та потрібну допомогу, — обіцяв він, хто хотів би відійти вже тепер, то мусить йти як можна далі від свого дому, туди де його не знають. На новому місці кожен мусить "конспіруватись", і дбати про свою безпеку, — повчав він.

Охочих залишати повстанський загін на цей раз не було. Вирішили і на далі ждати вісток від війська УНР. Протягом цього часу багато ближчих козаків відвідали по-таємці свої родини. Але військова тактика не дозволяла довго стояти на одному місці бо комуна навкруги блукає і вишукує.

Отаман Хмара дав наказ готуватись до вимаршу: забезпечились належними боеприпасами із сховищ, забезпечили землянки продуктами і медикаментами, які здобули в походах. Біля хворих залишився фельдшер, що був теж легко ранений і тепер він мав опікуватись хворими та подавати медичну їм поміч. Плян маршу був вироблений і накреслений командирами. Відділ от. Хмари вирушив з Чуті перейшов Мотрин ліс і зайшли до його села Цвітної. Комуна ще й досі це село оминала. Далі завітали до Вищих і Нижчих — Верещак, де зустрілися з міліцією та продагентами, роззброїли їх і призначили до розправи. Вони дуже просили помилування, мовляв, мобілізовані і послані сюди

на роботу. Кібець, якому доручалась розправа, питав їх:

— Хіба у вашій московщині роботи для вас не було що сюди прислали, чи може небуло чого "викачувати" коли прислали вас, голодранців, на Україну? Чи подобається ж вам тут робота?

Полонені зайти з московщини мовчали.

Повстанці вийшовши з Верищак повернули знову до лісу Мотриноного, а лісом попрямували в Холодний Яр. Серед холодноряців панував тепер настрої самоліквідації. А між тим жевріла якась іскра надії на відомості з Штабу Армії УНР., не погасала, і люди та й козаки сумно і терпеливо з дня на день чекали вістки.

Отаман Хмара з Чорнотою мали коротку нараду у вузькому колі старшин і домовились на випадок особистих вісток, негайно повідомляти один другого.

По цих відвідинах і нараді от. Хмара зі своїм загоном залишив Холодний Яр і подався лісом майже до Смілої, потім повернув ліворуч і, йдучи селами нічого не чіпали. Біля Райгороду перейшли залізницю, беручи напрямок на Тальне, де хотіли зустрітися з от. Гонтою, що оперував у Звенигородській окрузі, але того не сталося. Дійшовши до села Маківки, зустріли кінний роз'їзд червоних. Зав'язалась перестрілка і роз'їзд передової частини скоро зник, але нам пощастило затримати двох розвідників, які й виявили, що тут є червона дивізія під командою Яхонтова, яка прибула на Звенигородщину для боротьби з бандами як Гонти так і Гризла.

Після цього почалось велике переслідування, тому от. Хмара наказав залишити село Маківку і рухатись в напрямку Лебедина. З от. Гонтою зустрітись так і не довелося. Від Лебедина пішли знову селами, де по сільрадах на збирали штампів та печаток, щоб згодом, при потребі, виробити відповідні посвідки кожному повстанцеві під час вимушеної самоліквідації.

Починалась осінь. За шуміли листям жовтіючі дерева лісів, сумно гомонів вітер по полю, холодні дрібненькі, ча-

сто густі дощі рясно поливали землю. Як хотілося повернутися знову до своїх затишних лісів, до теплих землянок, щоб хоч трохи заховатись від холодної стихії. Беремо напрямок на схід і приходим до лісу Давидівського, де в окрузі все спокійно. Аж раптом – новина: прибуло двох козаків, Микита і Гриць з Чути. Вони й розповіли нам про трагічну подію.

*
* * *

По відході от. Хмари з Чути на дальші військові операції, ранені залишилися в своїй землянці в повному достатку. Свіжі харчі підвозилися своєчасно. Фельдшер доглядав пильно і робив сумлінну медичну обслугу, лікував рани. Козаки сумлінно, з любов'ю помагали один одному: дужчий помагав слабшому. Співали та розповідали казки, вивчали та імітували вигуки різних лісових мешканців та звірів і птахів як вовків, сов та пугачів... Михайло описував повстанські дії для майбутнього історика визвольних змагань України. Дні минали безжурно, з кожним днем і годиною міцнішали сили ранених та хворих, вони раділи й надіялись що вже скоро з них дехто вийде з землянки на волю, побачить світ, сонце, ліс, відвідає родину та знов повернеться до діючого повстанського руху, козацького життя.

Явдоким Щербак вже видужав, але жалівся ще на біль руки і носив її на шлейці. Однієї ночі Явдокима не стало.

– Що сталося, чому його так довго нема? - занепокоїлись козаки. Одні говорили що пішов собі до знайомих чи до матері в село переодягнутись, або щоб роздобути якої будь їжі, але багато дехто занепокоївся поважно.

Час минав а Явдоким не приходив. Хворі все більше і більше хвилювалися, робили слушне припущення підступної зради, але запобігти лихові не могли, перейти на інше місце не могли, а допомогти не було кому, бо відділ відійшов далі на оперативні дії. Пригадувався козакам тепер Щербаків "поворот з большевицького полону", його "втеча з під розстрілу", його плачі і моління, що він не бреше, вся та облудна робота його ставала тепер ясною та й неминучою загрозою, якій вже пізно запобігти і неможливо її усунути.

– Агент большевицького ЧеКа що був спеціально відпущений з полону для провокативної роботи, для зради та шпигунства, ось хто такий був Явдоким Щербак, дарма що його молодший брат загинув лицарем під Базаром, розстріляний большевиками (підтв. М.Д.), сумно вели мову козаки в землянці.

– Без жодного сумніву нас усіх тут чекає біда, або й смерть, ствердив один з козаків. Ранені мовчки зітхали.

А тим часом Щербак привів Володимирський ескадрон в село Веселий Кут, а звідси й до землянки в лісі Чути де ховалося п'ятнадцять ранених козаків.

Саме в обідню пору навколо землянки раптом почувся тупіт численних ніг а згодом і команда "Стоїть!"

Червоне військо зупинилось на віддалі від землянки, напевно не дуже ще довіряли зрадникові Щербакові. Попереду вирядили його самого до місця землянки аби він її відкрив. Але відразу відкрити її він не міг. Він мов би той злодій підкрадався до кожного пенька, кущика і як очманілий розглядав і не впізнавав місця де була замаскована землянка і де знаходиться до неї прохід. Напевно його мучило сумління і його проймав страх і з чола котився холодний піт.

– А що буде коли я не знайду землянки? – напевно з жахом думав він. Тоді ж мені кінець.

Він ще і ще раз пробував зрушити, відхилити кожен пеньок, і не щастило знайти вихід. В землянці почули великий і гучний тупіт, насторожились і з острахом запитували один другого: Що це могло бути? Це не свої, чи не комунарія завітала до нас, – захвилювались козаки майже всі в землянці.

– Что, не найдеш, на pewno ти нас спеціально сюда завийол чтобы нас здесь унічтожілі, почули козаки грубий голос з зовні.

Почувши російську мову тепер козаки вже впізнали і впевнились хто є над землянкою, – оповідав згодом Микита про цю подію.

Командир продовжував люто кричати на Щербака:

– Смотри, ти первый у меня получиш пулю в лоб!

В землянці все було добре чути. Нарешті Щербак знайшов той пеньок, підняв його і сказав:

– Ось вона та землянка про яку я вам говорив. Тут є п"ятнадцять ранених партизанів, і серед них фельдшер.

В цей критичний час в лісі жодного повстанського загону поблизу не було, відійшли на Златопільщину. Цією відсутністю і скористався Щербак.

Коли землянка була відкрита, командир наказав Щербакові щоб він кликав усіх виходити із землянки і всім буде медична допомога та лікування.

Але на всі ці заклики Щербака ніхто не вийшов. Тоді і командир почав закликати обіцяючи помилювання:

– Выхадіте, война кончена, советська власть вам простіт! А еслі не выйдете – бомбами забросаем падлецов!

Срок - п"ять минут на размишленія! -грізно закінчив.

Ранені і хворі вагались, але іншої ради не було.

– Треба виходити, – сказав Архип, –бо закидають бомбами, а так, поки прийде час розстрілу і не вивезуть нас звідси, то може, дізнаються наші повстанці і визволять.

Дев"ять козаків, найтяжче ранених, зважились вийти і

здатись на ласку ворога, шість інших не вірили в обіцянки командира, не хотіли живими на муки здаватися в орогові, залишились в землянці, в окремому закутку почали будувати загороду.

Почали гукати Щербака в землянку аби він допоміг раненим виходити, але він не йшов, він знав що його в землянці чекає – смерть за зраду.

Хворі виходили помаленьку самі, один другому допомагаючи...

Коли дев'ять осіб вийшло з землянки, а більше не було, командир розгнівано гукнув;

– Где остальные ?

– Видужали і розійшлись хто куди ! Назад не поверталися, - відповіли йому.

– Вроте ! Єслі не хотять виходить, я їх сейчас похороню в етой землянке !

В цій же хвилі до землянки полетіло одна за одною аж п'ять гранат і почали вибухати...

Землянка завалилась, вихід закрився. Над землянкою знявся стовп диму й пилюги.

– Ми в шістьх, - продовжував Микита, - забаридакувавшись в кутку землянки, витримали і вночі відкопались. Чотири з нас добрались до селища -Д..., а ми, вдвох подались шукати вас. Ранених комуна повезла в село Веселий Кут, а там, кажуть, посадили їх до школи під охороною варті і має відбутися суд.

Почувши таку новину, от. Хмара сумно сидів і мовчав, а Кібець ходив твердим кроком взад і вперед, лютуючи :

– От зрадник, от сволоч ! Я його ще тоді бачив, що бреше сучий син ! Та все таки повірили й що вийшло ? ! Тепер, пане отамане, – звернувся він до Хмари, – мусимо швидко повертатись, так, щоб ворог не зник. Нам треба його побити і визволити козаків. Доші трохи на перешкоді, але поспішати нам треба.

Володимирський ескадрон став постоем у Веселім Ку-

ті. До в'язнів у школу привезли лікаря, який попередив"я - зував ранених і дали їм їсти.Було навіть дозволено побачення з рідними.

Скориставшись із цього дозволу до Бондаренка Архипа та до Головченка Кіндрата кожен день навідувалися їхні сестри. Приходили на пару годин: прибирали приміщення, прислухалися до розмов повстанців.

Так минуло два, три дні, а потім почалися допити.

Від козаків вимагали, щоб вони зрадили свої таємниці: Де є тепер от.Хмара, де є їхні землянки і чи їх ще багато, скільки між ними ранених і т.і.

І хоч за зраду повстанських таємниць і допомогу ліквідувати "банду", обіцяли дарувати в'язням життя,та нікого ці обіцянки не тішили і не ввели у блуд: козаки давно і добре знали свою долю.

Повстанці між собою присягнулися не видавати ворогові жодних таємниць і твердо цього трималися.

Архипова сестра Векла розповідала, що вона чула:

– Дорогі побратими! – звернувся Архип до в'язнів,– не здобули ми того щастя, що хотіли: Своєї Незалежної України, але не будемо ми і зрадниками нашої ідеї.Може наші десь далеко і не визволять нас, ворог нас знищить, але чесна слава про нас не загине!

Від цих підбадьорюючих слів побратима, похилені голови повстанців підіймалися, в очах засвітилося завзяття.

– А зрадник Явдоким Шербак нехай буде проклятий від нині й поки його віку! Щоб його українська земля не прийняла! – закінчив Архип свою коротку промову.

Всі підвелися й урочисто повторили проклін.

Була неділя. По всій окрузі було оголошено, що коли б хто з населення захотів відвідати в'язнів, то влада дозволяє. Але ніхто не поспішав на ті відвідини. Приходили тільки сільські комуністи та дехто з родин.

В'язні сиділи й чекали останньої розправи. Рано й вечером молилися Богу, перед їжею всі разом співали:

" Отче Наш". Попросили Євангелію і їм принесла її Архи -
пова сестра Векла.

Читали про народження Ісуса Христа, хто Він був, про
Його науку, та й хто Його доконав! Співали любовні а бі -
льше патріотичні пісні. Як пізніше нам розповідали наші
в"язні як ті пісні на них діяли, особливо Архипів голос в
якому було стільки сердешности, стільки зворушливого зв -
учання, якого не міг заступити будь який оперовий співак.

Архип тенором заводить,
комуністів зума зводить,
друзі дружно помагають
співом стелю підіймають... Заспівали : Світе тихий...
Морозенка... Заповіт Т. Шевченка та - Ще не вмерла Укра -
їна!...

Україна буде вільною, хоч, може, і нас уже не буде.

ДЕВ"ЯТЬОМ ЗАМУЧЕНИМ ГЕРОЯМ

*Відчиніть, вороги, нам віконце,
Бо надходить смертельний нам час.
Ще раз дайте поглянуть на сонце,
Хай в останнє попестить ще нас.*

*За Вкраїну, що любим душею,
Ми готові віддати життя.
В очі дивимось смерті своєї
І не маєм страху й каяття.*

*Не судилось нам жить в своїй хаті
В колі рідних батьків і родин,
Де могли б працювати й кохати,
Щоб щасливо всміхався нам син.*

*Нам судилася чорна зла доля,
Що чорніш степової ріллі,*

*І України широка воля
Ляга з нами у рідній землі.*

*Хоч прийшла життя нашого згуба,
Ми не молим прощення собі,
Бо Україна мила і люба
Не забуде, хто впав в боротьбі.*

*Не скорились ми ворожій комуні, —
Полягли на поляні в Чуті.*/
Але віримо твердо. Україні, —
Дійде волі по нашій пуні.*

Всі козаки були співучі й гарно співали, а особливо Архип. Він навіть складав власні вірші. Векла потайки приносила папір та олівці, повстанці дещо там записували й віддавали їй назад.

Під час співу довкола школи збиралася прудка й голосиста дітвора: заглядала у вікна й прислухалася до пісень. Приходили сюди підлітки хлопці й дівчата і вони з захопленням слухали та навчалися величавого надхненого співу самостійників.

Пізніше варта заборонила в "язням" співати, а всіх слухачів відганяли геть від школи. Та козаки не слухали варти, відчиняли вікна й співали до втоми.

Так проминув цілий тиждень часу. Допити не дали комуністам ніяких наслідків — зрадників не було.

Вся справа швидко наблизилася до сумного кінця. І на другий тиждень, в понеділок рано відбулося читання "вироку".

Біля школи зібралось трохи людей, воєнний конвой та начальство. Козаків вивели на двір, оточили конвоем і тоді чекіст прочитав "вирок".

**/ Не на поляні, де готували могилу повстанцям, а в рові під лісом, над дорогою Веселий Кут — Дмитрівка.*

Спочатку зачитали список в"язнів :

3 села Цибулів :

Село невідоме авторові :

1. Головенко Кіндрат,

6. Мочар Михайло, село Гутницька.

2. Бондаренко Архип,

7. Чорногор Симен,

3. Вовченко Гнат,

8. Чухрай Дмитро,

4. Задояний Яків,

9. Чорнобай Грицько,

5. Колісник Петро,

(За правдивість прізвищ шести козакії та з яких сел походять автор не відповідає, бо й сам діяв в партизанці під кличкою "Вернигора").

Далі большевицький командир чи комісар прочитав обвинувачення і присуд :

– За участь в партизанських бандах українських самостійників, всіх вище згаданих осіб засуджується до розстрілу!

Цей самосудний вирок козаки вислухали спокійно, бо ж іншого вони й не сподівалися. Одна ще жевріла в них надія, надія на своїх визволителів із лісу, бо вони тут довідалися що от. Хмара знає про їх трагедію, але чи встигне він вчасно прийти з далекого походу.

Командир червоного ескадрону тов. Грецький пихато приглядався до облич засуджених і до приявних, він намагався розглянути яке враження зробив цей вирок на всіх присутніх людей. Він хотів похвалитися своєю гуманністю і запитав смертників:

– Де ви хочете мати свою могилу?

Козаки порадились між собою і сказали:

– Ми хочемо щоб нас похоронили у лісі Чуті, на галявині при дорозі що йде з Веселого Кута на Дмитрівку. Там, на тій галявині хай стоїть наша могила.

Товариш Грецький дав згоду і тут же було призначено людей викопати яму в лісі.

І ще одну тяжку, повну мук і страждань ніч провели смертники під замком, під червоною вартою. В напруженому і бентежному очікуванні, а от. Хмари не було.

– Виходить, що поки прибудуть наші повстанці то нас

живими не застануть, кати нас постріляють. Мабуть да - лека й мокра та дорога повстанцям,- з сумом сказав до смертників Архип.

— А може Бог допоможе, — хтось висловив надію.

Вночі випав сніжок а під ранок почав накрапати дощ. Саме початок жовтня і погода стояла дуже мінлива й холодна. Ранком комуна заворушилась, готувались до виконання смертної езекуції. Козаки покликали до себе командира і попросили прислати їм священника, щоб перед смертю вони мали сповідь і причастя. Але Грецький на це дозволу не дав, категорично сказав: "НЄТ"!

Вівторок, дев'ята година ранку. Вся ворожа кавалерія в повному зборі біля школи, тут же недалеко й церква.

За наказом командира, ударили у великий дзвін. Мабуть хотілося владі зібрати більше людей на цю "дивовижу". Та народ не поспішав. Тоді почали зганяти людей примусом на площу.

Цю акцію виконувала кіннота. За якийсь час почали сходитися селяни, між якими найбільше було старших чоловіків та жіноцтво, навіть з немовлятами на руках. Були і хлопці—підлітки. Прийшли й сестри Бондаренка та Голвченка.

На площі була збудована трибуна. З одного боку від неї поставили селян, а з другого розмістили смертників, оточених конвоєм. Частина війська стояла лавою на площі, а частина навкруги площі вартувала.

Першим на трибуні з'явився комісар — жид, з такою промовою:

— Товариші! Ось тут, перед собою ви бачите бандитів—самостійників, що перешкоджають нам закінчити війну, закріпити советську владу, яка всім вам дала землю та обіцяє краще життя. Коли б не ця самостійницька банда, ми б могли вже перейти на мирну будову соціалізму, а пізніше й комунізму...

Далі в своїй промові він вихваляв комуноу, Леніна та

Троцького і ганьбив холодноярців, Хмару й Кібця та всіх повстанців, яких ось тут незабаром покарають.

Всі навкруги стояли й мовчали, жінки тихо витирали заплакані очі. Моторошну тишу порушував плач немовлят та час від часу фиркання коней.

— Тепер, товариші, — так закінчував свою палку промову жид — комісар, — бандит Бондаренко, який покаявся в своїй вині, розповість вам усім за що їх і його засуджено до розстрілу.

На трибуну висадили Архипа Бондаренка, якого на допитах провокували, щоб він прилюдно зганьбив себе та й усіх повстанців, за що йому подарують життя.

Архип, тяжко поранений у ногу, ледве підвівся, спираючись руками на загородку трибуни, зняв шапку, тричі перехрестився на церкву, повернувся до людей і тихо промовив :

— Простіть нам, батьки, матері, брати й сестри !

— Бог простить ! — почувалася відповідь із народу.

Комісар напружено чекав і думав, що ось—ось почне Архип говорити про свою провину, буде каятись, як від нього вимагалось і він обіцяв.

Та Бондаренко не поспішав і комісарові терпець урвав ся, він крикнув :

— Скорей там говори !

Тоді Архип почав повільно говорити :

— Дорогі брати й сестри ! Ви всі знаєте що нам буде. Ми дійсно дуже—дуже завинили перед своєю Батьківщиною тим, що не одностайно стали проти цієї ненавистної комуні та не змели її з лиця української землі, щоб не довелось їй панувати над нами й вами.

А на закінчення свого звернення підвищеним голосом додав :

— Та прийде час і Самостійна вільна Україна буде !

Далі йому говорити не дали. Почали стріляти вгору й розганяти людей. Люди з переляку тікали, але в серцях понесли останні слова повстанця — "самостійника".

Архипа брутално стягнули з трибуни і почали штовхати під боки, бити прикладами рушниць, кричати і лаяти, але він твердо мовчав і терпів.

Негайно всім в "язням пов"язали руки назад, посадили на вози й повезли дорогою, що йшла на Дмитрівку, до лісу Чуті, до тієї ями, що була викопана на поляні.

Сильний кінний конвой супроводив смертників: попереду відділ кінноти і дві тачанки з кулеметами, і позаду теж, а по боках довгим рядом ішло гуськом військо.

Передні вже вступили в ліс, коли на зустріч їм поспішно йшов лісник.

Він щось сказав особисто командирові, після чого червоний ескадрон панічно заворушився.

Валка зупинилась, не доїхавши до ями. З підвід почали поспішно стягати невірників—в"язнів. Підводили їх до підлісного рову й розстрілювали. На швидку руч стріляли а ще швидше прикидали землею і мерщій верталися назад у село.

Цього дня рано отаман Хмара вже був у лісі Чуті: його роз"їзд почув десь стрілянину.

— Де стріляють? — запитали повстанці у лісника, що їхав їм назустріч.

— Не знаю! — відповів переляканий лісник і поспішив своєю дорогою.

Незабаром роз"їзд доїхав до місця злочину, де й виявили повстанці свіжі сліди загибелі своїх побратимів.

Скорим маршем повернулися вони назад і донесли от Хмарі що чули і що бачили.

До місця розстрілу поспішив Кібець зі своїм відділом і негайно ж почали розгортати землю над похованими. Всі вони лежали в безпорядку, один на одному. Між ними був один живий, в непритомному стані. Він був прострелений крізь праву частину грудей, зійшов кров"ю, але лишився живий. Його негайно відвезли в хату лісника і там ним заопікувались.

Кібець з відділом і двома тачанками поспішив до лі-

су Чорного, щоб звідти наступати на Веселий Кут. З іншого боку на Веселий Кут прямував от. Хмара, щоб оточити там комунарів і відтяти їм шляхи відступу.

Кібець скорим маршем прямував лісом попід селом і степом, а червоні відходили в напрямку села Цибулева.

З боку Чутівки почувлися постріли: то роз'їзд червоних наткнувся на Хмару.

Кібець поспішав на закрут лісу, ближче до дороги, що лежала біля Інгульця, між Веселим Кутом і селом Чорноліскою.

Червона кіннота розтяглася дорогою, їхали помалу й не поспішаючи. Дві тачанки з "максимами" їхали в ар'єргарді, позаду. Середина валки наближалась до схованих позицій Кібцевого відділу.

Зненацька знялася буря скорострільного вогню з лісу. Валка червоних здригнулась і, розірвавшись на дві частини, почали тікати. Передня частина рванулась вперед, а задня понеслась назад.

Густий град повстанських куль поливав сполоханого ворога. Падали люди й коні, без цілі цокотіли ворожі скоростріли, розсипаючи гарячі кулі по лісі.

Одна тачанка проскочила і поспішала за втікаючими, а друга не довго стріляла, бо двоє коней з розгону впали вбитими, тачанка перевернулась і зупинилась впоперек дороги й цілком загородила проїзд.

Ситуація тим ускладнилась, що збоку дороги їхати було неможливо; бо було болото, а з другого боку був ліс. Сама ж дорога була бугрувата і частково у вирізі, тому частині пощастило укритись.

Ті, що не встигли втекти підняли руки вгору й не робили спротиву.

Перемога була за повстанцями. До полону взято шістьох кіннотчиків, чотирьох кулеметчиків та одного провідника — разом одинадцять осіб.

Друга частина червоного роз'їзду, що поїхала по лівому боці Інгульця, в напрямку Чутівки, натрапила на от.

Хмару. В бою було двох убито, один загруз в болоті та й дістався в полон, а решта пробралась таки через болото і втекла. Кібцеві дістались такі трофеї: один кулемет "максим", один "люїс" та досить до цих кулеметів набоїв, крім того кілька скриньок гранат яких повстанському загонові дуже бракувало.

Полонених Кібець відрядив до от. Хмари в село Чутівку, а сам з загоном зупинився ночувати тут же, в маленькому селі Чорнолісці. Смеркало, Кібець дав наказ козакам розійтись по селу і підкріпитись а сам з десятком козаків заїхав на подвір'я свого тестя Олекси Трихманенка. Тут часто бувала і переховувалась від комунарів та злих людей жінка Миколи Бондаренка – "Кібця", чорнява красуня Євгенія із своїм півтора річним сином. Тиждень тому назад тут спіткала її трагічна доля, большевицька банда страшними тортурами замучила її на смерть. Разом з нею замордували большевики й маленького синочка, якого також звали Миколою. В нещасливу годину лишила тоді вона свою хату в селі Богданівці і лісом прийшла до тата разом з синочком щоб заховатися...

Кібець вже знав про трагедію своєї любої родини, але воєнний час не давав можливості упорядкувати наболілі, болючі справи, подумати над своєю долею. Він тяжко переживав своє велике нещастя і ще більше горів помстою. І ось тепер вони стоять на подвір'ї, де тиждень тому розгульна большевицька банда знищила його любу родину.

З хати ніхто не виходив його зустрічати, було тихо й сумно.

– Тату! – гукнув Кібець, – якщо ви в хаті, вийдіть сюди!

У вікні блимнуло світло, а незабаром з хати вийшов тесь.

Микола зліз з коня і пішов назустріч тестеві. Впав на коліна, обняв татови ноги й гірко заплакав. Це вперше козаки бачили сльози у свого героїчного командира.

– Тату, татуню, простіть! Я винен за смерть вашої

дочки, а моєї дружини й сина.

Хвилина непорушної тиші й напруження здавалася безконечно довгою. Всі плакали.

Горем убитий батько підвів Миколу і обняв, кажучи :

— Кріпись, сину ! Що скоїлось, того вже не повернеш.

Їм тепер однаково, а ти знаєш, що робити.

— Де вони поховані ? — запитав Микола.

— На городі, поміж яблунею і грушою лежать вони, — відповів батько.

— Хочу я їх сьогодні поховати по людському, якщо не можна по християнському, — промовив Микола.— Хто зна чи буде інша нагода для нас, чи довго ще я буду горе микати по степах та лісах, по цій нашій безталанній та бездольній Україні.

Микола взяв лопату і з батьком пішли до могили. За ними пішли козаки, теж з лопатами.

Засвітили ліхтар і почали обережно розгортати землю. Яма була не глибока і копачі скоро натрапили на верхні дошки, якими були прикриті трупи.

Витягли перше жінку, бо вона була зверху, а потім сина. Дружину козаки поклали на драбину, а сина Микола на руки взяв і понесли до хати.

Батько розпалив вогонь у печі, грів воду, а козаки взялися робити домовину — "труну". Серед хати постелили куль свіжого околоту, зверху застелили чистим рядом і положили мучеників.

Жахливий був вигляд нещасних жертв, сліди побоїв і знущань неймовірні. Трупи потемнілі, але ще не піддалися тлінню.

Коли вода нагрілась, принесли великі ночви і сам Микола помив трупи. Скоро нарядили в чисте вбрання, поклали в нову домовину й поставили її на лавці під образами.

Осиротілі батько й Микола скорботно дивилися в труну, де лежало двоє найрідніших людей. Мати лівою рукою пригортала до свого серця дитину, обоє в одній домовині.

Вночі приїхав отаман Хмара. Зайшов до хати, перехрестився і, глянувши на понівечені лиця небіжчиків, сумно промовив :

– Боже, Боже, хіба це можливо, щоб таке звірство й катування могла вчинити людина ?!

– Хібо ж це, пане отамане, робили люди ? Це ж "нелюди" ! – сказав Залізник.

Микола показав знаки від побоїв на обличчі та на грудях сина. У жінки так само рани на грудях і на лиці, на голові пасма повириваних кіс.

Вже світало, треба було рушати. Микола вийняв з кобури червону китаїжку, яку мали майже всі козаки, щоб було чим очі накрити при потребі, примірів і, відірвавши кусок, накрив обличчя покійників. А потім до половини відкрив, присутні попрощались, в останнє попрощався Микола. Поцілував у чоло дружину й сина і накрив очі китаїркою.

– Нещасні ми й нещасна наша Батьківщина, що не зуміла оборонитися від цієї червоної навали, – тяжко вболівав, прощаючись, Микола.

Домовину, тим часом, накрили і кришку прибили цвяхами, винесли й поставили на від. Сумна процесія рушила на кладовище.

Поки сонце зійшло, виросла нова могила, а на ній дубовий хрест.

На цій могилі повстанці поклялися знищити червоний Володимирський ескадрон.

Повернувшись до села, нашвидку пом"янули спочилих та, підкрипившись, пішли на Чутівку та Веселий Кут. Там хотіли відпочити і набратися сили для нового нападу на ко- мунарів.

Їдучи дорогою, от. Хмара захотів побачити свіжу мо- гилу дев"ятьох розстріляних побратимів—козаків, що впа- ли жертвами підлої зради Щербака.

Поїхали. Десять козаків і Кібець супроводжували от. Хмару. Біля могили заїхали в ліс, поприв"язували коней до дерев, а самі зійшли над рів.

— Що ж маємо робити з цією могилою? — запитали ко- заки Хмару. — Чи перенести їх до тієї ями, що викопали червоні на галявині?

Подумавши, отаман відповів :

— Ні, братове, не час нам тепер упорядковувати в с і наші могили. Нехай вони тут спочивають. Наш народ і так знає, де ворог нас складає.

— Коли здобудемо незалежну Україну, — продовжував отаман, — наш народ тоді перенесе їх тлінні останки до села Цибулева. Там, біля церкви св.Покрови тоді похова- емо їх у братській могилі і пам"ятник поставимо, або ж насипемо могилу " Слави ". А тепер трохи впорядкуємо цю могилу.

Повстанці — одні підправляли і підкидали на могилу землі, а інші зрубали дубочка, обробили і поставили вели- ченького хреста з написом : " Тут спочивають 9 жертв ко- муністичного терору, жовтень 1921року".

По закінченню стали в строй, віддали трикратний "са- лют" і козацтво з отаманом вернулось до села, де й сто- яли якийсь час постоем.

Червоні між тим, залишили село Цибулів та переїхали до села Знаменки.

На порядку денному у повстанців тепер стояло важливе завдання, звести поррахунки з Володимирським ескадром. Бажання помсти росло не днями а годинами. Кібець особливо перейнявся цим завданням, він і раніш вже обмірковував, виношував в серці й голові плян не таку собі відплату, а цілковитого знищення того дикого й кривавого Володимирського ескадрону.

За ухвалою ради і отамана почалась дбайлива підготовча компанія. Розвідка збрала докладні відомості розташування червоного ескадрону, свої люди що жили на терені Знаменки подали докладно всі важливі дані не лише топографічного характеру, але й внутрішнього розташування ескадрону, денного розпорядку червоних і рівня дисципліни.

Таким чином повстанці мали в руках навіть мапу з усіма позначеннями де містився ворожий штаб, де мешкання командирів, комісара, де виставлялась варта і куди висилались застави.

Село Знаменка лежить на п'ять кілометрів від залізничної станції. Через село проходить залізниця, що сполучує Знаменку з Києвом – Одесою. З одного боку села росте ліс, а з другого степ. В частині села від степу розмістився ескадрон. Кожного ранку грала сурма "збір", на широкій вулиці перед штабом червоні ладнались на перевірку. По перевірці розходились снідати, відпочивали і пиячити. Так минуло чотири доби.

Кібець підганяв командирів і поспішав не зволікати а діяти як можна скоріше аби ворог не встиг підкріпитися і зміцнити поповненням. Отаман Хмара вповні з цим погоджувався і незабаром все було готове.

Ніч випала темна і непривітна, дув невеличкий осінній вітерець і падала холодна мжичка.

Чотири тачанки з кулеметами "максім" стояли в пого-

тивлі на призначеному місці під Знаменкою чекаючи сиг - налу від Кібця. Отаман Хмара вийшов з Чорного лісу і до - рогою Богданівка—Знаменка наближався до Знаменки, зу - пинився в бойовій готовності, чекаючи від Кібця вістово - го. Кібець з відділом кінноти мусить " без пострілу " за - хо п и ти приміщення варту, роззброїти її, а далі діяти , як у себе дома.

Проспівали перші півні, коли Кібець з відділом коза - ків залишили в степу коней, а самі гуськом, слідом за провідником, підкралися до Знаменських городів і дво - р і в з високими огорожами, а там і до " караульного при - міщення ".

Ось вони вже у дворі, навкруги мертва тиша, все спить. Кібець з хлопцями зупинились біля комори й поча - ли прислухатися. Раптом почули за ворітьми, на вулиці, тверді військові кроки кількох людей, що наближалися до воріт.

За пару хвилин відчинилася хвіртка і в двір зайшло че - тверо. Трое пішло до хати, а четвертий, почувши кінський тупіт і побачивши вершника, вискочив на вулицю з рушни - цю і закричав :

— Кто едет ?

Почув відповідь :

— Свой !

— Кто — свой ? Пропуск ! — кричав "розводящий" .

— П"ять ! — відповів вершник і в свою чергу запитав отзив .

— Портсігар ! — сказав розводящий .

За хвилину приїхав другий вершник, це був роз"їзд , хлопці вирішили заїхати у двір покурити .

Розводящий відчинив одну половину воріт і вершники у дворі злізли з коней і поприв"язували їх до стовпів під - дашша комори .

Тільки хотіли вони братися до закурки, як Кібець із хлопцями вже тримали нагани біля носів ворожих варто - вих .

– Руки вгору! – скомандував Кібець. – Тут є для вас "прикурка"!

Спантеличені кіннотчики і розводящий не спам'ятелися, як їхні роти були заткнуті і руки пов'язані назад.

– Не пищати мені тут! – пригрозив Кібець, – бо зразу вам кінець!

Пов'язаних вояків вкинули в комору і знадвору приткнули клямку. Розводящому розв'язали рота і першого пустили до хати, а за ним ішов Кібець і декілька козаків.

В хаті світилася гасова лампа, прикручена на малий вогник. Всі вартові спокійно спали серед хати, на соломі. Їхні рушніці стояли в куті біля порога, на лавці лежав наган з пасом, що належав кулеметчикові.

Хлопці зразу прибрали до рук усю зброю і зупинилися біля порога, вартуючи біля себе розводящого. Кібець тримав "кольта" на поготові й почав будити варту. Скомандував:

– Подійом!

Вартові, деякі з них тільки заснули першим сном, не охоче пробуджувались, чухались та позіхали. А хтось із них запитав:

– В чом дело?

– Здесь банда, – спокійно відповів Кібець.

Поки розгублені комунари кліпали очима, Кібець вигукнув:

– Встать, руки вверх і ні с места! Хлопці, обшукать і впорядкувать "товарищей", – наказав козакам.

Один з кулеметчиків кинувся до свого нагана, що лежав з поясом на лавці, але наган уже був підібраний. Решту вояків блискавично обшукали, пов'язали їм руки та й повели до комори під замок.

Почувши гамір, з другої половини хати вийшов наляканий господар. Кібець зразу ж його заспокоїв, кажучи:

– У вас дядьку, буде все в порядку. Ідіть і спокійно відпочивайте аж до ранку. Зрозуміло? Ви нічого не бачили й не чули, а ранком вийдете і будете собі господарити.

Була четверта година ранку, час зміни вартових і застави. Йшли міняти заставу в п"ятьох : Кібець, три козаки з рушницями і "розводящий". Розводящий ішов попереду, за ним Кібець і козаки з рушницями на плечах і з ножами та револьверами в руках.

Коли наблизились до застави, що була в ямі між деревами, звідтіля залунав голос :

– Кто ідьот ?

– Свої, – обізався розводящий.

– Пропуск ? – питає застава.

– Антабка, – відповідає Кібець та питає відклик.

– Ствол ! – відповів вартовий застави.

Кібець зразу вигукнув :

– Ні з місця ! Руки вгору !

Два вартових піднесли догори руки, а третій вхопився за револьвера, та ніж у груди звалив його на землю.

Двох нових полонених пов"язали. Зміна варти на заставі відбулася без шуму.

Тепер тут, біля кулемета лишились два козаки на варті і біля них дві запасні коробки набоїв.

Кібець з одним козаком – побратимом верталися назад до вартового приміщення, ведучи зі собою двох нових в"язнів і розводящого.

Село ще спало. Навкруги тиша і спокій, лише співи півнів сповіщали скорий прихід ранку.

Прибувши до вартівні, Кібець вислав двох вістових на новопридбаних конях з рапортом до отамана Хмари. Третього коня Кібець лишив біля себе. Двох полонених вартових замкнули теж у комору.

– Що ви там робите майже цілу ніч, хочете на ційхляповиці поморозити нас ? – жартуючи говорили козаки, коли вістові зупинилися коло застави от. Хмари.

– Та ви не жартуйте ! – обізався інший, – дивіться ж яких вони коней дістали, та ще й з сідлами !

– О–о, це ще не все ! Побачите якого коня Микола собі придбав ! – весело відповідали вістові.

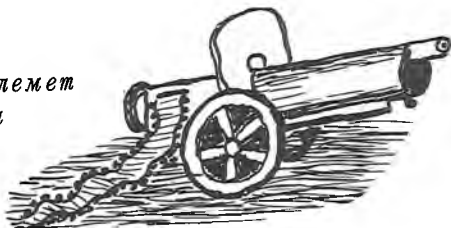
— Не даром кажуть вовка ноги годують, — хтось зно -
ву кинув жартома.

До гурту під"їхав от. Хмара, помітив добрий настрій і
гумор серед козаків та веселу розмову, нових коней під
вістунами, та й питається:

— Ану кажіть скоріше, як там справи?

— Поки що дуже добре, пане отамане! Сім полонених,
один "максимчик", дві скриньки набоїв в наших руках та
ще й охорону села без шуму перебрали в свої руки. Ми з
побратимом, на одних конях що маємо, об"їхали майже з
пів села, — весела голосив вістун отаманові. — Так що в
нас все в порядку, — продовжував він, просив Микола щоб
прислали підводу забрати кулемет, набої та багато іншої,
можливо зброї як Микола успішно закінчить свою всю ро-
боту.

*Станковий кулемет
Максим*

Не марнучи часу вістуні поверталися до села разом
з от. Хмарию, якого супроводжувала чисельна охорона з
двома тачанками з кулеметами і відділ козаків — вершни-
ків, а за ними підвода. Їхали швидко, не марнучи часу і
діставшись до застави за селом, негайно поставили на во-
зі кулемет. Вирішили бути в поготівлі, чекати на вислід
бойових дій. Дві інші тачанки от. Хмара поставив в іншо -
му місті, при дорозі від степу. Сам же він вернувся на
свою заставу.

Кібець взяв собі належне підкріплення з прибулих із
Хмарию козаків, підсилив належно варту на стійках та й
на "караульному" дворі, а сам взяв двох своїх вістунів
та знаного вже "розводящого", (дежурного по часті) й
під"їхали до квартири командира ескадрону т.Грецького.

Зайшли в двір і, як годиться, зручно розташувались :
діжурний, під загрозою ножа, постукав у вікно. З хати по-
чувся голос товариша Грецького:

– Кто там !?

Товарищ командір, скарей подимайтесь, банда есть ! –
з жахом промовив діжурний.

Командир відслонив завісочку на вікні, виглянув і пе-
реконався що то був діжурний.

– Одну мінуточку, я сейчас, - відповів і зник.

Не минуло й хвилини, як командир Грецький, майже ро-
здягнений, чіпляючи на ходу пояс з револьвером, вискоч-
чив з сіней і поспішно запитав:

– В чом дело, діжурний, где банда ?

Із–за вугла хати вискочив Кібець і, спокійно підніс -
ши цівку кольта до носа командира, відповів :

– Банда здесь. Руки вверх !

Не встиг Грецький спам"ятатись і взятися за зброю ,
як двоє козаків уже його роззброїли.

– Тепер, товаришу командире, – промовив Кібець, –
можете руки спустити.

Зайшли в хату. Крім Кібця й командира там нікого не
було, бо замісник був у командирівці.

– Знаеш що, командире, – почав Кібець, – я е той чо-
ловік, чю жінку й дитину ти замордував. Як ти думаеш,
що я маю з тобою зробити ?

Грецький перелякався. Його широко розплющені очі
бігали, ніде не зупиняючись. Він намагався себе опану-
вати і, трохи заспокоївшись, промовив :

– За твою жену і ребьонка я не віноват. Ето падлец–
політрук Галемба.

– Добре, – сказав Кібець, – якщо наш плян буде ви-
конаний, я тобі, сволоч, дарую життя. Одягайся скоріш і
наказуй горні стові грати збір ескадрону, та негайно по-
клич свого комісара. Чуеш ?

– Да–а . . . – відповів командир, – еслі ти меня по-
щадіш, то свої меня разстреляют.

— То вже до мене не належить, — відповів Кібець. По- ка велася розмова з командиром, новий козачий коновою, за допомогою вартового, викликали комісара ескадрону і передали наказ командира: "негайно явітся!"

Після цього діжурний з пов'язаними руками пішов до комори на "відпочинок".

Новий кінний конвой супроводив півсонного комісара. Біля хати командира він жваво вискочив із сідла, поставив коня біля ганку а сам бігом до хати. Не встиг переступити порога й питає:

— В чом дело?

Та зразу зорієнтувався, коли побачив навколо себе несподіваних гостей. Затрусився, зрозумівши своє небезпечне становище. Він без спротиву дався себе роззброїти.

— Грайте збір ескадрону, скоро! — наказав Кібець.

— Что хотіте ви делать? Обезоружіть? — спитав командир.

— Так! — була Кібцева відповідь.

Скоро викликали горніста і тривожна мелодія "збору" металевим голосом розірвала ранкову тишу вогкого повітря. Надворі почало розвиднятись.

Червона кіннота зібралась скоро. Старшин і підстаршин закликали у двір, що був обнесений високим дерев'яним парканом і тут роззброювали та відводили вже до сараю, під замок. Решта ставала в ряди посеред вулиці, що теж була обнесена парканом.

Коли всі були зібрані, то за наказом Кібця, колону червоного ескадрону з обох сторін було закрито. Наблизились дві тачанки, розвернулись і поставили колону під перехресний вогонь. Колона заворушилась, але не рушила з місця.

Під натиском Кібця і в оточенні конвою, командир ескадрону Грецький вийшов і перед ескадроном об'явив:

— Товаріщі! Ми окружені, я больше не командір, командірі — вот он, — і він показав на Кібця. Теперь он вам

даст свій приказ.

Кібець сів на коня, виїхав наперед і промовив :

– Не хвилюйтесь, товариші ! Всі ви будете живі, але й не думайте тікати, бо потрапите під перехресний вогонь, що ним обсіплять вас наші меткі скоростріли.

– А тепер, ескадрон, слухай мою команду ! – залунав дзвінкий голос Кібця, – складати зброю ! По одному на – ліво–о, марш !

Червоні кіннотчики спокійно, без спротиву, під "їджжали по одному до повстанської застави і складали зброю на віз. Після цього кожного особисто обшукували і тоді червоноармійці знову ставали до строю.

Належну кількість гарних коней відібрали для своїх потреб і для резерви.

Так було роззброєно Володимирський ескадрон в числі до двох сот вояків, решта, приблизно 25 осіб були в роз"їздах і під роззброєння не попали.

Впорядкувавши вози з набутим знаряддям, повстанці від"їджжали на дорогу і ставали до валки.

Затриманих бранців перевірили і декого відпустили, а політрука Галембу з його вірними прислужниками і трьох "косооких " пов"язаних посадили на вози і теж прилучили до валки.

Стрій червоноармійців стояв і чекав остаточного розпорядження.

Нарешті Кібець під"їхав до командира Грецького, подав йому руку і сказав :

– Залишаю тобі твій ескадрон, роби що ти хочеш з ним.

Потім повернувся до строю, подав команду :

– Смірно !

Всі затихли й стояли струнко.

Кібець вистрілив з револьвера вгору і після маленької павзи весело сказав :

– Я, товариші, вам більше не командир. Вашим командиром остається товариш Грецький. . .

На прощання Кібець дав другий постріл угору і зали-

шив ескадрон. По цьому пострілові повстанці вирушили в дорогу. Кібець їхав позаду валки, а за ним, в ар"єргарді їхали дві тачанки. В степу за селом дали декілька стрічок з ново добутих скорострілів.

Їхали помалу. Були дуже задоволені успішним роззброєнням ескадрону і тим, що поповнився повстанський арсенал на два скоростріли системи "максим" і "Люїс". Додобавилося до двох сот рушниць з набоями, гранати, та пара десятків різних револьверів і набоїв до них.

Із штабу добули списки осіб, що підлягали арешту, забрали різні накази і телеграми кременчуцького Губ.ЧеКа.

Отаман Хмара тихою ходою вів свій відділ до лісу Чорного, за ним рухалась Кібцева валка і кіннотчики.

Біля Поляни /чи Поляної / Кібець зупинився для поррахунку з Галембою і "косоокими" за жінку й дитину.

Тут же розстріляли декількох комунарів, що брали колись участь у розстрілі дев"ятьох побратимів, яких зрадив Щербак.

Від"їхали трохи від місця поррахунку і всі стали постоєм.

Отаман Хмара призначив кулеметчиків до ново здобутих кулеметів, оглянув придбану зброю і сказав:

— Багато для нас усього цього. Повеземо до Холодного Яру й віддамо там якомусь відділові, що потребує.

Спочивали тут недовго. Треба було поспішати до Холодного Яру, де мала відбутися давно запланована нарада повстанських загонів, що були об"єднані з Холодним Яром.

З Чорного лісу, поза Веселим Кутом, перейшли в ліс Чуту. Там спинилися над свіжою могилою дев"ятьох розстріляних побратимів, віддали знову "салют" та провідали ту землянку, з якої їх забрали. Отаман Хмара з своїм оточенням об"їхали всі сховища. Дещо залишили тут, а дещо взяли для поповнення, та й рушили до села Гутницька.

Майже рік не була тут ворожа нога, та мабуть не ско-

ро і буде після цих Знаменських подій, боялись і боятимуться Хмари та Кібця, цих легендарних звиязців, що наводили жах і трепет на всіх ворогів України.

З Гутницької маршували лісом Чутою до Мотриноного, а потім до Кріселецького і, нарешті опинились в Холодному Яру. Сюди почали вже прибувати повстанські частини на нараду.

Отаманом Холодного Яру був вибраний заступник Василя Чучупаки, Чорнота, що звався "Деркач". Чорнота розподіляв прибулих на постій по селах, а розводив їх його ад'ютант, якого одні звали "Гриць", а другі "Юрко". А прізвище його було – Горлиця, бо мав тоненький, як у горлиці, голосок.

Отаман Хмара став у Яничі. Шполянський відділ отаманів: Гонти і Гризла, що складався з трьох сот шабель та невеликої частини піхоти, розмістився у славному Суботові, а отаман Завгородній – у селі Матвієвці. Наряду було скликано у село Медведівку.

Відкрив нараду от. Чорнота і сказав коротке вступне слово:

– Славні побратими! Від того часу, як ми перший раз вліті тут збиралися, сталася велика зміна. Багатьох наших козаків і отаманів не стало в наших рядах. Не стало і нашого Головного Холодноярського отамана, Василя Чучупаки /Деркача/, він загинув від руки атентачика, провокатора – жида.

Пам"ять поляглих вшанували трихвилинною мовчанкою. Після цього Чорнота говорив недовго, бо нараду довелося припинити.

За пляном ЧеКа, чекіст Ф. Дзержинський, з допомогою яничара Баліцкого, їздили по Україні, нищили національне українське відродження та закріпляли сов. владу. Саме тепер Дзержинський мав намір очистити Холодний Яр та всю ту округу, щоб відкрити дорогу: Новогеоргієвск, Чигирин, Олександрівка, Сміла–Бобринська.

З цією метою він побував у Кременчуці, зібрав там

чекістів та червоного війська і Дніпром, на пароплавах та баржах переплив до Новогеоргієвська, де доповнив своє військо якоюсь частиною. Там же він озброївся ще двома гарматами і вирушив на села: Андрусівку, Стицівку, Галаганівку та вступив і до Чигирина.

Був Дзержинський тут тиждень чи більше. Настановив свою владу із місцевих яничар та "вибранців божих", що люблять чужу кров і оголосив амністію, але на огошену амністію ніхто не з'явився.

Після цього почалися арешти. По селах чекісти заарештовували запідозрених у націоналізмі людей; звозили їх до Чигирина, і тут допитували..

Зібрали вони до двох десятків ні в чому невинних селян і обвинуватили їх в бандитизмі та нездачі хліба. Тут же за наказом чекіста Дзержинського, половину з них вивели на "пісок" і розстріляли, деякого звільнили, а решту арештованих розстріляли, коли Дзержинський виходив з Чигирина.

Відходячи, загрожував :

— Вот так будут унічтожени все врагі советской власті!

Саме під час холодногорської наради, яка тількищо почалася, наспіла вістка, що Дзержинський з Чигирина прямує на Ведмедівку зі своїм численним військом ще й з гарматами.

Повтанці почали жартувати з пляну Дзержинського, що хоче "відкривати дорогу":

— От іще один "відкриватима дорогу". Багато вже було таких, що намагалися її "відкрити", але не відкрили, бо дуже туго вона "закрита". Доби тільки собі побили. Так і цьому, що прийде, то "лапті сплетемо"...

Отаман Чорнота запропонував відкласти нараду на пізніше, а тепер зайнятися підготовкою до оборони. Сказав що має відомості про ворожу розвідку, яка вже дуже близько.

Нараду відклали до слушного часу і почали готувати-

ся до зустрічі з ворогом.

З піднесенням був вироблений плян оборони та наступу, за яким ворог мусить бути повністю знищений, а сам Дзержинський — роздертий.

Дзержинський вийшов з Чигирина і взяв напрямок на село Ведмедівку.

Плян лінії оборони, відступу та обходу ворога, мав кожен отаман зокрема і був готовий до зустрічі з ворогом. Але Дзержинський дійшов до Миколаєвського монастиря і спинився. Даремно повстанські частини готувалися дати йому бій.

Дзержинський перейшов Тясмин і не пішов ні на Суботів, ні на Ведмедівку, а звернув на с. Адамівку, а потім на Чаплище і Подорожне. Втік!

— Чому це так? — запитували отамани один другого, чухаючи голови.

Очевидно, Дзержинському донесла розвідка, що в лісі та Холоднім Яру зібралася велика повстанська сила та чекає на нього. Він, щоб не попасти до лісових "дзязблів" та щоб вони йому не "сплели лаптів", як Володимирському ескадронові в селі Знаменці, звернув в інший бік і втік. Гнатися за ним не було потреби.

Після тих подій, частини отамана Хмари і холодноярські вступили до Чигирина, з якого, після від'їзду Дзержинського, вся влада втекла, наробивши там не мало лиха.

Військова нарада була скликана в селі Матвієвці, в місцевій школі, тут стояв зі своїм відділом от. Завгородній

Відкрив нараду от. Чорнота, сказав вступне слово і дуже жалував, що нарком ЧеКа втік. Попросив до слова Батька.

Батько вийшов наперед, змучений але жвавий, обвів присутніх поглядом і зробив доповідь про сучасний стан.

— Дорогі побратими! Стан на фронтах докладно нам не відомий. Знаємо тільки, що війна навкруги кінчається. Десь іще ходить там Махно, та ми.

Присутні з зацікавленням слухали Батькову доповідь, сподіваючись почути від нього щось важливе та підбадьорююче.

— Про наше Військо УНР, на чолі з Петлюрою, теж немає докладних відомостей, — продовжував свою доповідь Батько. — Як ми бачимо тепер, комуна два фронти, та ще й велике повстання майже по всій Україні витримати не зможе. Я маю відомості, хоч і не офіційні, але правдиві, що комуна хоче віддати змінливим полякам всю Західню Україну і половину Волині, аби вони замирились. Як видно, Поляки з УНР зламали договір і ніякої допомоги від них не можна чекати, нині на польському фронті тихо. — коли вони замиряться, то правдоподібно, що наше військо УНР піде до поляків за дроти.

— Військо Будьонного, — вів свою доповідь далі Батько, — та інше було перекинута до Криму, на фронт Врангеля. Але самі вони вибити білогвардійців із Криму не змогли і попросили на допомогу Махна. Цей добре, кажуть, знає Крим та Диман і перевів червоне військо десь помілководдю Врангелю в тил.

— На Врангеля, пояснював далі Батько міжнародню ситуацію, — наші надії не покладали. Він боровся за єдиную і неделімую Россію, забив голову Кубанської Ц. Ради Миколу Рябовола, після чого кубанці не схотіли воювати й відкрили фронт. Війська у Врангеля залишилося мало і тому його розбито. Нині комунари розправляються в Криму, як вони хочуть.

— Як видно з цього, — на закінчення доповіді говорив Батько, — наше становище щодалі стає безнадійнішим. Є ще, правда, і такі відомості, ніби то Польські владарі дають нашому війську УНР змогу перегрупуватися, звертаються й до нас, щоб ми ще потримались і почекаати на зв'язкових. Ми, правда, тримаємось, відбиваємося від навали, що насувається з усіх боків. Нас висліджують, виявляють наші сховища, все що далі, то гірше. Думаю, між нами щодалі все більшатиме "яничарів-щербаків", яких не

порахувався з раненими побратимами, а віддав їх на знищення. Після цих слів Батько підвівся.

– Вічна пам"ть нашим славним лицарям – козакам і великомучениці дружині Миколовій Євгені та синочкові малолітньому Миколці, Вшануймо їх вставанням та однохвилинною мовчанкою, - сказав от. Чирнота.

Всі повставали і шанобливо посхиляли голови. Після ж хвилинної мовчанки от. Чирнота завважив:

– Коли б на цей час не було тут вас, то я певний, переконаний що ця сила була б пішло наступом на нас. Які б були успіхи бою – трудно сказати, але втрати були б великі з обох боків. Тому ми й уникаємо, мусимо оминати ворога у відкритім бою, ми запроваджуємо тактику несподіваних нападів, обходів, так як то зробив от. Хмара з Володимирським ескадроном в селі Знаменці.

– Думаю, продовжував от. Чирнота, що ми мусимо добре обговорити наше майбутнє та виробити докладний план дальшої нашої боротьби.

Потім от. Чирнота попросив до слова от. Хмару.

Хмара підвівся, розповів про хід своїх дій, де переходили, по яких лісах та місцевостях, де, коли і які мали сутички, скільки вибуло козаків і скільки ще залишилось в ладу. Так само розповів про відомі всім міста і села та й ліси де відбувалися бої, про вовчі стежки якими доводилось часто пробиратися щоб обійти ворогову стежу.

Далі от. Хмара розповів про найновіші події докладно зупинившись на зрадникові Явдокимові Шербакові що пішов на послуги до большевиків і видав сховище – землянку, наслідком чого дев"ть ранених осіб було забрано а інші тільки завдяки щасливому випадку тепер є між нами. А захоплених большевики розстріляли, загинули смертю лицарів. Ми не встигли їх врятувати тільки тому що дорога далека, мокра, з перешкодами і ми запізналися з допомогою. Однак, наш Микола все ж таки хвоста їм відрізав...

В цій хвилі всі козаки повернули голови до хороброго Миколи і вдячно подивилися. Микола, невеликий на зріст,

підвівся на ноги, уклонився козакам і сів.

Отаман Хмара продовжував:

— Після тих подій та похорону своєї дружини та синочка, Микола став у головах могили і поклявся помститися червоному ескадронові і його командирам. Звернувся він до мене, але я мав сумнів, чи вдасться нам розбити такий добре озброєний ескадрон, що має більше двох сот шабель.

— Але Микола наполіг, — вів далі Хмара свою розповідь, — розробив плян, зв'язався з потрібними провідниками з того кацапського села, приніс мені той плян і вимагав як найшвидшого виконання. Я погодився. Наскок нам удався як найліпше. . .

Потім от. Хмара засміявся й додав :

— "Кібець" — птах, що літає і ловить курчат та курей поодиноці, а наш Микола — "Кобець", як його прозвала комунa, піймав до двох соток. Майже цілий ескадрон забрав без одного пострілу. Він виконав обіцянку, що дав на могилі своєї родини і тепер він вільний, може прямувати, як каже сам Микола, на всі чотири вітри.

Всі встали. Отаман Чирнота підійшов до Миколи і потис йому руку, подякував на відвагу і сказав :

— Вельмишановний брате Миколо! Коли б наша Україна була Самостійною, ти б удостоївся самої вищої нагороди.

Всі присутні гучно зааплодували.

— Так, пане отамане! Приспана ворогами наша бідна — бідна мати Україна, а ми, її сини не маємо сили щоб оновити, поставити її на власні ноги, — відповів Микола. Москва має перевагу бо вона століттями садовила на вільні землі серед нас своїх злодіїв, *) а тепер їх розмножилось не мала кількість, і вони їм допомагають нас поневолювати. Та й своїх зрадників не мало що за юдині срібняки продаються ворогові, вони й не подумують про те що пізніше і їм петлю закинуть на ший, — з сумом зітхнув.

— Довідався я про свою батьківщину від свого, по матері, 90 літнього діда Юхима Дорошенка, — продовжував да-

лі Микола, - він розповідав мені, що наш рід повстав з часів гайдамачини, та не лише наш рід, а й половину села. В 1912 - 15 роках від учителя в школі Захарія І. Божка, що організував і вів гурток, ми довідались і про наші лісові простори, про Чорний ліс, про Чуту та інші.

Нині ми боремось, - вів далі Микола, - з жорстокими ворогами що напосідають з усіх боків, але ми безсилі, ми й змагаємось і відчуваємо що Вільної України ми не здобудемо. Добуде Волю наше наступне покоління яке впізнає ворога і зрозуміє своїх батьків та чиї вони діти. Вони виженуть ворога і Вільну Україну здобудуть, і віру Православну відновлять.

Ще хотів би вам додати, нам треба намагатися на Чигринській горі, на якій Байда Вишневецький в 16-му столітті оборонявся від татаро-монгольських орд, створити історичний музей.

Потім Микола підвівся, виструнчився і гукнув:

– Слава Україні!

Всі раптово підвелися на ноги і гучно гукнули:

– С-л-а-в-а!

Після цього от. Чирнота оголосив перерву.

Під час перерви Миколу обступили козаки зі запитами:

– Ну, а що як би тобі не вдалося? – питав один з них.

– Що б тобі тоді зробила комуна? – додав інший.

Микола нічого не відповів і тільки засміявся.

– Мабуть те, – сказав хтось з гурту, – що зробили з князем Ігорем древляни.

– При потребі, – не моргнувши вусом, відповів Микола, – я володію двома пістолями. . . Руки догори підіймати, та просити помилування я не збирався. То ж живим я комуні ніколи не дамся!

Після перерви нарада продовжувалась. Виступів було досить багато і всі нарікали на поляків. Але виглядало так, що іншого виходу не було, або йти до них, або самоліквідуватись. Це питання поставили на голосування.

Виявилось, що більше як дві третини присутніх були за те щоб ще потриматися.

Залишилося ще останнє питання : вибір Головного Отамана. Одноголосно вибрано Івана Гонтю. Гонта підвівся і подякував за вибір і довір"я, а потім сказав:

– Високодостойний Батьку, шановні отамани, панове старшини й козацтво! Я тут не часто буваю, можливо що й не скоро знову буду, але мені хочеться пригадати про цей славнозвісний Холодний Яр, де колись збирались месники і звитязці народні під проводом Залізняка та Гонти, прізвище якого оце й тепер я собі прибрав. Вони, оборонці скри-вдженого українського народу, в 17-му столітті тут збір робили щоб гуртом повстати на поляків. Тут вони сходились : батько з сином, брат з братом мов із хреста зняті, /Т.Ш./ щоб на ворога лукавого одностайно стати.

На лугах Тясмину, продовжував він, коней попасали, а над яром, на горі манастир де ножі святили і клялися рі-зати католиків які за допомогою польського короля та й своїх магнатів зрадників Кунцевичів, Потіїв, Терлецьких та інших зрадників православної віри, вогнем і мечем запроваджували католицизм. Православні церкви обертали в костьоли або віддавали жидам в оренду. Хто робив спротив, того садовили на палі. Такими методами на Україні запроваджували католицизм вороги українськими зрадницькими руками.

А коли тих ворогів поменшало, прийшли інші вороги і супостати, цим разом з півночі – московська комуна, яка лізе на Україну щоб прибрати до своїх рук, бо без України вони вимруть з голоду. Ми бачимо що вони нині виробляють, а коли приберуть край до своїх рук, робитимуть і каратимуть людей ще більше.

Згадав головний отаман повстанців і вірш Т. Шевченка Чигирин, та вогонь новий з Холодного Яру. Сказав:

– Ми не в силі повіяти таким вогнем щоб спалив всю ворожу силу, але хай ворог знає що український нарід е і буде, він бореться і рано чи пізно дійде своєї мети.

Отаман Іван Гонта

— Я приєднуюсь до слів нашого славного козака Миколи, що сказав : Наш нарід мусить упізнати ворога і себе, (підійшов до Миколи і потис руку) народ об"єднається та й стане гуртом на захист своєї Батьківщини, буде продовжувати боротьбу своїх попередників, що боролись за Волю, за віру православну, -продовжував він, - за Церкву Христову, за рідний край, за славних гайдамаків що тут серце живе своє розбивали... та кров свою і ворожу густо проливали, і нам ту велику славу передали.

Український народ, -вів далі він, - не складав зброї і не складе, і ніколи не зречеться боротьби за краще майбут - не своєї Батьківщини, і пізно чи рано " повіє вогонь новий з Холодного Яру " з такою силою що спале всю ворожу силу аж до Кремля!

В залі гучно залопотіли жваві оплески і грізно гримнуло вояцьке С-л-а-в-ваа!..

Потім гол. отаман додав :

– На Захід ми покищо не підемо, бо мої козаки бажають ще залишатися на своїй Звенигородщині. Правда, тут осівся Яхонтов–Дибенко із своєю дивізією, але ми з ним воювати будемо, чи не будемо, а більше " матимемо діла " з прод–агентами і місцевою червоною владою. Будемо тримати зв"язок з Холодним Яром, з отаманом Чирнотю, та при потребі допомагати один одному.

– Бо у нас, – закінчив Гонта свою промову, – одна з ними мета – Соборна й Незалежна Українська Держава!

Всі встали і проспівали " Ще не вмерла Україна "! ..

На цьому нарада закінчилась.

Головний отаман Гонта відійшов на свою Звенигородщину, а Хмара і Завгородний зішлися тут же в Матвієвці на свою нараду, на яку прибув і жвавий Юрко Горлиця–Горський.

На нараді вирішили разом, спільними силами намагатися ще раз пробитися на Захід, до Польщі або до Румунії. Хоч отаман Хмара не мав бажання йти на Захід, але Завгородний його намовляв, кажучи :

– Якщо пройти всім не вдасться, то з останньої зупинки вишлемо до штабу армії УНР своїх зв"язкових, маємо добрих хлопців з галицьким мовленням і вони підуть і розвідають та й принесуть нам усі відомості, що робиться в Польщі з нашим проводом та військом.

Довго не думали. Зробили реорганізацію своїх частин, залишили непотрібний тягар зброї та амуніції отаманові Чирноті, та й мерщій у дорогу. Поспішали, поки нема снігів, а тим часом зробилася відлига і потепліло.

З Матвієвки повернули до лісу, пройшли ним певну віддаль, а потім повернули і пройшли поміж селами Вищими та Нижчими Верещаками до села Соснівки, де перебули одну добу. Тут Микола Кібець довідався, що до села Цибулева вступила червона частина, так звана " БеБе " /борьба с бандітизмом/.

То ж Микола й запалився бажанням всипати трохи пер-

цю до тієї "большевицької баланди".

Він просив от. Хмару вдарити всіма силами на Цибулів, але Хмара і Завгородний не радили відхилитися від наміченого пляну вимаршу і не погодилися на пропозицію Кібця. Навпаки, вони домагались, щоб іти наміченим шляхом усім разом.

– В такому разі, – сказав Кібець, – ви їдьте, а я промаршую Чутою та й заїду до Цибулева, а потім вас незабаром дожену.

Отамани трохи нарікали на неслухняного Кібця, але й не дуже боронили, кажучи:

– Нехай вчинить свою волю, а як залишиться з головою то дожене нас.

Взявши з собою до сорока козаків і кулет, Кібець на світанку вирушив своєю дорогою.

Хмара і Завгородний помаршували своїм шляхом через залізницю на Рубаний Міст, звідтам на Бовтижку де зробили перевірку, а далі до лісу Раєвського в якому й спинилися чекаючи на Кібця. Хотіли довідатись про нього та в'яснити що з ним сталося.

Після роззброєння Володимирського ескадрону навколишні лісові села, в тім числі й Цибулів, були без місцевої влади, яка тепер сиділа на станції Знаменка. В селах верховодили війська "БеБе".

На станції Знаменка, та й по інших залізничних станціях та селах були розвішані великі большевицькі плякати з малюнком хижого птаха – кібця який нападає на червоноармійські лави. Цей кібець в своїх кривавих пазурях несе двох червоноармійців як курчат, а з них великими та густими краплями стікає кров. Він же ще швидше летить за другими, витягнувши ший вперед і клює своїм кривавим дзьобом переполоханих вояків. Під цим малюнком на плякаті великими літерами напис: Бандит – кобець!

Правда, не довговічним був цей плякат. Большевики й самі скоро розкусили дух того малюнку, що лякав не людей а червоних і зміцнював завзяття повстанців. Плякат

скоро ліквідували.

Частина по боротьбі з бандитизмом що розмістилася в Цибулеві, складалась лише з кінноти. Штаб і командир містилися в хаті Івана Лимаря, що жив рядом з церквою св. Миколая. Большевики тероризували населення, а особли во старого Бондаренка Степана, батька Миколи Кібця.

Про ці речі Кібець довідався ще в Соснівці, а тепер з своїм загonom поспішав до Цибулева щоб ще раз пригада ти товаришам "почем сотня гребешков".

*

* *

Наступного дня вранці Кібець явився до табору Хмара в Раєвському лісі. Йому на зустріч вийшли отамани Хмара і Завгородний. Кібець від задоволення аж саяв, та ка була успішна його акція. А козаки його просто тріюмфували, кажучи: Комуні таки всипали трохи перцю.

Пізніше, на дозвіллі, в гурті отаманів і козаків, Кібець розповідав про свій напад.

— Свій відділ я зупинив у ліску Чутках, який близько від великого лісу "Чути". Призначив місце, де має бути засідка і наказав чекати мене, чи мого повідомлення. Можливо, мені вдасться привести червоних під засідку. Коли до вечора не вернусь, то щоб далі не чекали, а доганяли загін. Ще сказав я їм щоб слідували пильно, можливо я буду їхати з червоним командиром попереду, по руч, то аби вважали на мій сигнал: я буду увесь час на дівати та скидати з голови кашкета. Це я робитиму щоб бува не стрілили в мене як відкриєте вогонь поворогові.

Обумовивши ці подробиці, наостанку додав:

— Про дальшу мою підготовку, про наступний хід нашого задуму я вас повідомлю.

Після цього розпорядження я взяв трьох сміливих козаків, ось вони тут, переодягнув їх в червоноармійську, з п'ятикутною зіркою будьонівку уніформу, добре озброї -

лись револьверами, шаблями і рушницями, набрали з собою гранат і рушили. Для більшої певности я надів через плече командирську планшетку, приліпив комісарську борідку, і козаки казали: Наш командир має чудовий вигляд.

Гей, кажу, хлопці, або голову збути, або слави здобути! За мною, кажу, хлопці! І нас чотири вискочило в степ, помчали як Тарас Бульба з синами. Об'їхали навколо села, а потім і в село повернули. Тут нас зустрів ворожий роз'їзд із двох вершників. Где єсть ваш командир? - запитую сміливо привітавшись. Вони мені відкозиряли і без жодної підозри довели до хати Лимаря, хоч я і сам ліпше знав село, ніж вони, бо тут виріс, але червоні про це нічого не знали.

Приїхавши до Лимаря ми вдвох з Іваном ідемо до хати. Роз'їзд трохи постояв коло хати і від'їхав. Тільки ми вступили до сіней як нам на зустріч Вустя, Лимарова жінка. Як глянула на мене, зразу ж пізнала, і з переляку зам'яніла. Я вловив її погляд і приклав палець до своїх уст, подав знак щоб мовчала. Вона вернулась у другу половину хати і більше не виходила ні вона, ні її чоловік.

Ми сміливо зайшли в другу кімнату де мешкав командир, а з ним разом ще один військовий, напевно його заступник чи помічник. Переступивши поріг як належить, ми козирнули, і я відрпортував:

— Командир еньського ескадрону армії Будьонного Хлебов, по приказу наркома товарища Троцького прібил для борби с бандітизмом в етих районах.

Командир встав, подав руку і ми чемно один одному потиснули.

— А где же ваша часть, товарищ командір Хлебов? — запитав командир.

— Мой ескадрон в Єлісаветградовке расположілся, то варіщ командір, - відповідаю і витягши з планшетки свої документи подаю йому на стіл. Він не дуже дбайливо приглядався до документів, лише глянув на печатку і повернув мені назад.

– Очень харашо что прібилі, садітесь,будем друзямі, а тепер – чем могу услужіть вам?

– Я с ордінарцамі прібил в Цибульов ознакомітся лічно с местностью і познакомітся с вамі,товарищ командір, чтобы договорітся о совместном виступленіі протів банд Хмари і Кобця, – відповідаю йому.

– Очень харашо, товарищ,очень пріятно! Спасіба!- подякував командир.

– Местность здесь, відать, курортная,-почав я заговорювати йому зуби.

– Да,да, вероятно когда то была спокойная, для отдыха, а тепер – очень опасная. Тепер, пожалуй, здесь можно очень скоро попасть на вечный упокой, чем на курортный отдых,- занепокоено відповів.

– Да,– додав я, – но нам,будьоновцам, не впервые із коварним врагом встретятся на поле боя, не даром ми закалялись на фронтах, а с етімі груповими бандами ми легко справімся,– кажу йому зухвало.

Командир посміхався. Він був в доброму настрою і від моїх слів ще більше бадьорився.

– Не мешало би нам совместно проехать і посмотреть местность, ознакомітся с обстановкой,– запропонував йому, –чтобы без потер еті петлюровские остатки согнуть в баранній рог. А для всякого случая возміте с собой какіх нібудь два трі десятка!

– Да,да, конечно, я сейчас прікажу!

Наказ його був негайно виконаний. Він узяв з собою з пів сотні вершників і ми з такою ескортою рушили на огляд місцевости. Тим часом я повідомив своїх як і кудою ми будемо їхати.

Я з командиром попереду, за нами вершники. Їдемо ми спокійно, спочатку селом Цибулевим, потім розглядаємо і робимо оцінку округи, обмінюємось заввагами. За селом поїхали дорогою через греблю на Чорноліску в напрямі до Веселого Кута. По одному боці дороги ліс і гори, а з другого боку річка й болото. Доїхали до балки, тут засідка.

Я зняв кашкета з голови, потім надів на голову. Хо - тів повторити це умовлене гасло та вже не було потреби. З засідки, з ярка сипнуло кулеметним і рушничним вогне - нним шквалом такої сили мов би це було пекло.

Вершники, що їхали за нами, рванулися врозтіч.

Спантельчений червоний командир розгублено кліпає і оглядається на всі боки, не розуміючи що потрапив в па - стку:

– Что это такое, что нам делать? – з острахом питає.

– Отступать надо, в село. Там займю оборону.

А його вершники вже й самі, як навіжені летіли до се - ла рятуючись від повстанських куль що свистіли за ними. Інші опинилися в болоті, деякі лежали на шляху і по ро - вах біля дороги.

Повертаючись до села, оборони вже не займали. Я по - бажав своєму "другові" командирові з пістоля вічного і спокійного відпочинку... Він впав з коня край дороги. Гна - тись далі за большевицькими рештками я не дозволив, бо між ними були й мобілізовані. Все закінчилось дуже доб - ре, без шкоди і без втрат з нашого боку. А за добру робо - ту червоний командир залишив нам доброго коня... – жар - тував Кібець.

– Ну, що ж, тобі щастить Миколо, на своєму рахунку і бойовому конті маєш ще одну перемогу. Вітаємо з успі - хом! – сказав Хмара і потис Миколі руку. Так само по - дав руку Залізняк та Завгородний. Микола свого коня від - дав Хмарі, а для себе залишив щойно здобутого в черво - ного командира. Поклепав його по шиї, погладив долонею і промовив:

– Добрий кінь, вишколений, і хоч на мене косить сер - дитим оком але хліб і цукор бере, значить, будемо друзя - ми, заприятелюємо.

– Хоч ми із Завгородним твій вчинок не виправдували, але роботу ти Миколо, зробив знаменито. Хай комуна за - тямить, не забуває що ми ще існуємо, – зробили виснов - ок отамани Хмара і Завгородний.

З Раєвського рушили на Вербовий, Давидівський, а потім взяли напрямок на Лебедин. Дорогою обминаємо міста та села де стоять червоні залоги, бо будьоновський наш одяг доношувався, багато з нас мали вже всяке різнородне вбрання і це нас виявляло перед ворогом і перед ворожим населенням.

Першорядний нашим завданням було здобути військовий одяг : зробити напад на якусь велику залізничну станцію, де стоять цілі ешелони з одягом та амуницією. З цією метою ми зупинились біля ст. Бобринської. Стали постоєм у селі Бузівці.

Ніч минула спокійно, але розвідка донесла, що по селах стоять Будьоновські залоги, які допомагають спецвідділам нищити повстанські загони.

Отамани повідомили козаків про можливі напади, тому всі повстанські відділи мусять бути готовими. Ворог нас уже виявив і одного ранку Будьонувська кіннота в кількості біля сотні шабель зробила на нас наскок.

Під селом звели бій і почали відступати в напрямку Жажківців, поспішаючи до маленького ліска.

Кібець із своїм відділом кінноти та кулеметом, чвалом поспішали наперед, щоб обскочити той лісок і залягти в рові оброслому густим чагарником.

Отаман Хмара з боєм почав відступ до ліска, але будьоновці кинулись оточувати загін Хмари намагаючись як можна швидше відрізати від ліска. Отамани Хмара і Завгородній з своїми повстанцями - козаками перебігли за бугорок і там залягли. Звідтам і сипнули по ворогові сильним рушничним та кулеметним вогнем. Ворог зупинився понісши великі втрати, а потім трохи відступив очікуючи кінця бою та рештки відступаючих своїх сил. І справді допомога прибула, з села Бузівки вискочила свіжа сотня будьонівської кінноти і чвалом летіла з двома тачанками попід ліском, де заліг Кібець з своїм загonom намагаючись оточити Хмару і Завгородного. Кібець дав команду приготуватись, чекати на сигнал.

Коли червоні були проти засідки на віддалі одного півгону, Кібець подав команду відкрити вогонь.

Зацокотіли кулемети, затріскотіли рушніці, зливою, як град посипались кулі на ворожі лави. Несподіваний вогонь викликав серед ворожих лав дику паніку та замішання в командирів які не сподівалися нападу збоку.

Поле враз усіялось трупами та раненими червоноармійцями і кіньми, кулеметні тачанки лежали боком. Решта уцілілих вершників повернула тікати. Бій закінчився з такою швидкістю як і розпочався.

На полі бою залишились до двох десятків вбитих та й тяжко ранених, а між ними й коні. В цьому бою попав під кулі й червоний "герой", комісар Абраша Біляков та начальник штабу якийсь Мурзій. Про це розповів один ранений полонений, що добре знав обох командирів, з якими довгий час був на фронті.

Юрко Горлиця зняв з Біляковича планшет, заглянув до середини і там виявив чимало секретних паперів. Дальший повний ретельний обшук червоних "тузів" допоміг виявити зашиту в мундирі картку з написом: "ВЧК, Абрам Білякович, действует под кличкой Б.Зуб".

— Це дуже цінні для нас документи, — сказав Кібець і забрав з собою планшет з усіма документами щоб докладно їх простудіювати разом з Хмарою та Завгородним. *(Секретний відділ провадив Залізняк).*

Після цього перевірили поле бою, підбрали все що було цінне і потрібне, і скорим маршем відійшли в ліс і там заховались. Вночі перейшли вглиб і в одному спокійному місці зробили відпочинок та переглянули уважно все що в планшеті Біляковича. Там була велика кількість наказів та телеграм в зашифрованому стані невідомими кодами, і це позбавило нас можливости розгадати військові таємниці. Але були розпорядження і накази писані без кодів, один з яких звучав так:

Ком. Дівізії, спец Отдел ВЧК. Москва. *Секретно.*

Ввіду перемерія с Польшей, все войска перебростіть на

Крим. Проходя по правій стороні Дніпра, приказаву по-могати спецотделам унічтожати партізанські отряди. Партізан, белогвардейцев і петлюровські остаткі.

Об"явiti амнестію. Сложівших оружіе расстрелівати негласно без суда.

Председатель ВЧК Фелікс Дзержінскій

Цей важливий наказ Завгородній прочитав перед лавою цілого загону, але повстанці вислухали його спокійно, бо ці речі були давно всім відомі. Ще тов. Калінін в селі Дмитрівці пустив такого туману амнестією, закинув вудку, і таки трохи зловив наївної "рибки", але тепер уже досить, вже з дурнів вирости, чекістам ніхто не вірить.

– Нині проходить хвиля чергової брехливої амнестії, – сказав отаман Хмара і витяг з кишені одну большевицьку відозву і прочитав перед козаками. В цій відозві комісари звертаються до українського населення з закликом не ставити спротиву большевикам, русским братьям, з якими під час війни 1914 – 17 років з "общего" котелка разом їли кашу.

– Сдавайтесь, вам всьо будет прощено! - закликалось на останку у відозві, - Потом кто куда пожелает, туда себе і отправітся, кто домой а кто і в красную армію. А закончітсья война – все будем жiть мірно!

Закінчивши читати отаман Хмара порвав цю брехливу відозву, кинув під ноги і потоптав.

Всі мовчали. Віруючих у ті відозви серед повстанців тепер не було. Можливо серед повстанців і були провокатори, або слабодухі але дуже добре конспірувалися, бо Кібець їх дуже скоро розпізнавав.

Стояли тут кілька днів, трохи відпочили, упорядкували свої справи та дещо потрібне вивідали. А тим часом не байдикували, готувались в дорогу поки червоні не підібрали сил та не натрапили на наші сліди щоб оточити.

Раптом наша розвідка принесла добрі відомості, що на станції Бобринській, в парку що біля вітряка, стоять еше-

льони з обмундируванням, взуттям та інше. Підхід до ешелону був добрий і провідників не бракувало які знали добре дорогу до парку.

На другу ніч був зроблений напад. Ніч випала темна і небо захмарене, на станції і в парку горіло електричне освітлення. Охорони було виставлено не багато а тому повстанці легко з нею розправились.

В вагонах виявилось повно різного військового майна як амуніції так і обмурдування. Брали що кому найбільш в цей час було потрібне. Деякі козаки тут же переодягались в нове скидаючи своє поношене. Однак, от Хмара поперевдив цього не робити, бо при сутичці з ворогом, з червоними можна помилково свого замість ворога стрілити не добачивши. Але взуття дозволив обміняти.

Раптом з боку червоних пролунав алярм тривоги. Електрика то гасла, то знову запалювалась і почулися постріли. Електрика згасла, але вона вже повстанцям і непотрібна була.

По даному сигналові ми залишили парк і зупинились аж біля вітряка, очікуючи доки всі зібрались та й рушили в напрямку Цвітково.

Коли Бобринська зникла з нашого поля зору, ми повернули в бік і за пару годин дістались якогось невеликого села в якому й зупинились на відпочинок.

Надворі розвиднялось і ми переконались що за нами, ззаду, переслідування не було, тому розмістились днювати. Почали переодягатись майже повністю, включаючи білизну. Всі одяглися в нові шинелі та червоноармійські нові шлеми. Навіть отаман Хмара скинув свою сиву кубанку, яка вже добре зносилася і заховав її до кобури, а на себе натягнув шлем.

Увесь повстанський загін, мов за чарівною паличкою, враз змінився до невпізнання, козаки самі себе невпізнавали а реготали: що... перетворились в червоноармійців.

Отамани Хмара і Завгородний вивідали в місцевого населення про всі шляхи й дороги і устійнили плян маршу на

Захід, обминаючи небезпечні місця, Готувались до виїзду а погода стає непривітною, пригноблюючою, починає сипати дрібненький дощик. І наша "червона" частина вирушила в дорогу, прямуючи на ліс Капітанівський та село Оситняже. Довго їхали різними кривими дорогами, і, нарешті, як стемніло, виїхали на шлях, що проходив понад залізницею Бобринська – Помічна і наблизились до лісу. Спереду наш дозор повідомив що назустріч нам зближається загін, який напевно бере напрямом на Бобринську. Ми негайно повернули в ліс і заховались.

Дощ перестав, але кругом було вогко і дув свіжий вітер, видимість була погана.

Отаман Хмара дав наказ Кібцеві взяти відділ вершників і зробити край лісу на виступі біля дороги засідку, зустріти непроханих гостей кулями.

Насувався вечір, навколо повільно сутеніло. Ворожа група доброї півсотні вершників та до двадцяти підвід з військовим вантажем рухались жвавим маршем. Спереду яких п'ятнадцять вершників, потім транспорт, і замикали колону всі інші вершники. Ми припускали, що це маршує якась спецчастина. Незабаром вони наблизились дорогою до лісу, до того місця де Кібець в рові з своїми козаками зробив засідку.

Передніх Кібець пропустив без перешкоди, виждав доки вся валка з початку до кінця була під його зором.

– Вогонь! – раптом дав команду.

В одну мить гримнув рушничний залп, зацокотіли кулемети, вибухали кинені гранати...

Передні вершники рванули вперед, в транспорті створилась колотнеча. Мертві й ранені коні запрудили рух так що нікуди їхати. Задні вершники пробували тікати назад, дехто зайняв оборону зіскочивши з коня, ховаючись за насіпом по той бік дороги.

В запалі боротьби Кібець не помітив, що ворог заліг за горбком. Він з своїм відділом вискочив із засідки і в нестримному запалі кинувся доганяти тікаючого ворога.

Та не судилось догнати. Ворог з укриття відкрив вогонь по вершниках і по лісі. Тієї нещасливої хвилини во-рожа куля вирвала з повстанських лав найхоробрішого і сміливішого лицаря – Миколу Степановича Бондаренка – Кібця. Упав з коня мертвим, але шаблі із своїх міцних та відважних рук не випустив. Він її символічно передавав і доручав живим борцям щоб продовжували боротьбу за Волю і незалежність України. (Кібець держак шаблі затис-нув так що довелось розгинати по одному кожний палець). З його відділу при цій сутичці було ранено одного козака, забито троє коней. Решта вернулася до лісу.

Прикриваючись вогнем, червоні ті кали розбігаючись на всі боки. В коротці всі вони зникли. Стрілянина припи-нилась. Серед дороги залишилась валка з одинадцяти під-від.

Повстанці вийшли з лісу і розгорнулися лавою в атаку. Спротиву майже ніде не зустрічали. Були забиті і ранені червоноармійці та коні. Коли повстанці підійшли до возів, гримнув ще один постріл яким поранено повстанця, але другого пострілу ворог вже не встиг зробити, його проши-ло повстанська куля. Це був перший заступник Будьонно-го – тов. Пархоменко, який сам провадив, як виявилось дю особливу валку з великими цінностями та важливими до-кументами. І козаки дуже шкодували що таку важливу лю-дину не дістали живою.

Серед цієї валки виявилось п'ять мобілізованих селя-нських підвід з підводчиками. З їхніх возів ми познімали різні важкі скрині та коробки, перев'язали раненому се-лянинові ногу, замінили вбиті коні і наказали підводчик-ам слідкувати за раненими відпустили додому. Спрямува-ли їх на безпечну дорогу. Вони з радістю відіхали.

Насувалася ніч і ми поспішали всі здобуті скарби по-вантажити на свої вози. Аж тут довідались від раненого полоненого, що це є армійська скарбниця, і що на цих шос-ти возах є різні цінності та папери й військові документи армії. Візниками на кожній з цих підвід сидів червоноар-

мієць. На одній підводі волинського типу з добрими, молодими кіньми, їхав сам Пархоменко, а його кінь, осідланий, йшов прив'язаний за возом. На інших возах все було накрите брезентами та добре прив'язане. Ніяких речей розглядати тут не було часу, треба було скоріше тікати.

На Пархоменкову підводу поклали труп славного воїна Кібця і поспішно рушили в напрямку Лебедина.

Їхали майже цілу ніч, обминаючи небезпечні села, де стояло червоне військо, але Лебедина ніяк було обминути, бо з одного боку міста болото і круча, а з другого — глибока залізнична виїмка, а далі високий насип. Мусіли їхати просто через Лебедин.

Вислали наперед дозорців і їхали з напруженою поготівлею кожної хвили зустрінути ворога і прийняти бій. Але того не сталося, все пройшло щасливо. Зовнішній вигляд і вся наша одежа та зброя нічим не різнилася від будьонівських частин червоної армії, в яку ми переодягнені були, і тому ніхто не мав найменшої підозри, що ми не будьонівці. І так Лебедин ми перейшли щасливо.

Ніч в цьому перемарші минула без пригод, лише перед ранком ми дісталися в Надлак де і зупинились та розмістились на постій, тут червоного війська не було. Спокійно відпочивали від учорашніх бойових пригод та цілонічного поспішного маршу.

Забитого Миколу Кібця занесли в приміщення школи і там поклали для похорону. Школа стояла не далеко від церкви. Негайно покликали теслярів, добули дощок і замовили труну. Незабаром Микола Кібець лежав у новій сосновій домовині, серед просторої шкільної зали, гарно убраний; готовий в далеку останню дорогу.

Тяжко відходити на вічний спочинок не здобувши волі Україні, але таке героїчне життя, яке він поклав на вівтар Батьківщини, цей символ вічно буде горіти вогнем любови і жертвенности, вічно буде кликати і запалювати наступні покоління до нової рішучої боротьби за свою незалежну Батьківщину.

Місце вічного спочинку було приготоване в огряді на церковному погості біля церкви. По обіді заграла сурма і на дзвіниці жалібно залунав самітній дзвін. До школи зібралось повстанське товариство і багато місцевих людей, щоб віддати останню пошану безстрашному воїнові Миколі Степановичу Бондаренку – Кібцю. Всі козаки пройшли біля труни і віддали военний салют побратимові -командирові повстанського війська.

Серед місцевого большевицького активу знайшлися такі, що не зорієнтувалися в події, яка відбувалася тут, прийняли повстанців за червоноармійців, та хотіли перешкодити й переконати організаторів похорону не хоронити з попом та з хрестами, та ще й біля церкви. Але відповідь для них була дуже коротка... Того ж дня, тільки без священників, хоронили їх... і поза церквою.

Із школи винесли Миколу на подвір'я і з труною поставили на мари. Підняли їх на свої рамена отамани Хмара та Завгородній, старшини Залізняк та Вернигора (автор цих спогадів), та два інших, та й понесли до могили.

Розпочався похорон.

Священик з дяком провели відповідні молитви, потім двійку співали, незабаром до їх співу приєднались козацькі голоси, що добре знали церковні співи і панахиду, і так утворився імпровізований хор.

Отаман Хмара стояв спереду, в почесній варті, через його плече висіла Миколина кабура. В почесній варті були: отаман Завгородній та старшини Залізняк і Вернигора, та два найближчих земляки Миколи.

Одна частина козаків стояла строем біля могили, а решта – навкруги. Коли священик закінчив відправу, запала надзвичайна тиша.

Тоді отаман Хмара виступив з прощальним словом:

– Більше року тому назад мені вперше довелося познайомитись з цією славною, відважною, тепер уже легендарною людиною – Миколою Бондаренком. В початку серпня 1920 року, коли почалось повстання, він більше як із

сотнею вершників приєднався до повстанського загону. Я на нього дивився із застереженням, просто приглядався і до його зовнішності, і до його хитро - мудрої поведінки. Сам він, як усім відомо, невеличкого росту, похила постава, широке чоло, великий мужній ніс, розумні чорні і про - низливі очі. Гадав я що це такий собі хитрун, а може бу - ти й підступник. Але згодом переконався що я дуже поми - лявся. Виявив що це не хитрун а дійсний патріот своєї Ба - тьківщини, не обманець а кришталевої чистоти людина в якій шире серце, людина козацького роду, роду чесного та відважного в якого з покоління в покоління плекалась лю - бов до своєї Батьківщини, козацького роду був Микола з Бондаренків що діяв під кличкою Кібець.

Свідомий українець, – продовжував от. Хмара, – від - даний народові борець за Волю України. Мало тепер роде наша окрадена земля, таких синів як Микола. Здібний во - як, непересічний приятель в небезпеці, статечний і помір - кований в діях, розсудливий і далекоглядний. Він завжди свої дії передбачливо обмірковував всебічно і тоді вже приймав рішення. І завжди нападав і перемагав, як не си - лою зброї то хитрістю і спритом.

Несподіванки, обіход, швидкість – це його методи яки - ми він перемагав ворога. Ці несподівані напади на воро - га і швидкість дій, наводили страх на ворога і кидали в паніку цілі ворожі загони. Не дарма дали вони йому пріз - вище – Кобець, бо він, як грім серед ясного неба, неспо - дівано з'являвся, хто зна звідкіль і зробивши спустошен - ня, нагло зникав. І перед ним не раз тікали в паніці не ли - ше малі загони, а й цілі будьонівські частини.

Після зведення порохунків з Володимирським ескадро - ном за замордованих наших побратимів та за замучену в тяжких муках родину, тоді сказав: Дякую Тобі Господи, що намічений плян я виконав, тепер я готовий на всі чоти - ри вітри. Тепер легше буде мені помирати в бою з воро - гом.

Важко нам, вірний друже Миколо, з тобою розлучатись.

Хто ж нам буде розповідати так, як ти розповідав про нашу історичну бувальщину: про козаків – Запорожців, про Мамаю і його могилу, про кіш Дорошенка, про по полю розкидані могили і про пам"ятники.

Тяжко нам тебе прощати і залишати в Надлаку, проте твоє коротке але змістовне життя завжди буде прикладом для всіх нас, дух твій бойовий, лицарський залишиться з нами на все життя. Ти помер славною смертю воїна і за це тобі С Л А В А і вічна пом"ять !

Отаман Хмара став на струнко, віддав салют, витяг з Миколиної кабури червону китайку і накрив небіжчику - ві в труні очі. Після цього козаки попрощались в останнє з своїм побратимом – отаманом Кібцем.

Труну закрили. Пролунала команда. Всі козаки виструнчилися. Жовто – блакитний прапор схилився над могилою. В могилу тихо спускали домовину. Останній военний салют : трикратний рушничний залп, і... лункі звуки прокотились просторами вічного спочинку чесного вояка.

Болісно гуркотіла падаюча земля в яму прикриваючи соснову домовину.

Біля церкви в Надлаку виросла свіжа могила над якою височів дубовий хрест.

Напис зроблений долотом на дубовому хресті сумно і болісно сповіщав живих про лицаря Кобця який спочиває сном праведника. Під написом дата: 1896 – 1921

Похорон закінчився поминальним обідом за звичаями українського народу, як і належить кожному православ - ному християнинові.

Після похорону короткий відпочинок. Червоні нас ще не виявили, а може й знали та не мали досить сили до наступу, нас не чіпали. Користаючись тимчасовим затишшям старшини стали розпаковувати пакунки та скрині, що відбили в червоних і розглядали майно та документи,приво - дили їх до порядку. Виявилось чимало пакунків з новими советськими грішми, – безвартісними паперовими купю - рами в мільйоновій вартості. Знайшлися й царські паперові

гроші, проте, в окремому пакунку виявили до тисячі золотих монет 5-ти рублевої вартости. В скринях знайшли скарби з ювелірної крамниці; сережки, перстені з коштовними камінцями, хрестики, ланцюжки та золоті годинники. Автор цих скромних спогадів і досі зберігає один із них, як дорогу пам'ятку. Чимало було й текстильного краму та шкіри. На одному возі були медикаменти та перев'язочний і інструментальний матеріал. Частину грошей отамани зразу роздали козакам, а решту грошей і цінностей зберігали в загальній повстанській касі.

В інших скринях було безліч різних списків: воєнні документи – накази з дивізії та з комісаріяту, всякі телеграми тощо. В пляшеті Пархоменка був такий же наказ, як і в Біляковича, але за підписом Лейби Троцького, а не Дзержинського. На тім наказі резолюція Будьонного: "Помкомдіву, тов. Пархоменку, для ісполнення".

В тому наказі продовжувалось:

"В погранічній полосе оставіть для охрани начдіва-тов. Котовского, на пространстве от Каменец-Подольска до Балти і ніже по рекам: Днестр, Збруч і Бог, а также і в населенних местностях заняты очиткой от белогвардейских і національних петлюровских банд".

Накази Троцького виконувались дуже точно. Червоні окупанти кинулись нищити українське відродження страшним терором, приборкуючи національний рух до Волі. Цією каїною роботою насамперед керував Пархоменко, винищуючи українську національно свідому людність, та грабуючи її власність.

Сльози і кров не упали на камінь, а проросли на доброму ґрунті і... сам каїн Пархоменко загинув від наших рук а загарбані ним українські скарби потрапили до повстанської скарбниці.

За віддану працю окупантові комуністична влада поставила Пархоменкові пізніше в селі Бузівці пам'ятник.

Отаман Завгородній та Залізник, який вів спец-частину, перечитуючи ті накази, вивчали їх і робили висновки,

які були надто сумні. Польсько – большевицька війна була закінчена, військо УНР було інтерноване поляками й ув"язнене в таборах та позбавлене перспектив продовжувати боротьбу за Самостійну Україну. Як виявилось, на поляка ні в чому не можна покладатись, поляк завжди лишається тим самим поляком, яким він був.

Але повстанцям нема куди діватись, а тому вирішили продовжувати похід на Захід, бо все ж жевріла іскра надії на з"єднання з військом УНР.

Щоб не дочекатись нападу на нас в Надлаку, збираємося в дорогу і на третій день увечорі вирушили. Вийшли в напрямку на схід, але потім повернули на захід. Так робили тому, щоб місцеве населення та шпигуни не могли знати справжнього напрямку нашого маршу.

Проїшли якусь віддаль, і на світанку зупинились у невеликому селі біля річки Синюхи. Тутешні люди займалися рибальством і дуже радо гостили нас рибою. Стояли ми тут одну добу, поки наша розвідка виявила, чи була можливість нам рихатися вперед за призначеним пляном.

Розвідка дізналася, що за Синюхою також оперують спецчастини Котовського. Ці пекельні частини п"яних голворізів мали широкі уповноваження тероризувати населення і вільно гуляли по обох берегах Богу, доходили також і до Синюхи.

Не було такого села куди б не заїздили червоні кати Котовського, вишукуючи петлюрівців і "бандитів" – партизан. Роз"їжджали вони по вулицях, стріляли, розмахували шаблями, піячили й грабували та об"їдали українське селянство. Коні у них були добрі та й відживлені, самі вони ситі та п"яні.

Повстанське ж військо і коні були змучені всіма труднощами партизанського життя: постійні переходи, нестача харчів і фуражу та безперервні воєнні дії з переважаючими силами противника. Всі були такі ослаблені, що навіть місцеве населення впізнавало хто ми.

Під одним селом, біля Синюхи, напала на нас части-

на Котовського. Зірвалася стрілянина. В бій вступати ми не бажали і стали відходити дорогою до лісу Спорного.

Як і завжди в таких випадках, ми розділилися на групи і одну з них негайно направили в засідку, а друга, відступаючи, манила ворога за собою. Раніше засідками та наскоками оперував Кібець, а після його смерті от. Хмара доручив цей відділ кінноти старшині Залізнякові.

Залізник узяв із собою до півсотні кінноти та два кулемети і чвалом обскочив лісок та засів на краю ліса, при дорозі, якою мали відступати повстанці.

Отамани Хмара й Завгородній, що ставили спротив, почали відступати а потім і втікати тією дорогою. Побачивши цей відступ, котовці з криком і стріляниною щосили погналися за повстанцями.

Коли частина партизанських загонів проскочила в ліс, а частина ще була під лісом, ворожа лава дуже наблизилася, Залізник відкрив вогонь. Передні ряди червоних вершників лягли покотом, а поміж рештою зчинилася неабияка паніка: почали тікати назад і зникли.

Бій пройшов вдало. Котовці мали таку добру зустріч, якої й не сподівалися. Втрати їхні були великі в людях та і в конях. Число вбитих досягало до півсотні.

Після бою повстанці пройшли по бойовищу поміж раненими та вбитими. Ранені підіймали догори руки й просили помилування. Партизани ж перевірили кабури в сідлах та взяли один кулемет і багато набоїв до нього, рушниці, шаблі й нагани. Поле бою залишили для уборки Котовському.

Після такої зустрічі погоня за нами котовців в цій окрузі припинилася на довгий час.

Повстанці ж після такої вдалої баталії зупинилися в одному селі й відпочили. Отамани Хмара й Завгородній скликали нараду старшин та розглянули й обговорили всі моменти минулого бою. При цьому подякували ст. Залізнякові за вдалий напад і прочуханку, яку він зробив котовцям.

Між тим від розвідки наспіли відомості куди і як по-

встанці мусять переходити, прямуючи на Захід. Через річку Синюху перехід був ще неможливий, лід був тонкий і треба було шукати мосту.

Довелося маршувати до Новоархангельського де й перейшли річку та взяли напрямок на Покотилове і його ліси. Недалеко лісу протікає легендарна річка Ятрань, яка "круто в"ється і по камені шумить" . . . В селі Орловій її перейшли.

Тут був міст і гребля, де стояв турбиновий млин та круподерні, що мололи для комуні і виробляли перлові крупі. При цій нагоді й ми запаслися потрібною кількістю борошна та крупами.

Проїшли Голованівські ліси, піднялися вгору по Богу до Тростянця, де й натрапили на іншу частину Котовського. Бій був невдачний і ми з двома раненими відступили до Тернівки і там зупинились.

Розвідка принесла відомості, що всі села від Богу і на захід до самої Польщі й Румунії заповнені кіннотою Котовського а з ними і спецчастинами, які маршують з села до села і тероризують населення, роблячи чистку від "петлюрівських банд". Наше пересування на Захід стало загрожене, або й зовсім неможливе. Тут знову виникло питання: що робити?

Отамани Хмара і Завгородній вирішили скликати нараду, на якій вирішено припинити марш на Захід і ждати до літа в місцевих лісах та селах. В літі, коли степи одягнуться травою, а ліси вберуться листям, то легше буде маскуватись і робити переходи. А тим часом треба вертатись назад до Холодного Яру і довколишніх лісів.

В Холодному Яру є ще пару добрих землянок, так начеб і перезимувати буде добре. Поворот назад був мало підозрілим, бо деякі частини червоних відходили в тил для демобілізації.

Звідсіля командировано двох козаків - добровільців до Уряду УНР, в Польщу, з особливо важливими документами від повстанців Холодноярців, щоб узгіднити спільні

воєнні дії, або й спільні пляни боротьби в інших умовах...

З Тернівки повертаємось назад через Рижівку та інші села, назви яких тепер не пам'ятаю / те що було занотоване, залишилося в землі і, гадаю, давно зогнило/. Перейшли Синюху і взяли напрямом на Малу Виску, а з Виски до Звенигородки, щоб зайти до отамана Гонти, що перебував у цій окрузі.

Проходимо селами мов би червона частина, ми нікого не чіпаємо, і нас ніхто не зупиняє. Де потрібно то зупиняємось на постій, харчуємось і об'їдаємо селян... Дійшли до Мокрої Калигірки, де стояли загони отаманів Гонти і Гризла. Вони були дуже раді нашому приїздові і прийняли нас як рідних, гостинно.

Навколо них блаженна тиша і Божа благодать. Ніхто в цій місцевості не воює, ніхто нікого не переслідує, не ворогує і не ганяється.

– Що це є, другий світ? – запитав от. Хмара Гонту.

– Тимчасове замирення з комуною, – жартома відповідає Гонта.

– Дивно! І давно це сталося?

– Щойно оце започаткували.

– В такому разі може й ми скористаємо з вашого перемир'я та трохи відпочинемо, хоч виспимось та доладу себе приведемо, – сказав Хмара.

– Будь ласка, ми дозволяємо, – посміхнувся Гонта.

Отаман Хмара постояв, почухав трохи потилицю й пригадав: що ж, за вами слідкує 145-та червона дивізія Яхонтова і Дибенка, штаб якої знаходиться в Звенигородці. Та й незабаром від червоної дивізії до табору Гонти прибула "мирова делегація", на чолі з самим Дибенком.

Делегація ще раз запропонувала перемир'я, і показала наказ підписаний трійкою: тов. Л. Троцьким, Балицьким та Якіром яким, цим наказом, проголошувалась амнестія всім повстанцям, які негайно складуть зброю, припинять будь яку боротьбу з большевиками, і перейдуть на мирне життя та активне будівництво.

Війна скінчена, підкреслювала делегація, ми всі повинні включитися до відбудови зруйнованої війною країни. Кожному з вас вільно вибирати собі працю хто де хоче: хто до червоного війська, хто додому а хто на виробництво, або куди захоче.

Згідно нашому наказу оголошуємо вам протягом цілого місяця, аж до першого січня 1922 року перемир'я, і просимо вас точно його дотримуватись. Так само бажано щоб і ви вибрали свою делегацію і прислали до штабу дивізії для уточнення переговорів, - продовжував Дибенко, - а ми можемо лишитися у вас, в таборі закладниками, але щоб наше життя було в безпеці.

Червону делегацію затримали. Вістка про її прихід до повстанців блискавкою дісталася до загонів Гонта і Гризла, і багато місцевих повстанців, пройняті духом амнестії почали мріяти про мирну працю в своїй господарці.

Деякі козаки, спокусившись приманкою ласкавих слів в оголошеній амнестії, збирались залишити загін і відійти в мирне будівництво, як закликав підступний ворог.

Отамани Гонта і Гризла вимушені обставинами, скликали негайно нараду. На нараді погодились вислати делегацію до червоної дивізії.

Отамани Хмара і Завгородній були рішучі противники довір'я до ворога і до амнестії, але командири й козаки їхніх загонів домагались вибрати і тоже послати делегацію. Вибрано було чотири особи на чолі з ревним прихильником амнестії, сотником Бойком.

Домовились двох червоних делегатів залишити закладниками, поки не повернеться делегація із штабу дивізії Яхонтова із Звенигородки.

Повстанську делегацію до штабу дивізії супроводив, показував шлях один з червоних делегатів. В штабі червоної дивізії наших представників вітали чемно, гостинно, добре частували та протягом тижня умовляли піддатись і не блукати лісами, а йти цілком певно, спокійно до свого рідного дому, і що нікому нічого не станеться, - запевняли

червоні пропагандисти в дивізії.

— А коли не хочете повертатися додому, то можете їхати з нашими, червоними до Києва, - пропонували.

На закінчення побуту в червоних, наша делегація подякувала за гостинність і вияснення та запевнила червоне начальство, що відозва про амністію буде поширена серед повстанців, і хто схоче то піде зараз, а остаточно відповідь обіцяла подати за два тижні. Пояснили, що цю справу треба узгодити і з іншими повстанськими загонами.

Час минав. Кінчалась осінь, наступала сувора зима.

Коли делегація повернулась, отаман Гонта скликав поширену нараду.

Голова делегації зробив доповідь про вислід переговорів та прочитав знову наказа про амністію.

У дискусії думки присутніх поділились і більшість була схильна довіритись на большевицьку амністію. Отаман Хмара застерігав не довірятись на амністію в ніякому разі:

— Нам же добре відомо, що це є підступ і обман, — говорив отаман. — Адже ж і раніше вже наші пробували тієї амністії і що з того вийшло? Підступом заманили та знищили. Так і тепер, заберуть і знищать як не зразу то пізніше.

Тим, хто хотів зразу піддатись, Хмара дораджував:

— При першій нагоді, коли вас відпустять, їдьте подалі від своїх домів туди, де вас ніхто не знає і не видасть до рук міліції чи ЧеКа.

Були такі, що обурювались за це на Хмару, кажучи йому, що вони хочуть іти додому, а не хто зна куди.

Після Хмари говорив Завгородний. Він витяг із своєї пляшети таємного наказу червоного комісара Лейби Троцького до командира Будьонного і з цього наказу почав читати ті уступи, де було написано: "все петлюровські остаткі, белогвардейщину і банди вилавлівать і унічтожать".

Більшість присутніх подякувала отаманові за цю важливу інформацію, але дехто говорив, що то, мовляв, було так колись, а тепер інакше.

На закінчення Завгородній додав :

— Комуна не змінилась, яка була раніше, така вона і нині, то й довірятись їй не можна. Але, хто хоче, то нехай звіряється на амністію. Ми вас попередили, а ви робіть, як самі знаєте.

Всі відомості, які привезла делегація, було оголошено на цій поширеній нараді, а потім і поміж відділами.

Значна частина козаків піддалась підступному більшовицькому закликові і готувалась відходити з повстанських загонів.

Отаман Гонта був у розпачі. Нарікав на безнадійний і небезпечний стан, на поразку і т.д. Шкода було йому добрих козаків, з якими разом довгий час боролися, сміливо дивилися смерті в очі, вірили в свою перемогу, що здобудуть волю Україні... Але зрада союзників, незчисленна сила ворога, і відважні побратими заломились.

— Але, так чи інакше, мусимо й ми, Пилипе, шукати собі якогось безпечного місця, — не раз обзивався Гонта. — Надокучило врешті—решт роками блукати по лісах та степах і ховатись у норах, мов звірина.

— Не журись, Іване, — розважав Гонту Хмара, — то правда, що тяжкий час настав для нас, але ж ми повстанці, що присвятили себе визвольній боротьбі за нашу Батьківщину, то мусимо все зносити: поразки, незгоди і навіть смерть. Ми попередили козаків перед підступною й зрадливою політикою червоних, тепер кожному з них вільно шукати свою долю. А ті, хто бажає відійти, нехай собі йдуть. Вони люди дорослі і мусять розуміти, що вони роблять.

— Ми ж, — продовжував Хмара, — з останньої зупинки під Богом послали своїх надійних хлопців у Польщу, до Уряду УНР, до штабу Армії. Забезпечили ми їх необхідними документами, грішми всякими, навіть золотом і спо-

діваємось, що вони туди прибудуть і докладно поінформують штаб Армії про наш стан. То ж мусимо чекати повороту наших посланців, деє біля Різдва, або весною. Привезуть вони нам розпорядження, вказівки про дальшу боротьбу і в якій формі. Отже, будемо міцно триматись до весни, а тоді вже остаточно вирішимо про наше майбутнє.

Надходило Різдво Христове. Народ, хоч і в тузі, та недостатках, але готувався до свята.

Свят-Вечір... У кожній хаті на покуті снопик жита й сіно, на ньому традиційні страви - кутя й узвар, всі дивляться на небо коли засяє вечірня зоря щоб сісти за стіл до урочистої вечері, а дівчора поспішала нести вечерю до своїх хресних, до дідусів і бабунь.

До св. Вечері, бувало, запрошували подорожніх, бідних, самітніх, а для відсутніх чи для душ померлих за столом залишали вільне місце.

В час визвольного-революційних подій, повстанці та армія УНР, в ці дні часто гостили по хуторах і селах з селянами за спільним святочним столом. І все це було таке дороге та рідне, таке свіже мов би відбувалось учора.

Холодноярські отамани Хмара і Завгородній в 1921 році, сівши за святвечірній стіл, насамперед спом'янули в урочистій тиші полеглих своїх вояків, побратимів - козаків, відвівши вільне місце за столами. Довше патріотичне слово виголосив Хмара, підкресливши що вони віддали своє життя за Волю України. З жalem згадав він і цілий український народ перед яким стелеться многа страждальний шлях під московською неволею.

- Комуна, - говорив він, - щоб лекше нас побороти, поневолити, поділила нас на кляси; багатіїв, середняків, бідняків та наймитів. Нацьковує одних проти других, сіє ненависть, ворожнечу, злобу щоб ми самі себе поїдали, нищили а комуна на цьому мала користь.

Багатіїв, продовжував Хмара, комуна вже знищила, а тепер черга прийшла до середняка. " Ми тобі дали землю,

кажуть большевики, а ти нам давай хліба, а коли не хочеш добровільно дати, силою заберемо". А бідняків поки заспокоюють обіцянками. А як владу закріплять за собою, то і до бідняків прийде черга.

— Я ставлю пряме питання, чи приносив коли будь-який пант, чужинець добро поневоленому народові? Ніколи! Він приходив для визиску, для насильства і грабунку!

— Правильно! - дружньо відповіли старшини Хмарі.

Отаман продовжував:

— В часи визвольної боротьби наш нарід мусів би стати одностайно в лави Армії УНР, гідно обороняти Самостійність України, на жаль того не сталося. Одним набридло воювати, другі втомилися, інші сподівались що хтось інший вибере їм Україну, а були ще й такі що пішли за славу, за нагороди в лави ворожої армії. І так неволя знову над нашою знедоленою Україною.

Отаман тяжко зітхнув і продовжував:

— Грушевський і Симон Петлюра не мали сили цю розбурхану стихію спрямувати в одне русло і кинути на воєнопрога, дати большевикам належну відсіч. А тут і з іншого боку небезпека. Німці на спілку з землевласниками — поміщиками скинули Уряд УНР і поставили Гетьмана, який в обороні поміщицьких маєтків своїми карними загонами підняв проти себе 75% населення. І цим своїм нерозумним вчинком допоміг большевикам а себе повалив.

Після відходу гетьманату, прийшла Директорія на чолі з Петлюрою, але й вона не була в силі навести порядок бо в нашому запіллі наплодилось безліч отаманчиків, які поборювали один одного і цим допомагали комуні.

1920 рік, почалася Польсько-Російська війна. Армія УНР пішла в наступ. Ми думали допомогти і вигнати комуни зі своєї Батьківщини. Народ наш уже впізнав доброту комуни і на наш заклик ставав у повстанські ряди, але трагедія була в тім, що не було зброї. Тепер не ті часи, що йшли проти ворогів з кійками, косами, вилами чи шпичками /шпичками/. У комуни є гармати, кулемети, гвин-

тівки, набої й гранати, що виробляються в їхній Росії.

Ми мали частину озброєних, а інші мушили добувати у ворога собі зброю. Спільники зрадили. Чи в такому стані могли б ми перемогти мільйонову червону армію? Звичайно, що не могли.

Отаман Хмара продовжував :

— Про себе і про вас я менше дбаю, наша доля вирішена, а що в майбутньому робитиме комуна з нашим народом, того я не знаю.

Виступав Завгородній і старшини, вони запевняли, висловлювали глибоку віру в майбутню перемогу України за свою державність з московським зайдою.

Старшина Залізник в своїй промові висловив думку що большевики, перемігши Україну доберуться й до інших. Що Північ велика, лісів там рубати досить, туди й будуть висилати непокірних де вони рубатимуть ліси, добуватимуть золото, руду та інші поклади й будуватимуть московщині і большевикам міста та комунізм.

На наших, українських родючих просторах большевики заведуть комуни, заставлять людей в комунах працювати, увесь хліб під вартою відправлятимуть в московщину а в селах люди голодуватимуть. Я думаю, що так робитимуть московські большевики, бо так робили царі. Адже ж люди старі ще знають як кат Петро І-й загнав наших козаків на північ будувати Петербург на болоті, і що з того болота в Україну ніхто не повернувся. А ще розповідають як лярва Катерина друга, тоже цариця московська, січ нашу зруйнувала. Те саме й тепер наближається на Україні.

Після цього обговорення існуючого стану, старшини розійшлись по своїх мешканнях.

Так скориставши з спокійного періоду, козаки перебували в цьому затишному селі і новий рік. Потім перейшли до іншого села і там відсвяткували Водохреща, напились свяченої, спожили спільний обід і намітили плян дальшого вимаршу.

Подякувавши господарям хати за святочний обід, ста-

ршини розійшлися.

Другого дня ранком рушили в дорогу, так як плянували: на Журавку, Турію, Розливи, Лементарівку, Розумівку і далі... Маршували без поспіху. По дорозі боїв з червоними обминали, маскуючись як червона частина що переходить до Кременчука на демобілізацію. В дорозі іноді від 10 до 20 козаків відокремлювались, їхали до недалеко сел щоб роздобути печаток та штампів різних комуно – советських самоуправ, це для виготовлення повстанцям на випадок самоліквідації, потрібних посвідок.

Зайшли до лісу Раєвського, тут мали невеличке пристановисько. В цьому лісі до загону от. Завгороднього, з тактичних міркувань, знову приєднався Гриць Довженко, мешканець Федваря. Він, як вище згадувалось, був ранений і довгий час перебував на лікуванні у потайному місці. Вилікувавшись, прийшов був додому відвідати родину, але за ним прибула советська міліція на чолі з чекістом, заарештували. Зв'язали Довженкові руки і ноги, і залишили під охороною міліціонера, а самі перейшли в другу половину хати переночувати.

Охоронник Г. Довженка задрімав, жінка Довженка розрізала йому зв'язані руки і дала ножа. Довженко розтяв мотузку на ногах і був вільним. В цій хвилі охоронник відкрив очі, Довженко вдарив його ногою в живіт і він покотився. Вирвавши з рук міліціонера рушницю, Довженко вискочив прожогом на подвір'я, і поміж деревами та кущами утік. Повернувся назад до своїх побратимів – партизан.

Це була загальна радість що Гриць врятувався і повернувся немов би з того світу. Але тут же зродилась в партизан тривога що чекісти помстяться над його дружиною й дітьми за втечу.

Це партизанське передбачення здійснилося. Незабаром дійшла чутка що чекіст справді замордував доню Довженка, а дружину арештували і відправили до Златопілля, а звідтіля до Одеського ЧеКа яке очолював Красний

Льова. 19 травня 1923 року її було розстріляно. Малолітній синок Довженка чудом лишився живим. Сусідка, що мешкала в другій половині хати, сказала чекістам що це її син, і цим добросердечним вчинком врятувала життя хлопчикові.

Так жорстоко комунари мстяться на своїх противників.

*Михайло Дорошенко та Гриць Довженко,
побратими по зброї 1920–22р.*

Гриць Довженко передав дозвіл тій жінці й далі мешкати в його хаті та доглядати синочка. Сам же він діяв у партизанському загоні аж до половини 1923 року, а потім, в час самоліквідації партизанки, змінив собі прізвище, так як і інші, назвав себе Плужником і став сибіряком. Одружився з партизанською розвідницею Галиною, що походила з Лементарівки, і помандрували обоє на Волинь, де во-

ни дістались до Шляхової і там замешкали. Добрі приятелі допомогли знайти працю, влаштуватись і там вони щасливо прожили п'ять років.

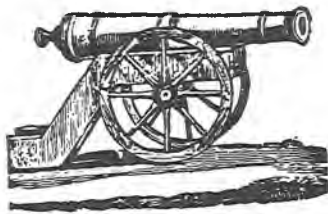
Дружина Галина, як розповідав Гриць, дуже часто хворіла, бо будучи розвідницею довелось її зазнати багато труднощів, лиха, голоду і холоду. Там і застудилась.

Після смерті Галини, перенісши ще одну болючу втрату, Гриць зійшовся з удовою, що була старша від нього на 14 років. В 1941 році, коли вибухла війна з німцями, Довженка обставини змусили залишити жінку, з якою прожив він 10 років і повернутися у своє рідне село Федвар. Там він поселився біля сина, у своїй хаті.

Коли ж німці почали відступати, а насувалася знову з півночі комуна, Гриць Довженко вдруге залишає сина, рідне село і свій край та й мандрує у світ—заочі.

Пощастило йому пережити війну, еміграцію і добратися до С.Ш.А. Нині доживає віку в окрузі Чикаго й належить до парафії Св. Софії.

Отамани Хмара і Завгородній пробули біля Гонти більше двох тижнів, маючи можливість спокійно відпочити самім і дати відпочинок стомленим, виснаженим косям. Потім знову повернулися до своїх лісів.

Гонта ж із своїми партизанами, які не бажали піддатись червоним на їхню підступну амністію, залишився на своєму старому, втопаному місці. Зробивши реорганізацію свого і Гризлового загонів, він з козаками відпочивав та уважно слідкував за всіма рухами ворога.

Закінчувався місяць перемир'я, а Гонта ніякої відповіді Яхонтову не давав.

Яхонтов знову прислав свою делегацію, але цим разом уже без Либенка і без представника вищої ранги, а тому Гонта не схотів і говорити з ними. Тільки й сказав їм :

– Вертайтеся назад і більше до нас не приходьте. Досить з вас тих, яких вже заманили. Ми будемо чекати, та побачимо, що ви з ними будете робити.

Після закінчення перемир'я знову почалася війна.

Червоні перші пішли в наступ, а партизани оборонялися, а згодом перейшли теж у наступ.

Боротьба настала жорстока, ніхто в боях не піддавався живим і про амністію не думали. Ворог скаженів і нахвалявся, що всі банди скоро будуть знищені. Червоні розділили своє військо на частини та намагалися оточити повстанців, але ті з оточення завжди щасливо виходили, бо знали свою місцевість, хоч і кривавились та склали жертви на вівтар Батьківщини...

Минуло чимало часу з того дня, коли в наслідок пе-

ремир" я, сотник Бойко і чотовий Пугач з сотнею повстанців відійшли до Звенигородки в штаб Яхонтова та Дибенка. Вони повірили в амністію і пішли, щоб одержати, згідно обіцянок, вольну волю.

Настав 1922 рік. В кінці березня до отамана Гонта в ліс прибув посланець і просив, щоб Гонта провідав свого колишнього сотника Бойка в одному довіреному місці, де він переховується.

Переконавшись у щирості посланця, Гонта взяв відділ козаків і однієї ночі поїхав на побачення.

В низенькій теплій хаті, при світлі полохливого каганця, Гонту зустрів, шкандибаючи на ранену ногу, сотник Бойко і вони тепло потисли один одному руку.

А далі Бойко розповів таку історію :

– У Звенигородці в штабі дивізії нас зустріли дуже гостинно, з обіймами. Політкомісар Дибенко влаштував нам особливе прийняття з добрим обідом. На цьому обіді він промовляв до нас чистою українською мовою.

Він сказав :

– Вітаю вас, товариші, і радію, що нарешті ви усвідомили свої помилки та покинули того безглуздного Гонта, який вас морочив та водив по лісах, що, як мені відомо, досягають і до Холодного Яру. Тепер радянська влада про вас турбується і зробить усе, щоб ви були людьми й повноцінними громадянами своєї радянської країни.

– Війна закінчена ! – продовжував Дибенко. – Настав новий мирний час, коли ми з вами повинні відбудувати свою, зруйновану війною, батьківщину. Україна є і буде самостійною, ми маємо свій уряд, що міститься в Харкові, а згодом переїде до Києва. Вам, молодим людям, здібним до роботи треба вчитись і працювати для блага своєї рідної країни. Наша молода батьківщина вас потребує і ви мусите їй допомогти.

– Ми оточені білогвардейщиною, – вів далі свою промову політкомісар, – і мусимо її позбутися. Ви також не навидите поміщиків і не потребуєте їх. Ви может бути до-

брими червоноармійцями і командирами та охороняти кордони нашої батьківщини. Пропоную вам вступити до школи красних командирів у Києві, або ж до школи червоних старшин у Харкові. Хай кожний вибирає, куди хто хоче. Я вам раджу поїхати разом зі мною до Києва, там оглянемо історичну старовину, історичні місця, а потім уже, хто куди захоче.

Після Либенка виступав з промовою сам генерал Яхонтів. Говорив він не довго, лише висловив своє задоволення з тієї події, яка відбувалася. Привітав усіх та теж рекомендував поїхати в Київ, нібито на екскурсію.

– Більшість партизан, – продовжував Бойко свою розповідь, – були захоплені таким гарним прийняттям та обіцянками. Були, правда, й такі, що говорили: "з великих обіцянок мало коли буває щось доброго, а більше злого!"

– Після прийняття, – говорив далі Бойко, – і смачного ситого обіду, дехто з метких хлопців зуміли зникнути. Далі, щоб не розбіглись усі, нас було взято під варту.

Уважно, не пропускаючи жодного слова, слухав Гонтата оповідання свого побратима, а той продовжував:

Незабаром Либенко повіз нас до Києва, де нас зустріли привітно і примістили в школі червоних командирів, де були вже вищі й нижчі кляси. Нас, новоприбулих перевірили за здібностями і знанням та й розмістили в касарнях, по клясах.

– Тепер уже нас зобов'язував військовий режим і дисципліна. Без дозволу за ворота – ні кроку. Спочатку ввели нас під команду, разом з іншими курсантами, по деяких музеях і показали важливі історичні місця, а пізніше – лише наука. Ніхто вже не міг вийти за ворота. Навчання розгорнулось на повний хід: словесність по клясах, а муштра у великому дворі школи, який був обнесений високою огорожею з колючими дротами зверху. Вчилися ми наполегливо і почали зивкати до нової ролі курсантів та забувати потроху своє недавнє минуле.

– Так минуло, – розповідав далі Бойко, – біля трьох

місяців часу, а потім пройшла чутка, що частина курсантів має виїхати до Харкова в школу червоних старшин, і бажаючі можуть зголошуватись у своїх командирів.

Майже всі ми зголосились і раділи такій зміні, сподіваючись побачити якесь інше, своє середовище і інший, ліпший світ та кращі умовини.

Одного дня, по обіді, усіх нас і нам подібних, по списках, викликано і поставлено в лаву та оголошено, що всі ми відряджаємось до Харківської Школи Червоних Старшин у Харкові. Виявились такі що не хотіли переїжджати в Харків, просились бути в Києві, але було всім ще раз сказано що ніяких змін вже робити не можна.

Після цього було наказано готуватись до виїзду, забрати кожному особисті речі і зібратися всім до казарми Б, і там бути готовим в дорогу. Ми зібрались.

По дванадцятій годині ночі нас вивели на подвір'я, де стояли проготовані вантажні автомашини, на які нас усіх розмістили і під сильним конвоем повезли на станцію Київ—Товарова. Тут на нас чекали товарові вагони з вікнами загратованими колючим дротом, до яких нас і наладовано по 40 осіб до вагону.

Тоді ми зрозуміли, що справа кепська, бо до школи в таких вагонах не везуть.

Постояли ми в Києві цілий день до вечора, аж тоді наші вагони причепили до якогось потягу і повезли в напрямку Знаменки.

Всі ми тепер побачили, що везуть нас до Харкова, до відомої в'язниці на Холодній Горі, на фізичне знищення, а не до школи. І я вирішив за всяку ціну тікати...

З великим зусиллям зірвав я з вікна колючий дріт. Рукі порізав і пошарпав, але болю я не відчував — думка була моя за вікном.

Минули станцію Цвіткову, прямуємо до Бобринської. Тут я виліз за вікно і впав на ходу під насип, упав і покотився... Радість життя заливала мої груди.

Варта помітила і почала стріляти. Ранили мене в но-

гу, але не вбили.

До світанку я згарячу зайшов далеченько від місця мого причалу, до благословенної землі і заховався та відпочивав. Одне моє щастя: на дворі потепліло, весна наближалася а тому й не замерз ночуючи в полі під скиртою. Аж на третю ніч добрався я до Киселівських хуторів, де й розповів про свою пригоду. І мені люди повірили, перев'язали мою рану і перевезли мене сюди, до Шполи. А тепер я і маю притулок у свого брата.

Я, пане отамане, - продовжував сотник Бойко, - дуже помилився повіривши в амнестію, і бажав би хоч одно ще добре діло зробити, поки живий, повідомити тебе, друже отамане, розповісти тобі і побратимам про підступ та обман. Щоб знали ви, як заманюють нашого брата повстанця амнестіями та що справді роблять з тими, хто піддався большевикам на віру.

Не гнівайся на мене отамане, - вів далі Бойко з сумом, - що гірка доля завела не одного з нас в сліпий кут. Бо ми не маємо сили, перемагають нас вороги. Ти рятуйся сам, та й іншим допоможи врятувати життя всіма можливими і доступними тобі засобами, пробирайтеся на Захід, за кордон. Якийсь час я буду пробувати переховатися тут, а потім і сам подамся десь далі, підшукаю спокійніше місце. Дуже мені шкода тих хлопців які повірили в амнестію, повірили в брехню "трьох жидів верховодів", що оголосили амнестію. Тепер всі наші хлопці загинули...

Отак, слухаючи журливу розповідь Бойка, отаман Гонта і його варта та господар хати, посиділи всі разом при гостинному стлі, підкріпилися чим Бог обдарував, а тим часом прийшла пора й вирушати. Попрощавшись, від'їхали своєю дорогою.

Коли вернулись до свого табору, отаман Гонта зібрав усіх повстанців і розповів їм почуте, яка доля чекає всіх тих що повірять в большевицькі обіцянки, повірять в амнестію.

Минав час, повстанські лави маліли щодня, але в ам-

нестію вже ніхто не вірив.

Отаман Ґонта не вступав у бої з ворогом, не мав сили і обмежувався лише незначними наскоками в разі потреби. Дехто з повстанців лишав загін, конспіруючись переходив на мирну працю, вливався до загального людського моря. Але решта все чекала і сподівалась якихось змін. Нетерпляче ждали повернення посланця з Польщі, а може й самого уповноваженого від уряду УНР і штабу Армії.

Нарешті прийшла довгождана весна 1922 року, але й вона не принесла бажаних надій і щастя повстанцям. Їхні загони щодалі то меншали. Хто міг, відходив і якось влаштуовався на цивільну працю.

Але все ж лишалася чимала частина козаків, які ждали посланця з Польщі і розпорядження від Уряду УНР, і дочекались його серед літа.

Одного соняшного запашного дня до Холодного Яру прибув сподіваний посланець із Польщі, а з ним і уповноважений від Уряду УНР, на прізвище полк. Бойко!

Отамани повстанських відділів та їхні заступники зібралися до Холодного Яру на нараду, яку, вступним коротким словом, відкрив отаман Ґонта, та попросив до слова уповноваженого полковника Бойка.

Полковник Бойко після короткого привітання, розповів зібраним те, що вже повстанці чули, та не хотіли бійго більше чути.

– Я, – почав полковник Бойко, – є уповноважений від нашого Уряду і штабу Армії УНР. Прибув до вас із дорученням від штабу Армії, щоб сказати вам в якому стані ми тепер перебуваємо. Польща припинила війну з більшовиками, помирилася з ними. Наше військо інтерноване і тепер перебуває за колючими дротами в таборах. На жаль, ніяких надій на краще майбутнє Уряд УНР не передбачає. Ніхто не хоче прийти нам на допомогу. До кого ми не зверталися – скрізь відмова. Ми безсилі!

– То ж Уряд УНР, – продовжував полк. Бойко, – звер-

тається до вас з закликem припинити повстанські дії, і не пробувати більше підіймати повстання, бо нагода до того минула.

— Мусите подумати тепер про самоліквідацію і перехід до громадської праці. Помагайте відходити в запілля, добре конспіруйтеся, пристосовуйтеся до місцевих обставин. Кому є можливість, трапляються шляхи — пробирайтеся в Польщу, Румунію, взагалі на Захід. Вас там приймуть і допоможуть, про це вже подбає Уряд УНР.

Ми будемо, мусимо ждати слушного часу, сприятливої нагоди, якщо діждемось, щоб відновити нашу боротьбу. Ми віримо, надіємось що така нагода прийде, пізно чи рано а світ впізнає що то за большевизм, комуна сама себе покаже своєю діяльністю. І наш нарід, збаламучений большевицькою пропагандою, колись очуняє, витверезвиться з чаду большевицьких обіцянок, раю на землі.

Полковник Бойко своєю інформацією, своїми прогнозами остаточно всіх приголомшив. Почалась широка й запальна дискусія — що робити? Довго говорили, виступали одинцем, вели суперечки в гуртках, але доброго виходу з скрутного становища ніхто не бачив. Так і розійшлися. В своїх загонах кожний отаман мусить оголосити своїм старшинам і козакам про почуте на цій нараді. Допомогти документами та грішми всім тим що відходять до приватного життя. Хто ж не хоче, або не може лишатися на рідних землях, тим допомогти перейти кордони на еміграцію, добре забезпечивши документами, в Польщу чи Румунію.

Отаман Чирнота, який, після смерті Чучупаки, прибрав собі кличку — Деркач, зголосився що він і далі лишається в Холодному Яру.

Отаман Гонта, в свою чергу вирішив лишатися на своїй любій Звенигородщині, Хмара залишив собі округу Чути і Чорного лісу.

Завгородній має намір піти на захід, а покищо, тепер в цей не певний час вирішили розділитись з Хмарою. Біля ж Хмари залишаються всі ті, які хочуть відійти. Хмара по -

чав дбати про ліквідацію свого загону як найшвидше. Він почав видавати посвідки й гроші і спрямовував хлопців переодягнених в цивільне до Херсону, Миколаєва, Харкова й інші міста, де вже були свої люди, і там їх влаштовували на працю.

Коли в загоні нікого не залишилося, помандрував в далеку дорогу і сам Пилип Хмара. Після дворічного побуту і праці на виробництві, устаткувався і забрав до себе дружину й сина.

Ті, що не мали наміру самоліквідуватися, або ж плянували мандрувати на Захід, десь в чужі краї, приєднувались до отамана Завгороднього, він погодився на це, тому що мав деякі зв'язки і знав західній світ.

А тим часом загостило літо. Населення працює на полях, обробляє свої ниви, дерева й ліси причепурились зеленим листям, повиростали густі й буйні трави і вся земля в запашному квітінню.

Ой, як же гарно стало на білому світі.

Цвірінькають пташки, шебечуть соловейки ранніми ранками і пізніми вечорами, а жайворонки в небі, а перепели в пашнях, а бджілки медоносні, а ... Боже, яка краса! Тільки партизанам нема спочинку ні днем ні ночами, потривально боротись проти завойовників за свою Батьківщину, їм гірше всіх на світі. Ворог міцніє і закріплюється.

Два роки минуло в боях. Блукали взовж і впоперек по правобережній Україні, від Дніпра до Вапнярки, а від Гніваня до Балти. Майже не було там місцевости, щоб партизани не знали її лісів та ярів.

— Ходити більше немає сил, а надій на краще майбутне — ніяких... Жити хочеться і якимось треба! — так іноді на дозвіллі міркували повстанці. Намагались винести якусь рішення,

— Що було, те минуло! Побачимо, що буде далі! — підбадьорювали інші.

Літо 1922 року. Отаман Завгородній зі своєю групою розпочав перемарші, шукаючи шляхів переходу до Поль-

ші, чи Румунії. А пробратися туди не так то було й легко. Прикордонна смуга сильно охоронялась, а крім того, давали ще й нагороди кожному, хто виявить втікача. А хто не виявить аховає втікача – тому розстріл. Та все ж світ не без добрих людей, були такі, що й допомагали.

Дійшли повстанці до Богу, перейшли його і попрямували лівіше Вапнярки. Пробіралися лісами, але часті села не дуже сприяли конспірації.

Крім того виникла нова проблема: пробіратися за кордон всією групою не можна, бо тому противилась Польща і велику групу вона могла б інтернувати.

Радили проходити лише малими групами 5–10 осіб, а такий перехід мусів би розтягтися не менше, як на місяць часу.

Такий повільний перехід, в оточенні ворожої сили, перекреслював усі пляни, що б проскочити мало помітними і без спротиву.

Пара таких груп встигло пробратися підчас кількоденних дощів і туманів, але так довго не було. За два чи за три дні все змінилось: настала гарна соняшна погода. Дальші спроби переходу припинились, бо при таких сухих соняшних днях, легко було себе виявити ворогові.

З усіх боків посунули частини Котовського і почалися знову часті сутички, з великими нашими втратами.

Лишатися в цій окрузі було вже безнадійно. Довелося вертатись назад.

Знову перейшли річку Бог десь біля села Люшнюватої, а потім попрямували до лісів : Голованівських, Покотилівських, Сучок, Лебедин, біля якого покрутилися трохи по селах та й подалися знову на Давидівський, Вербовий, через Раєвський і Нерубай на Чорний і Чуту.

Дорогою робили іноді наскоки на залізничні станції та пошти, брали що було потрібно, а особливо забирали гроші, які, хоч були й безвартісні, але й необхідні. Без грошей теж було зле.

При кожному нападі червоні все більше натискали, та знищити нас не могли, бо партизани навчилися дуже скоро замітати за собою сліди.

Кінчався 1922 рік. Надійшла осінь, а за нею й третя повстанська зима.

Загін залишенців, із отаманом Завгороднім на чолі, пішов до лісів Чорного й Чути, де було пару землянок. Там була можливість перебути холод і привести себе до по-

рядку. Робили деколи не значні, але й на більшу віддаль, вимарші. Доходили й до Холодного Яру та перебували там деякий час. Святкували там Різдво Христове.

В Холодному Яру і далі тримався Чирнота /Деркач/. Навколо нього спокій і тиша. Червоні стали обминати Холодний Яр, цим підлабузнювались до населення. До Чирноти надсилали листи і агентів та намовляли піддатись на амністію.

Завгородній не радив того робити, щоб пізніше не жалували.

Чирнота нарікав на безнадійний стан своєї "Холодно-ярської республіки" і говорив :

— Ми є в оточенні, скоріш чи пізніш облогу стиснуть і зроблять що схочуть. Вони можуть палити села і загине чимала кількість невинних людей: жінок і дітей.

Чирнота був у крайньому розпачі і мав уже намір піддатись. Частина його молодих козаків пішла в невідоме. Частина розійшлася по лісах, як лісоруби, а весною йшли на Дніпро, на різні навігації. Але не всім то вдавалося, в той час розрухи не так легко було найти роботу.

Навідувався до Холодного Яру з пару разів і пол. Бойко.

В середині літа 1923 року Чирнота /Деркач/ піддався і доля його не відома.

*

* *

Настала весна 1923 року. Група залишенців з отаманом Завгороднім знову почали свої перемарші по лісах і степах. Не раз проходили тими самими дорогами. Проходячи лісами, заходили до лісників у їхні сторожки, щоб здобути дечого, або заpastися водою.

Бували в одного лісника, що його сторожка була під лісом Чорним, з боку села Дмитрівки. Хоч прізвище його було російське Сільвейстров, але він часто допомагав партизанам і ввійшов у їхне довір'я.

Його син – курсант Зінов"євської кав.школи / Єліса - ветград / був шпигуном від ЧеКа. Він довідувався від батька, чи бувають у нього, або проходять близько нього партизани і батько признався, що проходять. Тоді цей син удвох з своїм товаришем, за наказом ЧеКа і добре продуманим пляном, розіграли трагічну для партизан аферу. Ніби то й вони самі є переконаними партизанами - підпільниками в тій кавалерійській школі. Навчаються в червоній школі лише для того, щоб стати фаховими військовими командирами. Здобувши вишкіл перейти до діючих повстанських загонів.

З таким виясненням своїх намірів у листі, вони почали шукати побачення з повстанцями через лісника Сілівейстрова, і передали йому листа для повстанців. Сілівейстров того листа передав повстанцям.

Прочитавши цього листа, Завгородній захопився ідеєю побачення з курсантами. Він прочитав того листа в зборі свого загону, кажучи:

– Бачите які наші хлопці є в червоній школі!? Та ж нам треба буде добрих командирів, це ж наш приріст!

Однак, не всі поділяли захоплення Завгороднього, були й такі що вбачали тут черговий хитрий ворожий підступ.

Але Завгороднього якась лиха година тягла на зустріч з курсантами, і він сказав:

– Зустрінемося і перевіримо їх щирість, а якщо це підступ, ми з ними розрахуємося кулями на місті.

Курсанти продовжували відвідувати лісника, і через нього була призначена зустріч. Мала вона відбутись коло другої години пополудні в лісі Чорному, недалеко станції Хировки, на широкій просіці що є поміж залізницею та балкою, яка починається з Вовчого біля Поляної під Берестиватим.

Партизани до цієї зустрічі були дуже обережні, зайняли ту частину лісу ще в ночі і чекали гостей.

Біля другої години по обіді, на умовленій просіці показалося два вершники, за ними і навколо них ні живого пса.

Їхали вони тихою ходою до призначеного місця, потім з просіки звернули в гущавину, зупинились, позлізали з коней і поприв'язували.

Зустріч відбулася на невеличкій галявині серед лісу. Завгородній та й інші повстанці посідали на м'якій траві, сіли також і гості. Довкола галявини була партизанська варта. Завгородній запитав курсантів:

— Чого ви сюди приїхали, і чого бажаєте?

У відповідь вони тихо і спокійно, то один, то другий в діловій формі розповідали хто вони такі є, пояснювали що вони такі самі партизани як і ми, що пішли в школу командирського вишколу щоб здобути знання і повернутися до партизанки. Крім того вони мають змогу влаштовувати в різних підприємствах, заводах чи установах тих партизан які хочуть залишити партизанку і перейти на мирну працю.

— А патім ці всі колишні партизани будуть викриті перед владою і розстріляні, — зауважив Завгородній.

— Де б це ми могли такий злочин заподіяти своїм людям, — почали виправдувати себе курсанти і обіцяли всім тим які бажають вийти на еміграцію до Польщі, Румунії чи куди інде допомогти документами та влаштувати перехід через кордон.

— Для цього, — продовжували курсанти, — нам треба зібратися ще раз на поширену нараду, але вже не в Холодному Яру, а в Спорному. За пару тижнів туди з'їдеться на нараду вся округа, прибуде от. Гонта, Тютюнник, представник Уряду УНР, та інші особи. Отже, за пару тижнів, вас повідомимо, як усе буде готове. Тут десь під дубом, який ви призначите, ми покладемо листа з датою і паролем. Готуйтеся, щоб всі були в зборі, ми прибудемо і разом поїдемо на нараду до Спорного.

Партизани слухали ці хвалькуваті балачки і одні насмішувато підморгували, а інші довірливо хитали головами даючи згоду. Але деякі настоювали зараз же з цими провокаторами звести порохунки.

Але отаман Завгородній заборонив це робити, він ска-

зав що нам неодмінно треба зустрінутися з Гонтою, бо ми з ним давно втратили зв'язки. Тому нам треба до нього в ліс поїхати. Крім того там напевно буде пол.Бойко, який вертаючись у Польщу, мав бачити Гонту. Так само варто побачити Тютюнника, про якого згадувалось, я його особисто знаю, почути що він скаже.

– Самоліквідуватись і не лізти на рожен, нас там оточать і знищать! – чулися голоси.

За два тижні під дубом знайшли короткого листа в якому подано пароль і дату, коли курсанти прибудуть щоб разом їхати на нараду.

В призначену суботу отаман Завгородній прибув у Чорний ліс, чекав на провідників - курсантів. Загін повстанців розділився, більша половина не хотіла їхати на зустріч до Спорного, підозрівали пастку. Будь розсудливий та обережний, застерігали Завгороднього, не їдь на зустріч.

Але Завгороднього тягнуло їхати щоб побачитись там з Тютюнником, він нікого не слухав, горів бажанням так само побачитись з Гонтою, які туди прибудуть.

– Доки я буду ходити один по цих лісах, казав він тужливо, рішайте самі, хто хоче – залишайтеся в лісі а хто зі мною, поїхали. Там ми, на зустрічі остаточно вирішимо справу з провідними особами, назад не повернемося а поїдемо за кордон.

– Шкода мені тебе отамане, довший час ми тебе знали як незламного, бойового командира і друга, що в найгірших небезпеках давав собі раду, а тепер заломився, сам сунеш голову в червону пастку, -дорікав Грицько Довженко. Це ж курсанти самі видумали цю нараду, оточать вас там і знищать. Ми з тобою, отамане, прощаємось на віки, -закінчив сумно Довженко, підійшов до свого отамана, потис руку і поцілував. За ним підходила решта козаків і прощались.

Завгородній розгнівався таким прощанням і кинув:

– Що це ви прощаєтесь мов би на той світ виражаєте!

– Так є, пане отамане, на той світ проважаємо.

Це на Завгороднього ще більше подіяло, він подавав руку збентежений, хвилювався що розлучається з частиною козаків, мабуть, навіки, але до попереджень своїх побратимів не прислухався, діяв за покликком свого наставлення мов би зачарований обіцянками курсантів. Вперся і ніяк не хотів в цей рішальний час змінити своєї думки.

Нарешті два вершники, провідники, відомі вже всім курсанти прибули на місце призначення. Привітались з радісними посмішками на обличчі.

Це була субота кінця квітня 1923 року.

Отаман Завгородній ще раз подивився на залишених в лісі козаків, якимось вимушено посміхнувся, махнув рукою і поїхав. За ним півтора десятка повстанців які повірили курсантам в обіцянки. Спереду їхали курсанти з Завгороднім, а за ними повстанці. Виїхали з лісу Чорного і поїхали до Спірного.

Кого вони там зустріли, як відбувалась та зустріч, які там були провідники і скільки їх – не відомо. Була чутка що нарада в лісі Спорному відбувалась в хаті лісника. Можливо що й не в хаті, а на подвір'ї, але з тієї наради ні отаман Завгородній, ні жоден з повстанців не повернулись. Ніби гостей приймав сам генерал Тютюнник під контролею і охороною спецагентури ЧеКа, яких в лісі було сила-силенна зохована в чагарниках.

Коли розпочалась нарада то червоних зібралось в три рази більше як повстанців.

Тепер уже довірливим повстанцям стало ясно, що вони опинилися в пастці і вони кинулися до спротиву. Почалася стрілянина й рукопашна бійка. Між чекістами були ранені і вбиті, але партизанів оточили і побили всіх тут же на місці.

Після цієї "наради" червоні заспокоїлись, партизани більше не воювали, а розходились хто куди. Частині партизан пощастило включитись у мирне советське життя і переховатись. Дехто пішов у Польщу, а невелика група коло 25 осіб ходила лісами та робила наскоки ще й у 1924 році.

Щоб заспокоїти українське населення, Ленін в 1923 р. проголосив НЕП, а потім дозволив куцу українізацію. На- став сякий - такий спокій. Життя улаштувалось, а мужи- чки, одержавши землю, взялися за господарство.

Село Єлисаветградківка стала районом, тут були :упра- ва, суд, прокурор, слідчі, міліція та чекісти.

Надійшов 1928—29р. В тих роках розпочалась колек- тивізація, яка не мала успіху. Тоді ж відбувся в Харкаві голосний процес над свідомою українською інтелігенцією, знаний, як " процес СВУ".

В селі Цибулеві з"явився провокатор, що називався : Прокіп Єгоров, третього коліна жид.

За часів НЕПу він мав олійницю і трактор " фордзон". "Комсомол" — сільські гарячі молодики виніс постанову розкуркулити його і віддати під суд та розстріляти. Але з того нічого не вийшло. Нібито його помилювали тому, що він був без ноги. В дійсності ж його відпустили, бо був він на службі в ЧеКа і як агент для них корисний, що мав до- вір"я серед заможнішого і свідомого населення.

Цей провокатор, за вказівками ЧеКа, взявся за роботу. Він добре співав і, хоч був без ноги, але рухливий. З"я- влявся скрізь, де його й не запрошували, брав участь у рі- зних " випивонах " і гульбищах.

Тримав він кобилу, на якійоб"їздив навколишні села : Гутницьку, Красносіль, Єградківку та інші. Не минав жод- ного базару. Цей нелюд, що хотів упитися християнською кров"ю, складав списки й передавав в Зінов"євськ, до ЧеКа.

Почалися арешти, особливо в Цибулеві, Єградківці та інших селах підлісної округи, що колись брали активну й діяльну участь у повстаннях.

Тих арештованих назбирали до півтори сотні на подві- р"ї міліції, а потім відправили їх з Єградківки, під охоро- ною двох кулеметів, з великими загонами чекістів по бо- ках, до міста Зінов"євська—Кировограду.

З цієї групи повернувся лише один цибулівський неграмотний Сидір Задоя. З неї більша половина була розстріляна, а решта одержали різні терміни заслання в сибірську тайгу, в концтабори.

Окрім 110 літнього діда Трубина і Удодової Вусті, це національне відродження України коштувало лише Цибуле-вові 46 осіб знищених та багато більше засуджених.

Маю список, але, з відомих читачам причин, не бажаю його опублікувати.

Та хвиля московського червоного терору не обминула й холодноярської округи. Пішли численні арешти противників колективізації, а особливо старших і молодших учасників повстання та й інших свідомих українців, яким Че-Ка "пришивала" СВУ та інші злочини проти влади.

Такі терористичні дії шаліли до війни 1941р, а після війни знову і до нині, не лише по Україні, а й на Дону та Кубані. Жертв тих не злічити, ще й будуть вони продовжуватись доки царюватиме комуна.

Справдилися слова старшини Залізняка, що висловлював свою думку в товаристві отаманів і старшин на Різ-дво 1921року.

Увага! Отамана Загородного ще кликали Загородній.

ЮРІЙ ГОРЛІС-ГОРСЬКИЙ У ВІДВІДИНАХ ХОЛОДНОЯРЦІВ

В червні 1942 року несподівано, вдруге, прибув до Олександрівки Юрій Горліс - Горський. Зібрався гурт свідомих, активніших селян Олександрівки, для яких Горський зробив доповідь. Зміст її подаємо тут в узагальненні, з пам'яти.

*Юрій Горліс - Горський
на відвідинах Холодноярщини 1942 р.*

Він докладно розповів про хід воєнних подій і знову про незгоду між бендерівцями і мельниківцями. Згадав і про братовбивчу між них стрілянину в Кам'янці Подільській.

кому. Розповів чимало й інших новин.

– Треба визнати, що бандерівці в багатьох містах у німців мають перевагу й успіх, – говорив доповідач, – а з мельниківцями німці не хочуть рахуватись. Але нас зобов'язує одна Соборна Україна, а не дві і ми мусимо спільно, у згоді за неї боротись.

– Ми радили Бандері контрверсійного проголошення "відновлення" Української Державности не робити, – продовжував доповідач, Ю. Горський, – а вичікувати на нагоду, щоб таке проголошення зробити у згоді, однодушно в столиці України, в золотоверхому Києві, а не на провінції України, у Львові. Та Бандера на це рішуче не погодився.

– Сьогодні зв'язкові бандерівців, ганяючись за зневаженими мельниківцями, скрізь вештаються по цій Україні. Як вам відомо, у вашій Олександрівці, більш як місяць тому, мене "братіки" підсунули німцям, як шпигуна і пробув я під арештом майже тиждень. Думаю, що й тепер вони за мною слідкують, – освідчив Юрій Горський.

Розповів присутнім доповідач і про арешт Бандерита Стецька й інших помішників.

– Гебельс, – пояснював Горський, – закликав був Бандеру і мав його запитати, яку кількість війська він може змобілізувати в Україні, вразі потреби? На це Бандера бундючно мав відповісти, що найменше 5 мільйонів. То цього хитро-мудрому Гебельсові було досить. Він зміркував так: "Німці воюють, проливають кров у війні з большевиками, а коли вони обезсилють і їх переможуть, то Бандера, мовляв, змобілізує 5 мільйонів українського війська і знищить наше запліччя в одну ніч" . . .

– Тому Гебельс, – на закінчення доповіді сказав Горський, – рішуче вимагав щоб Бандера відкликав своє контрверсійне проголошення, але вони зі Стецьком в домовилися, а тому їх обох арештували, а з ними й інших їхніх помішників.

Присутні на цій доповіді Ю. Горського гостро засудили такі нерозважні деструктивні дії Бандери та його од-

нодумців. Вони підкреслили, що Державність України належить проголошувати не у Львові, а в серці—столиці України, в золотoverхому Києві, бо ж мова в тому проголошенні не про Галицьку, а про Соборну Українську Державність.

Один з присутніх з огірченням додав :

—Вороги України нас поневолюють Їділять, а наші запаморочені підпомагачі, свідомо чи ні, до решти нас знищують. Коли ж тепер блиснула хоч маленька надія для нас на краще, то знайшлися свавільці, що ширять між нами незгоду, ворожнечу й анархію, як і в минулому.

— Осуджуємо все це, — зауважив і автор цих рядків,— бо ніяке повстання проти німців для нас є зараз не актуальне. Воно б загрожувало нам самовинищуванням. Тому на бандерівський провід ми не повинні мати ніяких надій. Тримаймо зв'язок з проводом ОУН Мельника та уважніш слідкуймо за ходом воєнних подій.

Оселившись в Олександрівці, Горліс—Горський наполегливо працював над доповненням другого тому його праці "Холодний Яр" матеріялами, зібраними від холодноярців. Крім того, він готувався відвідати ті місця, де 1920 року, під час холодноярського повстання, він бував на коні або й пішки маршував по лісах і селах. Дуже був втішений, що має тут чимало своїх приятелів—однодумців і що старенькі батьки покійного отамна холодноярського повстання Василя Чучупаки ще є в живих.

Була друга половина червня 1942 року. Ми ждали нагоди поїхати в заліснену холодноярську округу, поглянути на стежки, якими часто доводилось колись ходити з рушницею чи гранатою в руках або ж за поясом.

Колишні холодноярці, а нинішні коменданти Филоненко і Закревський /розстріляні німцями восени 1943 року/, приготували пару підвід і ми з Олександрівки вирушили в дорогу. Відпочивши в Головківці поїхали через ліс біля славного минувшиною Мотриного монастиря, що височів над Холодним Яром.

Родина отамана Василя Чучупаки

Горліс -Горський з захопленням оглядав цю прекрасну місцевість, підкреслюючи великі зміни за минулі 20-ть років, коли він тут маршував. А проїжджаючи біля монастиря, Горський з жалем зауважив :

– Яким же він, цей монастир, був тоді гарний і гордий за своє існування. Я не раз у ньому бував на Богослуженні, як прекрасно співав тут хор черниць. Тут же, на Великдень 1920 року ми, разом з посками, святити свою зброю, – пригадав собі Ю. Горський. З ближчих сел збирався народ до монастиря щоб помолитися, славити Воскресшого Христа і посвятити паски.

Навколо церкви чарівним барвистим поясом стояло із кошиками з пасками безліч людей з побожними обличчями, з радісними очима, святочно одягнених. Нас, холодноярських козаків, розмістили позаду людей. Коли ж почало розвиднятися і архимандрит вийшов з церкви з хресним ходом,

щоб розпочати освячення пасок, ми тоді хутенько поклали між пасками свою зброю. І в цей спосіб ми освятили з пасками нашу зброю, якою, свяченою били ворога.

Проїхавши монастирище і Креселецький ліс, спустилися вниз, до села Медведівки де й заночували. Розговорились із старостою Медведівки і виявилось, що й він є колишній учасник холодноярських подій. Пізніше він перебував від комунарів та їх яничар де міг, а з приходом німців вернувся у своє село і став старостою.

Кажуть, що гора з горою не сходиться, а ми ось після 20 –ти цих тяжких років таки зійшлися й говорили, згадуючи минулі героїчні події.

Староста села, сердечно вітаючись з Горліс–Горським, казав :

– Дякуємо Богові що ви, побратиме, живий та взяли ся за труд описати той наш пекучий вогонь, що вибух проти ворожої московської навали з її комунарством незгасимим полум'ям Холодного Яру. Та, на жаль, надто мало нас тоді було щоб оборонити Україну від червоної навали. Хоч комунарія наш той вогонь пригасила, але в вогнищі тому тліє, завжди жевріє іскра. Маймо ж віру і надію, що прийде час і вона розгориться у незгасиме в українське вогнище.

При цій зустрічі, у зв'язку з прибуттям Ю. Горліс–Горського, було докладніше усталено програму дій.

Зокрема треба було повідомити населення околиць сіл про урочисте Богослуження в наступну неділю, в селі Медведівці та відслуження панахиди над могилою Славної Пам'яті Отамана Василя Чучупаки / Деркача /. Було приведено в належний порядок його могилу й огорожено її парканом, та почищено металевий хрест, на якому внизу було прикріплено тризуб.

Ю. Горліс–Горський поспішив у невеличке село Мельники щоб відвідати стареньких батьків покійного отамана, які жили там з молодшим сином і дочкою.

Прибулі пояснили батькам, що це загостили до них у

відвідини побратими їхнього покійного сина.

– Радо вас вітаю, і щиро дякую вам, що не забули й про нас – старих, – відповів старий Чучупака.

Побачивши на сінокосі отаманового брата Михайла та сестру Ярину, Горський поспішив до них. Помітивши якось невідомих людей, гребці, що були на сінокосі, зійшлися й обступили Ю. Горліса–Горського. Він пізнав поміж ними декого з колишніх холодноряців і братерськи з ними вітався.

При цій зустрічі Ю. Горліс–Горський зробив чимало на сінокосі фотографій, а зокрема стареньких батьків от. Чучупаків, брата й сестри та побратимів – холодноряців.

Повечерявши за гостинним столом родини Чучупаків, відвідувачі вернулись у Медведівку.

Наступного дня, в неділю, з самого ранку в Медведі-

вку йшли гурти людей з ближчих і дальших сіл та й з Чигирина на урочисте Богослуження.

Прибув із Суботова і колишній холоднорський старшина, а нинішній староста села, що володів німецькою мовою, Лука Полудень. Прийшло ще кілька осіб, колишніх учасників холоднорського повстання, та поспішали гурти молоді, зацікавлені подіями недавно ще минулого.

Десь перед 10-ю годиною на шкільному подвір'ї почалася служба Божа. /Кам"яна церква, що була в середині села, була дуже комунарами спустошена /. Служили її два скромно вдягнутих священника, з яких один був навіть босий. Співав хор, наскоро зібраний старшим досвідченим диригентом. Той зворушливий спів ще й сьогодні брентить не лише в моєму серці, а мабуть і в серцях присутніх, що були на тому урочистому Богослуженні.

Після служби Божої всі походом прийшли до могили от. Василя Чучупаки. Люди стали навколо могили, побратими по зброї стали в почесну варту.

Коли панахиду відправили і священник виголосив "Вічна пам"ять", то очолена Фелоненком, почесна варта дала з рушниць трикратний салют.

На згадку про цю подію Ю.Горліс—Горський зробив ще кілька знімок.

Після панахиди родина отамана Чучупаки покликала на спільний поминальний обід всіх присутніх. При обіді, який був приготований в зеленій садибі Чучупаків, ще раз піднісся гучний спів "Вічная пам"ять".

Старенькі батьки покійного отамана в сльозах дякували присутнім за вшанування пам"яті їхнього сина, а зокрема Юрію Горліс—Горському, що прибув аж із далекої Галичини, щоб відвідати дорогі сторони.

Ю.Горліс—Горський був безмежно зворушений цією величавою урочистістю. При цьому він сказав коротеньку доповідь:

— Дорогі побратими і всі присутні! Не знати, на жаль, коли ми доб"ємося Правди, за яку склав голову Василь

Чучупака, його брати і побратими – однодумці, бо між нами знову немає згоди, та й не знати коли її доб'ємося.

Колись Головний Отаман Симон Петлюра сказав:

"Зовнішній ворог нам був би не страшний; коли б ми перемогли нашого ворога внутрішнього, незгоду між собою, та коли б ми мали більше почуття відповідальности й любови перед Україною".

Цій війні кінця не видно. Хай вороги нищать самі себе, один другого, а ми мусимо готувати свої сили, – на прощання говорив Ю. Горліс - Горський.

Після закінчення урочистости Ю. Горліс - Горський лишився ще на пару днів у Медведівці, щоб обговорити в моїй присутності організаційні справи, та доповнити додатковими даними свою книжку і збірними інформаціями про холодноряців, а потім вернувся в Олександрівку.

В Олександрівці він упорядкував свої записи, виготовляв зроблені фотографії і збираючись в поворотну дорогу запевняв усіх нас що, як не він то хтось інший за його дорученням будуть нас відвідувати.

СЛОВО ДО ЗЕМЛЯКІВ

*Ну то що ж, землячки – "трудоробчики",
посмутились тепер, причаїлися.
Де ж усмішки глумливі поділися.
Посміхались колись над Петлюрою,
то ж посміймося тепер під комунію.*

*Ви з своїх діячів насміхалися,
до московських катів прислухалися.
От і маємо вже їх мільйонами,
що нас пруть на Сибір ешельонами.*

*Ленін брехні точив, мов для дурників,
а ви слухали всіх тих халтурників.
Правди з Москви не діждалися,
славно з себе самі насміялися.*

*Тепер брехні Москви мохом вкрилися,
а нам ярма старі залишилися:
Біло - царські брудні, засмальцьовані,
на комуністично, в кров пофарбовані.*

*До колгоспів нас голодом загнано,
все, що мали, Москвою загарбано.
Рідну мову, культуру задушено,
для Москви, як рабів, робить змушують.*

*В Москві норми для кожного зладжено,
підганяйлів на ший посаджено
і назвали те все "стаханівщина",
а насправді то є сатанівщина.*

*За протести, Сибір та в "язниця жде,
знайти правду надії немає ніде,
а хто сміє бажати бути вільними,
тих Москва уважає божевільними ...*

*Не з злорадости я ці слова пишу;
гіркий жаль за всіх нас я в душі ношу,
що нагоду таку ми прогавили,
на коліна себе ми знов поставили.*

*Сини й дочки за всіх нас караються,
нас підняти з колін намагаються,
Москві правду без страху виказують,
Шлях до волі для себе і інших народів показують.*

*І хоч в тюрмах, таборах знаходяться
Але, імена їх по світі розходяться,
світлі вчинки їх інших окрилюють,
тьму в "язниці народів розвіують.*

1970

Михайло Дорошенко.

П І С Л Я С Л О В О

Походжу я не тільки з давнього козацького роду-родову Дорошенків, але й зі славних, оспіваних козацькою минувщиною, округ : Чигирин, Суботів, Мотрин Ліс, Холодний Яр, та й неосяжні степи півдня.

Є переказ від старих людей і мого роду, що в козацьку давнину на самотньому тоді островці річки Інгулець, що протікає поміж лісами Чорним і Чутою, а нині нижче селища "Веселий Кут", /що взяло назву від музики та співів козацьких / був і оборонний курінь, що звався "Дорошенківський".

Сліди його сторіч залишились і до нині, не лише там, а й по лісі Чорному. Там мій дядько, монах Ірений, збирався строїти монастир св. Михаїла в 1913 році, а закінчив життя своє в Афоні.

Батьки мої та дід і прадід, окрім пра-прадіда, були всі хліборобами і скотарями, чим і я теж мав би бути, але мені хотілось учитись.

Народився я 21-го травня 1899 р. у великому селі Цибулеві на Херсонщині, а нині Кіровоградщина. Вищої освіти не добув, а це тому, що богобоязний священик Онехтій, на прохання мого батька дати мені рекомендаційну посвідку для вступлення в середню школу вчитися, мав відповідати :

— А хто ж тобі, Іване, буде воли пасти, толоку й степ орати ?

Так я посвідки й не одержав. Кінчив тільки двохкласову земську школу.

Ось тому моє щире прохання до ласкавих і терпеливих читачів — не осуджувати недостріляного, тричі оглушеного автора, за недогляди мовні, граматичні і стилістичний, бо пишу так як мати навчила.

А вирішив я подати в цій своїй праці, хоч і з перспективи більше як 50-ти літ, все те що затрималось в моїй пам'яті, що бачив, що сам переніс і пережив, що чув від безпосередніх свідків або ж учасників кінця згадуваних і описаних тут подій легендарної холоднорщанини 1919 - 23 р.

Написавши цю скромну працю спогадів я низько хилю свою сиву голову перед св. пам'яттю 110 літнього діда Трубина, та безстрашних селян - повстанців холоднорщанини, які склали свої голови у збройній боротьбі з московськими загарбниками - ордами, в обороні ПРАВА бути господарем у Рідній Хаті, на своїй відвічно рідній землі, та з метою і вірою що стану читачеві, а зокрема людям пера в пригоді. Тисячі поляглих повстанців - холоднорщанців, та їхні хоробрі чини, пішли майже в безслідну пам'ять, бо крім написаної книжки бл. пам. Ю. Горліс - Горського " Холодний Яр ", та книжки Степового " У степах Херсонських ", ніяких матеріалів про ті події у нас, на чужині, немає.

Минав час і багато холоднорщанських повстанців, як і їх побратимів з інших околиць, розсіялись по всій " необнятої родіне " під чужими прізвищами та іменами, переслідувані окупантом зріклися рідних осель, насиджених місцевостей і всього найдорожчого. Вони пристосувались робітниками, шахтарями в копальнях, лісорубами, службовцями тощо. За кордон поневоленої України, на Захід, як багато мріяли, на диво, знайшлися лише одиниці.

Де ж дівся Гонта ? - не раз зачитували один одного повстанці при зустрічах. Що з ним, веселим співуном, могло статися що зник з обріїв ? Чи був він справді на тій окружній нараді – пастці?...

Друга світова війна (1941-1945 рік) силою подій і обставин вигнала б. воєцтво Армії УНР, та сотні тисяч терором настрашеної людності до країн західньої Європи та в Америку.

Авторові цих скромних спогадів пощастило оселитися на вільній землі Вашингтона. І тут, одного радісного дня, несподівано трапилось зустрінути побратима по зброї з

холодноярщини, Звенигородського отамана Івана Гонта. Чи треба більшої радості!? Згадали минулі дні, давні події, а при цьому виявилось що він, отаман Гонта на тій окружній нараді участі не приймав, бо там не був. Він ще в кінці березня 1923 року встиг перейти кордон до Польщі.

Давно відлунали бойові пісні холодноярців, давно за тих гук гранат і свист гарячих куль. Стомились знесилені воїни Визвольних змагань України. Лягли спочивати в степах та байраках, в далекій тайзі Сибіру та далеких і чужих країнах світу.

Але Слава про них не поляже, не засне а розкаже світові Правду за що вони полягли. . . Лягли та не заснули, бо лунає та Правда в серцях українського народу, горить не згасаючою славою безсмертних лицарів, міцніє і виростає в нову силу, яка з роду в рід передаватиметься, щоб перемогти ворога і відбудувати свою, Вільну, ні від кого Неїалежну У К Р А Ї Н У.

